

Powroty Polek i Polaków z migracji po 2015 r. – szanse i wyzwania

Dominika Pszczółkowska (tekst)

Sara Bojarczuk (wykresy)

Ośrodek Badań nad Migracjami

Uniwersytetu Warszawskiego

Listopad 2025

Raport został przygotowany na zlecenie Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

OŚRODEK
BADAŃ NAD
MIGRACJAMI

Ośrodek Badań nad Migracjami

Uniwersytet Warszawski

ul. Pasteura 7

02-097 Warszawa

tel.: +48 22 55 46 770

e-mail: migration.cmr@uw.edu.pl

www.migracje.uw.edu.pl

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Metody.....	5
3. Charakterystyka migracji Polaków.....	8
3.1. Skala i trendy migracji.....	8
3.2. Cztery okresy migracji poakcesyjnych z Polski.....	12
3.2.1. Lata 2004-07: boom emigracyjny.....	12
3.2.2. Okres 2008-2010: lata kryzysu gospodarczego.....	16
3.2.3. Okres 2011-2016: ponowny wzrost i otwarte rynki pracy.....	17
3.2.4. Od 2016: koniec migracji „poakcesyjnych”.....	19
3.3. Profile migrantów i selektywność migracji.....	26
3.4. Motywacje wyjazdów.....	28
3.4.1. Czynniki ekonomiczne.....	30
3.4.2. Czynniki społeczne.....	32
3.4.3. Czynniki kulturowe.....	33
4. Determinanty powrotów.....	34
4.1. Od „płynnych” migracji do stabilizacji.....	34
4.2. Powody powrotów.....	35
4.2.1. Czynniki ekonomiczne zachęcające do pozostania lub powrotu.....	36
4.2.2. Czynniki społeczne i kulturowe zachęcające do pozostania i powrotu.....	40
5. Skala i trendy powrotów.....	41
5.1. Powracający i pozostający.....	41
5.2. Profile osób powracających.....	49
5.3. Pokolenie „jeden i pół” oraz Polacy urodzeni za granicą.....	50
6. Efekty powrotów i wyzwania.....	54
6.1. Rynek pracy.....	55
6.2. Edukacja.....	56
6.3. Przekazy społeczne, w tym polityczne.....	58
6.4. Nieostateczne powroty.....	59
7. Wnioski, rekomendacje i przykłady dobrych praktyk z innych państw UE.....	60
Bibliografia.....	64

1. Wstęp

Celem raportu jest syntetyczne przedstawienie wiedzy – opartej na danych statystycznych i publikacjach naukowych – dotyczącej powrotów polskich migrantów do Polski po 2015 roku. Istniejąca wiedza jest fragmentaryczna, a urzędowe dane z krajów wysyłających i przyjmujących niekompletne i częściowo sprzeczne. Raport ma więc za zadanie wskazanie głównych trendów w ostatnich latach, które mogą też sugerować rozwój sytuacji w najbliższej przyszłości, jeśli nie dojdzie do zasadniczych wstrząsów ekonomicznych i geopolitycznych (to bardzo optymistyczne założenie, zważywszy, że z punktu widzenia historii migracji do Polski takich wstrząsów było w ostatniej dekadzie aż trzy – Brexit, Covid-19 i wojna w Ukrainie).

Kontekstem i pierwszą stroną medalu powrotów Polaków do Polski w ostatniej dekadzie była niespodziewanie duża emigracja, do której doszło po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, przede wszystkim do Wielkiej Brytanii i Niemiec, ale też wielu innych krajów Unii Europejskiej (np. Holandii, Irlandii) i Europejskiego Obszaru Gospodarczego (np. Norwegii). Pierwsza duża część raportu (Rozdział 3), po przedstawieniu źródeł danych i metod (w Rozdziale 2), skupia się więc na tym, kto i z jakich powodów wyjechał oraz jak te wyjazdy i motywacje zmieniały się w ciągu dwóch dekad po wejściu Polski do UE, w miarę jak zmieniał się kontekst prawny (dostęp do rynku pracy UE, Brexit), ekonomiczny (poziom bezrobocia w Polsce i krajach docelowych, płace), a nawet społeczno-kulturowy (np. znajomość języków obcych wśród Polaków, różnorodność kulturowa w Polsce i innych krajach).

Kolejne części raportu skupione są na powrotach, a konkretnie ich determinantach (Rozdział 4), skali i trendach (Rozdział 5) oraz efektach powrotów i związanymi z nimi wyzwaniach (Rozdział 6). W wielu miejscach raportu sugeruje się, jak dany czynnik może zachęcać lub zniechęcać Polaków do powrotu lub ułatwiać / utrudniać ten powrót. Kwestia jak polityki państwa i lokalne mogą wpływać na powroty jest przedmiotem ostatniego rozdziału (Rozdział 7), który przedstawia wnioski i rekomendacje.

Jako migrantów krótkoterminowych rozumie się w tym raporcie (w ślad za definicją stosowaną przez Główny Urząd Statystyczny i inne europejskie urzędy statystyczne) osoby wyjeżdżające na 3-12 miesięcy, jako długoterminowych – powyżej 12 miesięcy. W niektórych badaniach np. ankietach wśród osób przekraczających granicę, brana pod uwagę jest intencja osiedlenia. Jako migrantów powrotnych w raporcie rozumie się najczęściej osoby z polskim obywatelstwem, wracające do Polski z zamiarem osiedlenia się po co najmniej 3-miesięcznym

(a w przypadku niektórych podawanych statystyk – 12-miesięcznym) okresie zamieszkiwania za granicą. Niektóre fragmenty raportu dotyczą także osób, które nie wyemigrowały z Polski, bo urodziły się już za granicą w rodzinach z polskimi korzeniami i mają lub nie mają polskiego obywatelstwa. Za każdym razem, gdy podawane są statystyki, podawana jest też informacja, o jaką dokładnie grupę chodzi.

2. Metody

Poniższy raport ma na celu syntezę istniejącej wiedzy, dotyczącej wyjazdów i powrotów Polaków w okresie po wejściu Polski do Unii Europejskiej, czyli po 2004 roku. Nie opiera się na nowych badaniach empirycznych, lecz na bogatych danych ilościowych i jakościowych, które w ciągu ostatnich dwóch dziesięcioleci zostały zebrane i opisane w publikacjach naukowych w Polsce i w głównych krajach, które stały się celem migracji Polaków. Źródłem cytowanych danych ilościowych są przede wszystkim publicznie dostępne dane z urzędów statystycznych, takich jak:

Główny Urząd Statystyczny (GUS) (Polska)

Office for National Statistics (ONS) (UK)

Central Statistics Office (CSO) (Irlandia)

Statistisches Bundesamt (Destatis) (Niemcy)

Statistics Netherlands (CBS) (Holandia)

Statistics Norway (SSB) (Norwegia)

SCB Statistical Database (Szwecja)

Statistics Iceland (Islandia)

Eurostat (Unia Europejska)

Najdokładniejsze dane dotyczące populacji kraju, w tym migrantów, pochodzą ze spisów powszechnych, które w krajach europejskich odbywają się zwykle co 5 lat (regularność tę zaburzyła w niektórych przypadkach pandemia Covid-19). Ostatnie odbyły się w krajach europejskich w latach 2021 lub 2022. Oprócz tego urzędy co roku szacują populację cudzoziemców w ich kraju wg. obywatelstwa i miejsca urodzenia (zasób) oraz liczby osób emigrujących i imigrujących (strumień). Za migranta krótkoterminowego uznaje się w

statystykach europejskich osobę przebywającą w danym kraju co najmniej 3 miesiące, za migranta długoterminowego – osobę przebywającą co najmniej 12 miesięcy. Liczby dotyczące strumieni, czyli przekroczeń granic w jedną lub drugą stronę, szybciej pozwalają uchwycić trendy migracyjne. W większości przypadków takie liczby dostępne były za rok 2023, w przypadku Niemiec – 2024, a w przypadku Holandii za trzy kwartały 2025 roku.

Dane publikowane przez Eurostat opierają się na wspólnej metodologii, opracowanej w ramach Europejskiego Systemu Statystycznego (ESS), co zapewnia ich porównywalność między krajami. Źródłem tych danych są przede wszystkim krajowe urzędy statystyczne, które wykorzystują rejestry administracyjne (np. rejestry ludności), spisy powszechne oraz badania ankietowe. Eurostat definiuje migrację jako zmianę kraju zamieszkania na okres co najmniej 12 miesięcy. Na dostępność danych w Eurostat istotnie wpłynął Brexit, ponieważ po wystąpieniu Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej dane tego kraju nie są już podawane. Odczytując oparte na danych Eurostat wykresy w tym raporcie należy zwrócić uwagę na okres odniesienia.

W Polsce Główny Urząd Statystyczny podaje co roku dane dotyczące emigracji na stałe oraz emigracji czasowych. Te pierwsze dane opierają się na meldunkach, a ponieważ większość osób nie wymeldowuje się wyjeżdżając za granicę, liczby są bardzo małe i nie odzwierciedlają skali rzeczywistych migracji. W związku z tym w poniższym raporcie za każdym razem, gdy nie jest wskazane inaczej, dane GUS podawane są na podstawie raportów o migracjach czasowych. Między 2004 a 2018 rokiem GUS w swych raportach zatytułowanych „Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach...” podawał statystyki dotyczące osób przebywających za granicą dłużej niż 3 miesiące. Od 2023 roku, GUS zaczął podawać liczby dotyczące osób przebywających za granicą powyżej 12 miesięcy (GUS, 2024a), jednocześnie rewidując wstecz liczby z kilku poprzednich lat zgodnie z nową metodą. Warto więc pamiętać, że dane ze starszych i nowszych raportów GUS nie są porównywalne. Każdorazowo w raporcie wskazujemy, o jakie dane chodzi.

Warto zwrócić uwagę, że statystyki publiczne, w szczególności gromadzone pomiędzy spisami powszechnymi i oparte na szacunkach, nigdy nie odzwierciedlają dokładnej liczby migrantów. Różne metody zbierania danych sprawiają też, że istotnie różnią się dane podawane przez GUS i zagraniczne urzędy np. dane o liczbie Polaków w danym kraju podawane przez GUS i brytyjski Office for National Statistics lub holenderski Statistics Netherlands. Brytyjskie i holenderskie liczby co roku są znacząco wyższe (w przypadku Holandii – prawie dwukrotnie), co wynika m.in. z tego, że zbierający dane w Polsce opierają się

na deklaracjach członków rodzin na temat osób nieobecnych. Nie ma w związku z tym możliwości policzenia migrantów i ujęcia ich w statystykach, gdy wyjeżdża osoba z gospodarstwa jednoosobowego lub cała rodzina. Okresy pobytu brane pod uwagę także nie są identyczne np. w holenderskich danych jako emigranci uwzględniane są osoby przebywające za granicą przez co najmniej 8 z 12 kolejnych miesięcy (w innych krajach - 12 miesięcy) (CBS, 2025b).

Cytowane dane pochodzą także z raportów i badań instytucji międzynarodowych i krajowych, jak Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), Narodowy Bank Polski, brytyjska Higher Education Statistics Agency (HESA) oraz ośrodków badawczych, takich jak Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego.

Dane jakościowe, na których oparty został ten raport, pochodzą przede wszystkim z indeksowanych publikacji naukowych – artykułów i książek poświęconych migracjom Polaków. Pomimo tego, że nie sposób sporządzić kompletnej listy publikacji poświęconych tematyce Polaków za granicą ze względu na popularność zjawiska jak i obszerność tematyczną, prof. Anne White z University College London (UCL, 2025) podjęła się sporządzenia kompendium najważniejszych z nich. Ta lista poświęcona polskim migracjom liczy ponad tysiąc pozycji. Raport streszczający stan badań nad migracjami w Polsce przygotował też w 2018 roku Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk (Horolets et al., 2018). W poniższym raporcie zacytowano ok. 200 spośród najważniejszych publikacji dotyczących emigracji i powrotów do Polski.

Warto zwrócić uwagę, że liczba ukazujących się publikacji poświęconych migracjom Polaków w okresie po akcesji do Unii Europejskiej w 2004 roku zmieniała się prawie równie dynamicznie, jak zmieniały się liczby migrantów. W pierwszej dekadzie po akcesji migracje z Polski były głównym tematem zainteresowania nie tylko polskich, ale też wielu brytyjski, irlandzkich i innych badaczy. Powstała olbrzymia liczba publikacji, które dotyczyły przede wszystkim wyjazdów z Polski, a o wiele rzadziej powrotów. Z kolei w drugiej i szczególnie trzeciej dekadzie tysiąclecia badacze migracji w Polsce skupili się w o wiele większym stopniu na przyjazdach cudzoziemców do kraju. Migracje Polaków, w tym migracje powrotne, cieszyły się o wiele mniejszym zainteresowaniem. Skutkiem tego wiedza o przyjazdach Polaków do Polski jest o wiele mniej obszerna niż o wyjazdach i różnych aspektach życia na emigracji, a wiele tematów, jak np. wpływ powracających na gospodarkę i politykę kraju, pozostaje niewystarczająco zbadanych. Raport ten, który opiera się o istniejącą wiedzę i wyniki badań,

nie zapełnia tej luki, lecz syntetyzuje istniejącą wiedzę pochodzącą z badań naukowych i publicznie dostępnych statystyk.

3. Charakterystyka migracji Polaków

3.1. Skala i trendy migracji

Migracje na zachód były najbardziej widocznym zjawiskiem społecznym wynikającym z wejścia Polski do Unii Europejskiej (UE) w 2004 roku. Akcesja doprowadziła nie tylko do zasadniczego wzrostu liczby migrantów, ale także do fundamentalnych zmian, jeśli chodzi o ich profil demograficzny i kierunki migracji. Zanim omówimy te zmiany, warto pokrótce nakreślić sytuację wyjściową, czyli migracje przed akcesją.

Polska była krajem emigracyjnym od XIX wieku, kiedy to tereny zaborów opuściło wyjeżdżając do Ameryk i do Europy Zachodniej proporcjonalnie więcej osób, niż kiedykolwiek później, włącznie z okresem poakcesyjnym (Kula & Assorodobraj-Kula, 2012; Pszczółkowska, 2013; Walaszek, 2007). Pamięć emigracji jest głęboko zakorzeniona w polskiej kulturze, w tym w języku („jechać na saksy”, „wyjeżdżać za chlebem”). W latach 1990 i wczesnych 2000, charakterystycznym typem migracji były migracje niepełne (Okólski, 2001a, 2001b), czyli takie, gdy migrant (lub migrantka) cyrkulował między krajem pochodzenia, w którym nadal utrzymywał dom i często rodzinę oraz krajem pracy, gdzie spędzał jednorazowo po kilka tygodni lub miesięcy. Robił to często przez wiele lat, skutkiem czego był w Polsce wykluczony z pewnych aspektów życia ekonomicznego i społecznego, a w kraju migracji nigdy w pełni się nie integrował poza miejscem pracy. Na tego typu migracje decydowały się najczęściej osoby średnio wykształcone, w średnim wieku i nie pochodzące z dużych miast (Grabowska-Lusińska & Okólski, 2009). Zdecydowanie najczęstszym celem były Niemcy, a na kolejnych miejscach USA i Włochy (GUS, 2021a; Marek, 2008). Szlaki migracyjne łączyły konkretne miejscowości w Polsce z lokalizacjami za granicą np. Siemiatycze z Brukselą (Hirszfeld & Kaczmarczyk, 2000), Podhale z Chicago (Fihel & Jaźwińska, 2023), Opolszczyznę (gdzie niektórzy mieszkańcy posiadali niemieckie paszporty) z Niemcami i Holandią (Solga, 2012), a Stare Juchy na Mazurach z Islandią (Budyta-Budzyńska, 2020, 2022). Podejmowana przez takich migrantów praca niejednokrotnie odbywała się w szarej strefie.

Po wejściu Polski do UE wielu migrantów niepełnych kontynuowało swoje strategie migracyjne. Akcesja nie oznaczała natychmiastowego otwarcia rynków pracy dla nowych obywateli UE. Wręcz przeciwnie, szczególnie w Niemczech i Austrii związki zawodowe i część obywateli obawiała się konkurencji ze strony tańszych pracowników z Polski, a także

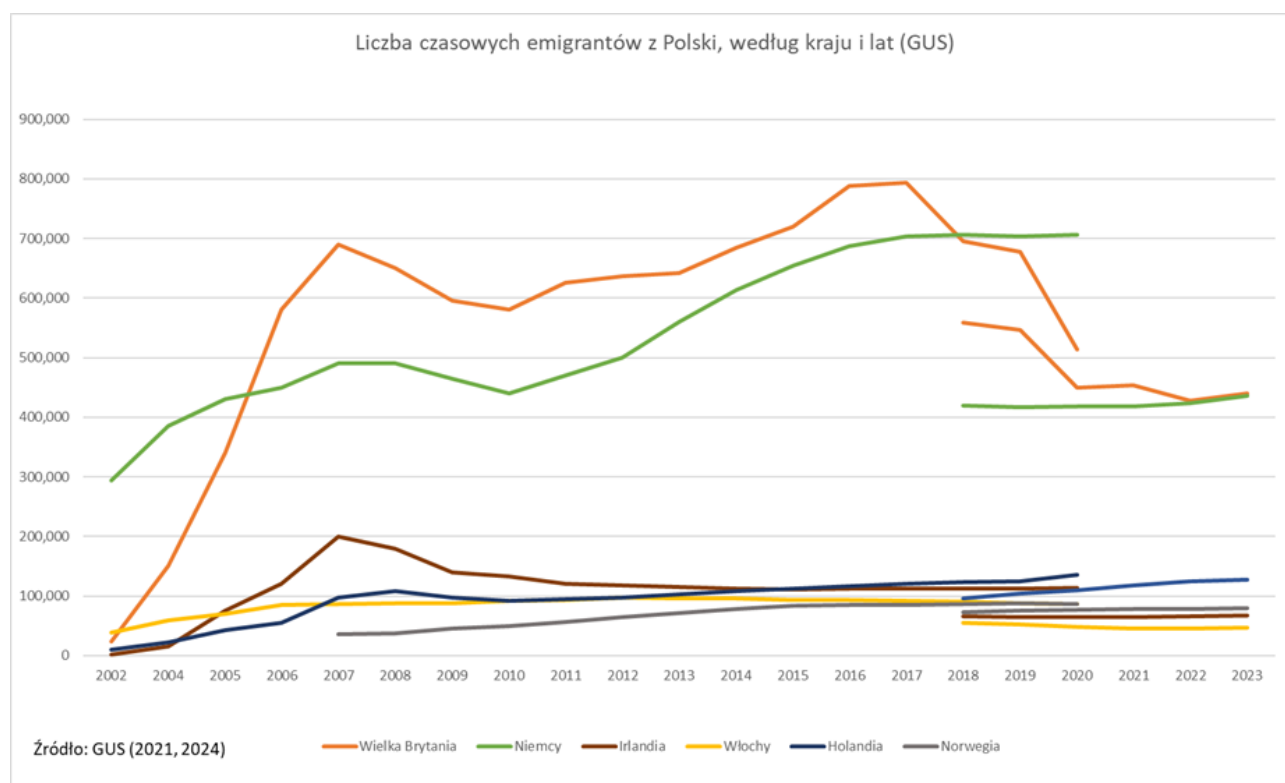
naruszania przez przyjezdnych porządku publicznego (Polacy kojarzyli się wtedy w Niemczech z kradzieżami samochodów i sprzedażą podrobionych lub niskiej jakości towarów - Orzechowski & Verheugen, 2009). Kwestia swobody pracy była więc tematem gorących negocjacji najpierw o obrębie unijnej Piętnastki (EU15), a następnie między Polską a Unią Europejską.

Ostatecznie w Traktacie Akcesyjnym (Official Journal of the European Union, 2003) zapisano system okresów przejściowych trwających 2 lata + 3 lata + 2 lata, w którym każdy z krajów starej Unii mógł samodzielnie decydować, kiedy otworzy swój rynek pracy dla nowych obywateli UE, raportując do Komisji Europejskiej o swej sytuacji na rynku pracy i zamiarach po każdym z trzech dwu- lub trzyletnich okresów. Niemcy i Austria skorzystały z maksymalnego, siedmioletniego okresu przejściowego, skutkiem czego Polacy i inni nowi obywatele UE, którzy dołączyli w 2004 roku, zyskali swobodny dostęp do tamtejszych rynków pracy dopiero 1 maja 2011 roku. Większość krajów UE (a także Europejskiego Obszaru Gospodarczego – Islandia, Norwegia, Szwajcaria) zniósła ograniczenia w dostępie do swych rynków pracy po 3 – 4 latach po akcesji. Trzy kraje zdecydowały się nie ograniczać tego dostępu od pierwszego dnia członkostwa. Były to Irlandia, Wielka Brytania i Szwecja. Wielka Brytania zdecydowała się monitorować sytuację wprowadzając tzw. *Worker Registration Scheme*, czyli rejestr, w którym podejmując pracę musieli rejestrować się wszyscy nowi obywatele Unii z Europy Środkowo-Wschodniej (tzw. krajów A8, do których oprócz Polski należały także Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Słowacja, Słowenia i Węgry).

System okresów przejściowych nie oznaczał, że nowi obywatele UE w ogóle nie mogli podejmować pracy we wprowadzających je krajach. Musieli jednak, tak jak wcześniej, ubiegać się o pozwolenie na pracę. Dostęp do rynków pracy i tak był jednak łatwiejszy niż przed akcesją z powodu większej łatwości przekraczania granic, priorytetu w zatrudnianiu obywateli UE przed obywatelami krajów trzecich, a także z powodu możliwości transgranicznego świadczenia usług przez firmy z krajów A8 (tu okresy przejściowe dotyczyły tylko wybranych sub-sektorów m.in. w budownictwie w Niemczech i Austrii) oraz możliwości rejestrowania firm przez obywateli A8 w krajach EU15 (ta ostatnia swoboda istniała już wcześniej, na mocy podpisanej w 1991 umowy stowarzyszeniowej - European Council Official Journal, 1993). Niektórzy wykorzystywali te przepisy, by zapewnić sobie dostęp do rynku pracy np. rejestrując jednoosobowe działalności i świadcząc usługi remontowe, sprzątania czy inne.

Zróznicowany dostęp do rynku pracy poszczególnych krajów Piętnastki w pierwszych latach po wejściu do Unii Europejskiej był jednym z powodów zasadniczej zmiany, jeśli chodzi o kierunki migracji. Po raz pierwszy od XIX wieku to Wielka Brytania, a nie Niemcy stały się najpopularniejszym krajem docelowym, chociaż liczba Polaków w Niemczech również rosła (GUS, 2018; Lesińska et al., 2014; Okólski & Salt, 2014) (Rys 3.1). O ile na podstawie ostatniego spisu powszechnego przed akcesją w 2002 roku liczba Polaków w Niemczech była 12 razy wyższa niż w Wielkiej Brytanii (294 tys. w Niemczech vs. 24 tys. w Wielkiej Brytanii), do roku 2007 sytuacja się odwróciła i w Wielkiej Brytanii mieszkało 700 tys. Polaków, a w Niemczech 500 tys. (GUS, 2013b). Irlandia, wcześniej prawie nieobecna na mapie migracji polskich, stała się trzecim najpopularniejszym kierunkiem (Kloc-Nowak, 2023; Pszczółkowska & Lesińska, 2022). W szczytowym okresie na Zielonej Wyspie przebywało 200 tys. Polaków. Nawet gdy liczba ta spadła na skutek wyjątkowo dotkliwego kryzysu ekonomicznego w latach 2008-10, który pozbawił pracy m.in. wielu pracowników sektora budowlanego, i ustabilizowała się na dekadę na poziomie ok. 112 tys., Polacy pozostali zdecydowanie najliczniejszą mniejszością w tym kraju (CSO, 2008, 2018, 2023).

Rys. 3.1.

UWAGA: W związku ze zmianą sposobu raportowania przez GUS, dane za lata 2002-2020 dotyczą przebywających za granicą powyżej 3 miesięcy, a dane za lata 2018-2023 przebywających za granicą powyżej 12 miesięcy.

Niektórzy badacze (Baas & Brücker, 2008; Boeri & Brücker, 2004; Zaiceva, 2006) początkowo uznawali pojawienie się dużej liczby środkowoeuropejskich, w szczególności polskich migrantów na wyspach za efekt ich „przekierowania” z Niemiec do Wielkiej Brytanii i Irlandii na skutek wprowadzonych w Niemczech okresów przejściowych. To jednoczynnikowe wyjaśnienie szybko zaczęło jednak być kwestionowane. Późniejsze publikacje dowodziły, że okres przejściowy w Niemczech był odpowiedzialny tylko za niewielką część migracji do Wielkiej Brytanii i Irlandii. Profile demograficzne polskich migrantów na wyspy były tak różne od tych jadących do Niemiec, że nie można było mówić o przekierowaniu migrantów, a raczej o jakościowo nowej fali migracji na Wyspy Brytyjskie (Black et al., 2012; Kaczmarczyk, 2008, 2011). Wyspy o wiele częściej wybierały osoby młode, wykształcone i z dużych miast (o czym więcej poniżej w sekcji – Profile migrantów). Cenne uwagi do dyskusji zgłoszone przez Kahanec, Pytlikovą i Zimmermanna (2014) rozróżniały skutki przystąpienia do UE od skutków otwarcia rynku pracy. Było to istotne, ponieważ przystąpienie do UE oznaczało, że Polacy i inni nowi obywatele UE mogli swobodnie przemieszczać się i przebywać we wszystkich państwach członkowskich, nawet tych, których rynek pracy nie był dla nich otwarty. Autorzy stwierdzają, że wpływ przystąpienia do UE był w rzeczywistości większy niż wpływ otwarcia rynku pracy: odpowiadał on za 33% migracji z nowych państw członkowskich, a otwarcie rynku pracy za 28% migracji. Inne uwzględnione czynniki obejmowały makroekonomiczne czynniki wypychające i przyciągające, odległość fizyczną i językową oraz obecność innych migrantów z danego kraju w miejscu docelowym.

Scenariusz prostego przekierowania spowodowanego okresami przejściowymi został również podważony przez przypadek Szwecji, kraju położonego geograficznie blisko Europy Środkowo-Wschodniej, który otworzył swój rynek pracy w tym samym czasie co Wielka Brytania i Irlandia. Przyjął on tylko niewielką liczbę migrantów z regionu, np. według spisu powszechnego z 2011 r. w Szwecji mieszkało tylko 34,7 tys. Polaków (GUS 2013). Fihel i współautorzy sugerują, że wynikało to z czynników społeczno-kulturowych, w szczególności języka, a także silnej regulacji rynku pracy wynikającej z wpływowej pozycji związków zawodowych (Fihel et al. 2015). W Szwecji, która jest przykładem skoordynowanej gospodarki rynkowej (*coordinated market economy* – Hall & Soskice, 2001) wysokość płac w poszczególnych sektorach i na poszczególnych stanowiskach jest przedmiotem negocjacji zbiorowych między organizacjami pracodawców i związkami zawodowymi, więc pracodawcy mają mniejszą niż w liberalnych gospodarkach rynkowych (np. Wielkiej Brytanii i Irlandii) możliwości oferowania niższych płac, nawet jeśli zwiększy się konkurencja na rynku pracy.

3.2. Cztery okresy migracji poakcesyjnych z Polski

Migracje po 2004 roku nie były jednorodne w czasie. Można podzielić je na cztery etapy, w których zmieniał się profil demograficzny i cele wyjeżdżających, a także preferowane destynacje (Pszczółkowska, 2024a, porównaj także: Kumpikaitė-Valiūnienė et al., 2021).

Etapy te, które zostaną omówione po kolei poniżej, to:

- Lata 2004-2007, czyli okres najintensywniejszej emigracji z Polski
- Lata 2008-2010, czyli czas kryzysu gospodarczego w wielu krajach przyjmujących polskich migrantów, co spowodowało gwałtowne ograniczenie liczby wyjazdów z Polski
- Lata 2011-2016, czyli powrót do wzrostu gospodarczego w Europie Zachodniej, a jednocześnie moment, gdy Polacy mieli już swobodny dostęp do wszystkich rynków pracy UE, ponieważ w 2011 roku zakończyły się siedmioletnie okresy przejściowe w Niemczech i Austrii. Liczba Polaków przebywających za granicą znów rosła
- Od 2016 roku – okres, którego początek wyznaczyło referendum, które przesądziło o wyjściu Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej. Natychmiast, jeszcze zanim do Brexitu doszło, spowodowało to spadek liczby wyjazdów Polaków do Wielkiej Brytanii i powroty niektórych. Jednocześnie w Polsce doszło do tzw. przejścia migracyjnego, czyli bilans migracyjny kraju stał się po raz pierwszy od pokoleń pozytywny – więcej osób do Polski przyjeżdżało niż z niej wyjeżdżało.

3.2.1. *Lata 2004-2007: boom emigracyjny*

Pierwsze trzy lata po wejściu Polski do Unii Europejskiej były okresem zdecydowanie najintensywniejszej emigracji poakcesyjnej. Stało się tak przede wszystkim za sprawą niespodziewanie dużej liczby wyjazdów do Wielkiej Brytanii, a także Irlandii. W kilku badaniach przed akcesją (Alvarez-Plata et al., 2003; Boeri & Brücker, 2000; Dustmann et al., 2003; Kupiszewski, 2001) podjęto próbę przewidzenia skali i kierunków migracji z Europy Środkowo-Wschodniej po rozszerzeniu UE w 2004 r. Niektóre prognozy dotyczące całkowitej liczby migrantów okazały się w przybliżeniu trafne. Jednak żadna z nich nie przewidziała kierunków geograficznych tej migracji. Tak było nawet po uzgodnieniu w negocjacjach akcesyjnych opisanego powyżej systemu okresów przejściowych. Dane z jednego z badań opublikowanego po uzgodnieniu rozwiązań przejściowych (Alvarez-Plata et al., 2003) sugerowały, że odsetek migrantów udających się do Niemiec gwałtownie spadnie na korzyść

Wielkiej Brytanii, ale autorzy odrzucili ten scenariusz jako nieprawdopodobny, ponieważ uważali, że „rozmieszczenie geograficzne populacji migrantów w krajach europejskich jest dość stabilne w czasie” (2003: 39). W rzeczywistości przepływy migracyjne okazały się bardzo niestabilne (King & Okólski, 2019; Okólski, 2017) – zmieniając się niemal z dnia na dzień – a Wielka Brytania wyprzedziła Niemcy jako najpopularniejszy kierunek migracji.

Od maja 2004 r. do czerwca 2008 r. 888 tys. obywateli A8 złożyło wnioski do brytyjskiego programu rejestracji pracowników WRS (*Worker Registration Scheme*), w ramach którego wszyscy pracownicy niebędący samozatrudnionymi mieli obowiązek się zarejestrować. 67% z nich pochodziło z Polski, 10% ze Słowacji i 9% z Litwy, a następnie z Łotwy, Czech, Węgier, Estonii i Słowenii, gdzie zarejestrowało się tylko 800 osób (Home Office, 2008). Szacowano, że obowiązku tego mogło nie dopełnić nawet ponad 40% zatrudnionych (Pollard et al., 2008). Do rejestru wpisywali się niewątpliwie także Polacy, którzy już przed akcesją przybyli do Wielkiej Brytanii. Według polskiego spisu powszechnego z 2002 roku, w Wielkiej Brytanii przebywało 24 tys. polskich obywateli. Pracowali tam nielegalnie, rejestrowali firmy, przyjeżdżali jako pracownicy rolni w ramach programu dla pracowników sezonowych (*Seasonal Agricultural Workers Scheme*), lub ubiegali się o pozwolenia na pracę (Okólski & Salt, 2014). Zdecydowana większość tych, którzy wpisali się do rejestru przybyła do kraju w 2004 roku lub później. Szacowano, że do ich liczby trzeba dodać ok. 140 tys. samozatrudnionych (Okólski & Salt, 2014). Innym źródłem danych na temat liczebności Polaków w kraju była liczba wydanych numerów NINo (*National Insurance Number* – numer ubezpieczenia społecznego). W latach 2004-2008 wydano ich ponad 770 tys., najwięcej w 2007 roku (Okólski & Salt, 2014). Według danych GUS, w 2007 roku czasowo, powyżej 3 miesięcy przebywało w UK 690 tys. Polaków (GUS, 2018).

Liczby podawane w brytyjskich i polskich statystykach różnią się m.in. ze względu na metodologię badania. Zarówno rejestr WRS jak i NINo nie przewidywały procedury wyrejestrowania się w razie wyjazdu, więc mogły przeszacowywać liczbę nadal obecnych na wyspach. Z kolei w statystykach GUS nie ujmowano migrantów, o których prowadzący sondaż lub spis nie mogli pozyskać informacji, bo ich nie zastali. Z tego powodu nie uwzględniano liczby członków gospodarstw jedno- lub wieloosobowych, których wszyscy członkowie wyjechali. Nie ulegało jednak wątpliwości, że przyrost liczby Polaków na wyspie wielokrotnie przekroczył oczekiwania nie tylko brytyjskich, ale także polskich władz. Wielka Brytania wyprzedziła Niemcy jako najpopularniejszy cel polskich migracji, choć liczba Polaków w

Niemczech także rosła m.in. za sprawą wspomnianych wyżej ułatwień dot. świadczenia usług i zakładania firm (GUS, 2013a).

Drugim krajem, gdzie liczba migrantów z Europy Środkowo-Wschodniej, w szczególności Polaków, okazała się w pierwszych latach po akcesji znacznie wyższa niż spodziewana, była Republika Irlandii. W okresie przed akcesją na wyspie mieszkało zaledwie kilka tysięcy Polaków. Pierwsi migranci zarobkowi, w tym specjaliści IT, pojawili się tam pod koniec lat 90. i na początku XXI wieku (Grabowska, 2005). Jednak w 2002 roku polski spis ludności podawał liczbę Polaków w Irlandii jako zaledwie 2000 osób (GUS, 2014), a w irlandzkim spisie nie uwzględniono nawet Polaków jako osobnej kategorii, byli liczeni jako „inni Europejczycy”, czyli osoby spoza UE.

W 2002 Polakom przyznano w Irlandii 2645 numerów PPSN (*Personal Public Service Number* – numer ubezpieczenia społecznego) (Kloc-Nowak, 2017). Liczba ta prawie się podwoiła w 2003 roku. Nadal była to jednak tak niewielka grupa, że można zakładać, że prawie nikt w Polsce nie miał osobistych kontaktów z osobą mieszkającą w Irlandii. Polski i Irlandii nie łączyły żadne bezpośrednie połączenia lotnicze (Pszczółkowska, 2024c). Jednym ze znanych od dawna mechanizmów wyboru miejsca docelowego migracji jest korzystanie z pomocy krewnych lub znajomych w miejscu docelowym – tzw. sieci migracyjnych. Między Polską a Irlandią takie sieci prawie nie istniały, więc pojawienie się znacznej liczby Polaków na wyspie już w dniu akcesji Polski do UE było tym bardziej nieoczekiwane. W 2004 roku liczba numerów PPSN przyznanych Polakom przekroczyła 25 tys., w 2005 roku – 60 tys., a w rekordowym 2006 wyniosła ponad 93 tys. (Kloc-Nowak, 2023). Dzięki temu Republika Irlandii stała się pierwszym krajem UE pod względem odsetka obywateli innych państw UE zamieszkałych na jej terytorium (Kahanec et al., 2010). Wyspa z kraju prawie nieobecnego na mapie polskich migracji stała się czasowo trzecią najpopularniejszą destynacją po Wielkiej Brytanii i Niemczech. Wyprzedzała pod tym względem np. Stany Zjednoczone, do których emigracja tak zmalała, że GUS przestał ją rokrocznie podawać.

Jednocześnie z Polską, intensywnej emigracji do Wielkiej Brytanii i Irlandii doświadczała w Europie Środkowo-Wschodniej także Słowacja, Litwa i Łotwa (Okólski, 2012; Okólski & Salt, 2014). We wszystkich tych krajach Wielka Brytania była w tym okresie najpopularniejszym krajem docelowym (Pszczółkowska, 2024f). Wśród Litwinów była zdecydowanie numerem 1 – z większą liczbą migrantów niż we wszystkich innych krajach UE łącznie – przed Irlandią, Norwegią i dopiero na czwartym miejscu Niemcami (IOM Lithuania, 2023). W przypadku Łotyszy Wielka Brytania i Irlandia były najpopularniejszymi miejscami

docelowymi w latach 2004–2008, a Niemcy i kraje skandynawskie pozostawały daleko w tyle (Hazans, 2019). Dla obywateli Słowacji głównymi kierunkami migracji pozostawały sąsiednia Czechy, a także Niemcy i Austria, ale Wielka Brytania znalazła się na czwartym miejscu wśród najpopularniejszych kierunków (BMP, 2010). W tym samym czasie w Czechach, Estonii, na Węgrzech i w Słowenii odnotowano ograniczony wzrost emigracji lub jej brak (Drbohlav et al., 2009; Kureková, 2013; Moreh, 2014).

Łączna liczba obywateli Europy Środkowo-Wschodniej w „starych” krajach UE15 wzrosła z około 1,3 mln w 2003 roku do 3,7 mln w 2007 roku. Następnie – po przystąpieniu do UE w 2007 roku Bułgarii i Rumunii (która doświadczyła najintensywniejszej emigracji poakcesyjnej, zarówno w liczbach bezwzględnych i jako procent ludności - Eurostat, 2018) zwiększyła się dalej do 6,1 mln w 2014 roku (Brücker, 2009; Engbersen, 2018; Fihel et al., 2015). Przepływ migrantów z Europy Środkowo-Wschodniej został opisany przez naukowców, polityków i szczególnie brytyjskie media jako bezprecedensowy – jako „Kontynent przemieszczający się na zachód?” (to tytuł książki grupy badaczy migracji z różnych regionów kontynentu – Black et al. 2012), „tsunami polskich migrantów” (Engbersen 2018: 69) lub „największa fala migrantów w historii [Wielkiej Brytanii]” (określenie z prasy, za Light & Young, 2009: 287). Po raz pierwszy od dziesięcioleci głównym źródłem napływu pracowników do „starej” UE15 stała się mobilność wewnątrz UE, a nie napływ ludności spoza Unii. Sytuacja ta utrzymywała się do momentu pojawienia się uchodźców i migrantów w regionie Morza Śródziemnego w latach 2015–2016 (Kaczmarczyk, 2019; OECD, 2013).

Warto zauważyć, że choć w tym pierwszym okresie poakcesyjnym analizowano przede wszystkim wyjazdy z Polski, ruch – choć mniej intensywny – odbywał się także w drugą stronę, bo wiele osób wracało po relatywnie krótkich pobytach za granicą. Wśród nich byli „tradycyjni” cyrkulujący, czyli migranci niepełni, ale także osoby, które planowały jedynie krótki pobyt za granicą (np. pracę wakacyjną, lub by zarobić na określony cel – więcej na ten temat w podrozdziale Profile migrantów i selektywność migracji), a także osoby, które nie odnalazły się w Wielkiej Brytanii (więcej na ten temat w rozdziale Determinanty powrotów). Brytyjskie badanie *International Passenger Survey*, przeprowadzane wśród osób wjeżdżających i wyjeżdżających z Wielkiej Brytanii wskazywało, że w latach 2005-07 na każde 10 osób przyjeżdżających z Polski do Wielkiej Brytanii w deklarowanym celu zamieszkania przypadała 1-2 osoby, które udawały się w tym samym celu w kierunku przeciwnym (ONS, 2019).

3.2.2. Okres 2008-2010: lata kryzysu gospodarczego

Pierwszą poważną zmianą strukturalną po rozszerzeniu UE w 2004 i 2007 roku był kryzys gospodarczy, który rozpoczął się w 2008 roku i w różnym stopniu dotknął zarówno europejskie kraje wysyłające, jak i kraje docelowe. Spowodował on dwucyfrowe bezrobocie z jednej strony w krajach bałtyckich i na Słowacji, a z drugiej strony w takich krajach przyjmujących migrantów jak Irlandia, Hiszpania, Portugalia i Grecja (Lafleur et al., 2017), co spowodowało zróżnicowane reakcje. Podczas gdy emigracja z Polski, która relatywnie dobrze radziła sobie ze skutkami światowego kryzysu, i Słowacji uległa spowolnieniu, wzrosła ona z Łotwy, Litwy i Węgier (Apsite-Berina et al., 2020). W rezultacie, podczas gdy Polska i Słowacja doświadczyły gwałtownego wzrostu emigracji raz - w pierwszych latach po przystąpieniu do UE, Litwa, Łotwa i Węgry doświadczyły powtórnego znaczącego jej wzrostu w czasie kryzysów gospodarczych w tych krajach (Kumpikaitė -Valiūnienė et al., 2021; Moreh, 2014).

Wysokie bezrobocie w krajach przyjmujących, w szczególności w Hiszpanii, doprowadziło do znacznego przekierowania przepływów migracyjnych, zwłaszcza Rumunów i Bułgarów. Przed przystąpieniem do UE i w pierwszym roku członkostwa (2007) Włochy i Hiszpania (w przypadku Rumunów) oraz Włochy i Grecja (w przypadku Bułgarów) były zdecydowanie najpopularniejszymi kierunkami migracji (Holland et al., 2011; Kovacheva, 2021; Markova, 2012). Od 2008 roku liczba migrantów udających się do Hiszpanii i Grecji spadła wielokrotnie (Van Mol & de Valk, 2016). Większość Rumunów i Bułgarów wybrała Włochy i zaczęła rozglądać się za szerszym spektrum miejsc docelowych, zwłaszcza Niemcami, a następnie Wielką Brytanią i Irlandią (Anghel et al., 2017; Kovacheva, 2014; OECD, 2019), szczególnie po zakończeniu okresów przejściowych dla obywateli tych dwóch państw w 2013 roku (Manolova, 2019).

W przypadku migracji z Polski światowy kryzys gospodarczy oznaczał przede wszystkim mniejszą liczbę wyjazdów, szczególnie do Wielkiej Brytanii i Irlandii, ale także do Niemiec. Jednocześnie Polacy będący już za granicą często stawali przed dylematem, czy w obliczu utraty pracy wracać do Polski, czy próbować przeczekać trudny okres w kraju docelowym. Był to więc dla wielu pierwszy moment refleksji nad bardziej długoterminowymi planami (Jancewicz & Markowski, 2021; Janicka & Kaczmarczyk, 2016; Kilkey & Ryan, 2019). Na powrót do Polski decydowały się wtedy przede wszystkim osoby średnio wykształcone, które wracały zwykle do mniejszych miejscowości, z których pochodziły, podczas gdy osoby z wyższymi kwalifikacjami – co wiązało się niejednokrotnie także z posiadaniem zasobów finansowych, decydowały się przeczekać kryzys na wyspach (Grabowska, 2024). Liczba

Polaków przebywających czasowo za granicą spadała w latach 2008-2010 we wszystkich trzech głównych krajach docelowych, w tym najgwałtowniej w Irlandii (GUS, 2013a).

W okresie przed wejściem do Unii Europejskiej z Polski emigrowali przede wszystkim mężczyźni. Po akcesji migracje stały się mniej zdominowane przez mężczyzn, a w okresie kryzysu doszło do równowagi płci, zwłaszcza w krajach takich jak Irlandia, gdzie wielu z pierwszych migrantów pracowało w sektorze budowlanym (Kloc-Nowak, 2023; Moreh, 2014).

3.2.3 Okres 2011-2016: ponowny wzrost i otwarte rynki pracy

Koniec kryzysu gospodarczego, który nastąpił w Irlandii i Wielkiej Brytanii w 2010 roku, a kilka lat później w Europie Południowej, przełożył się na wzrost napływu migrantów z krajów Europy Środkowo-Wschodniej, chociaż liczba osób przebywających za granicą, szczególnie z Polski i innych państw A8, nie rosła już tak szybko, jak w pierwszych latach po rozszerzeniu.

Od 2011 roku, kiedy skończyły się okresy przejściowe, Niemcy odnotowywały równie duży jak Wielka Brytania wzrost zasobu Polaków. Przyjeżdżający byli bardziej zróżnicowani demograficznie, w szczególności, jeśli chodzi o wiek i poziom wykształcenia. Niemcy coraz częściej stawały się celem nie tylko dla migrantów niepełnych, regularnie podróżujących między pracą w Niemczech a domem w Polsce, lecz także dla całych rodzin osiedlających się na dłużej i osób z wyższymi kwalifikacjami, poszukujących pracy w swoim zawodzie lub młodych osób, dla których podobnie atrakcyjny jak wcześniej Londyn okazywał się Berlin (Cichocka, 2021; Kahanec, 2013; Main, 2016; Ulceluse & Kahanec, 2023). Liczba Polaków w Niemczech rosła za sprawą osób przyjeżdżających z Polski, lecz – w mniejszym stopniu – także za sprawą osób przenoszących się z innych krajów Europy tzw. migrantów wielokrotnych (Ciobanu, 2015; Salamońska, 2017). Według badań Jancewicz i Salamońskiej (2020), tacy migranci stanowią znaczącą grupę – wtedy było to 8,4% spośród Polaków przebywających w Wielkiej Brytanii, 9,3% w Irlandii, 12,3% w Niemczech i 14% w Holandii. Część przenosiła się z powodu większych możliwości zarobku w Niemczech, które lepiej niż inne kraje EU15 przetrwały kryzys gospodarczy (Bertoli et al., 2016; Salamońska & Czeranowska, 2021). Inni byli już na nowym etapie życia np. z szukających nowych doświadczeń dwudziestoparolatków stali się trzydziestoparoletnimi rodzicami, dla których istotniejsza stała się możliwość dojazdu do Polski, do dziadków lub innych krewnych, a w niektórych przypadkach także bliskość rodziny już mieszkającej w Niemczech (Pszczółkowska, 2024a).

Jednocześnie rosła liczba polskich migrantów w innych krajach UE i Europejskiego Obszaru Gospodarczego – Austrii, Belgii, Danii, Holandii, Szwecji, Norwegii. Było to zgodne z ogólnymi trendami migracji z krajów A8 (Górny & Kaczmarczyk, 2019). Szczególnie Norwegia i Holandia, ale także Austria, Belgia i Dania przyjmowały coraz większe grupy migrantów z Europy Środkowo-Wschodniej, co sprawiło, że mapa migracji europejskich stała się znacznie bardziej „zróżnicowana, niestabilna i rozdrobniona” (King i Okólski 2019). „Rozdrobnienie” mapy migracji miało miejsce także w obrębie poszczególnych krajów np. Polacy i inni migranci z regionu pojawiali się w wiejskich i peryferyjnych obszarach Wielkiej Brytanii, gdzie wcześniej ich w ogóle nie było (Stenning & Dawley, 2009). Bodaj najwyraźniej ilustrowała to mapa polskiej obecności w Republice Irlandii – już w 2006 roku obywatele polscy obecni byli w każdym irlandzkim mieście (Kloc-Nowak, 2023).

Norwegia pojawiła się w polskich statystykach emigracji relatywnie późno, bo dopiero w 2010 roku, ale już wtedy Polaków przebywających tam dłużej niż 3 miesiące zanotowano tam 50 tys. (GUS, 2021a). Norweskie statystyki uchwyciły pojawienie się Polaków nieco wcześniej (SSB, 2009). Ich napływ był widoczny już w latach światowego kryzysu gospodarczego, przede wszystkim za sprawą mężczyzn przyjeżdżających do pracy w budownictwie, który to sektor przeżywał poważne kryzysy w innych krajach (Friberg, 2012, 2013; Napierała & Trevena, 2012). Następnie w ciągu dekady liczba Polaków w Norwegii prawie się podwoiła, a oprócz pracowników oferujących podstawowe lub średnie kwalifikacje pojawiły się tam także np. polskie pielęgniarki i lekarze/lekarki (GUS, 2021a; Slany et al., 2018). W rezultacie pod koniec omawianego okresu była już jednym z najpopularniejszych krajów docelowych migracji, za Wielką Brytanią, Niemcami, Irlandią, Holandią i Włochami (GUS – Rys. 3.1).

Coraz liczniejsi Polacy już od lat 1990 docierali też na Islandię. Jeszcze przed i w pierwszych latach po akcesji na wyspę migrowały przede wszystkim kobiety, pracujące m.in. przetwórstwie rybnym. Następnie dołączyli do nich mężczyźni, znajdujący zatrudnienie m.in. w budownictwie (Budyta-Budzyńska, 2017; Napierała & Wojtyńska, 2017). W 2024 roku ich liczba wynosiła ponad 22 tys. osób (Statistics Iceland, 2024).

Według GUS w rekordowym 2016 roku za granicą przebywało powyżej 3 miesięcy 2 mln 515 tys. Polaków, w tym 788 tys. w Wielkiej Brytanii i 687 tys. w Niemczech (GUS, 2021). Omawiany okres to wzrost liczby polskich obywateli przede wszystkim w tych dwóch krajach. Stabilna pozostawała lub nawet nieco się zmniejszała liczba Polaków w krajach najbardziej dotkniętych kryzysem, jak Grecja, Hiszpania i Włochy, a także Francja. Warto zauważyć, że

Francja, tradycyjny kraj polskiej emigracji od XIX wieku, w całym okresie poakcesyjnym odgrywa niewielką rolę jako destynacja polskich migrantów – liczba Polaków w tym kraju wzrosła z 30 tys. w 2004 roku do 63 tys. w 2020 (22 tys. z nich było osobami, które pozostawały tam powyżej 12 miesięcy i ta liczba pozostała stabilna do 2023 roku) (GUS, 2024b). To mniej niż prawie we wszystkich krajach Europy, dla których GUS podaje dane (z wyjątkiem Czech, Grecji i Islandii) i wielokrotnie mniej, jeśli wziąć pod uwagę rozmiar kraju. Francja zniosła ograniczenia dotyczące pracy obywateli A8 w lipcu 2008 roku, jako jedna z ostatnich (później zrobiły to tylko Belgia, Dania, Austria i Niemcy) (Gazeta Prawna, 2009). Popyt na nowych pracowników nie był w tym okresie nad Sekwaną duży, a atmosfera polityczna wokół ewentualnych przybyszów z Europy Środkowo-Wschodniej, szczególnie Polski niekorzystna – w kampanii przed referendum nad europejskim Traktatem Konstytucyjnym w 2005 roku jako zagrożenie przedstawiany był „polski hydraulik”, który miał odbierać pracę miejscowym.

Średni wiek migrantów z Polski w głównych krajach docelowych rósł, co sugerowało, że niektórzy z tych, którzy przybyli jako dwudziestolatkowie w pierwszej fazie migracji po przystąpieniu do UE, osiedlili się w nowych miejscach zamieszkania (Apsite-Berina et al., 2020; Kloc-Nowak, 2023).

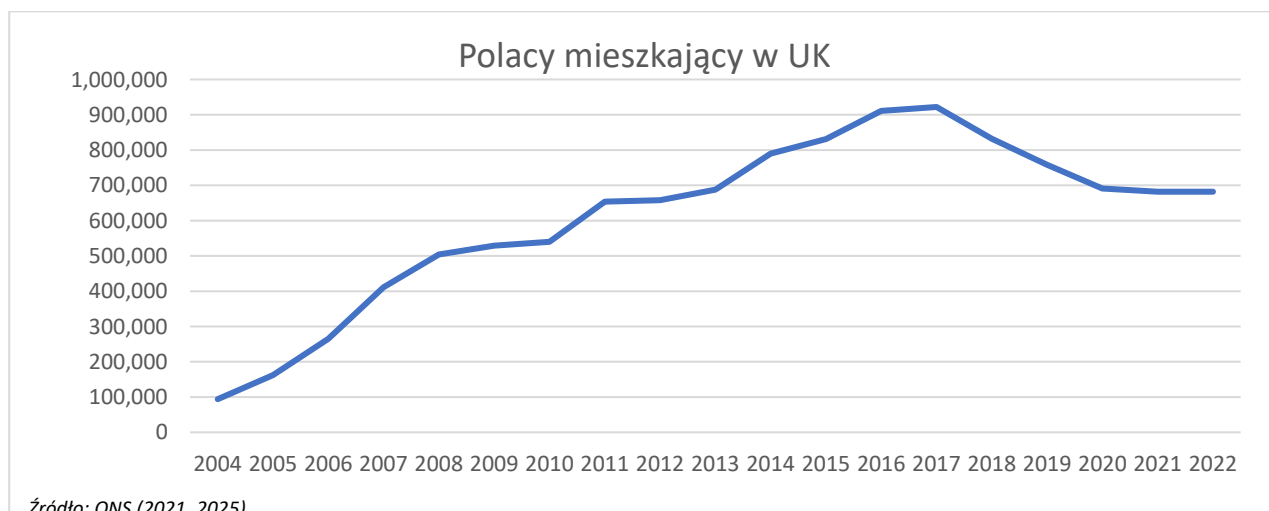
Od 2016: koniec migracji „poakcesyjnych”

Początek czwartego wyróżnionego okresu stanowi referendum, które w czerwcu 2016 roku przesądziło o wyjściu Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej. Zdaniem części badaczy, to wydarzenie należy traktować jako kończące okres migracji po przystąpieniu do UE (Garapich et al., 2023; White, 2022) i od tego czasu większy sens ma mówienie o ‘zwykłych’ migracjach wewnątrz Unii czy Europy, bo nie różnią się one od migracji pomiędzy innymi krajami, np. z Hiszpanii do Niemiec. Po części w związku z referendum nastąpiły trzy ważne zmiany dotyczące migracji z Europy Środkowo-Wschodniej: (1) zaczęła spadać liczba obywateli nowych państw Unii, w tym Polski, w Zjednoczonym Królestwie, co stało się za sprawą mniejszej liczby wyjazdów do tego kraju, a także intensywniejszych powrotów; (2) Niemcy ponownie stały się preferowanym celem migracji dla migrantów z Polski i innych krajów regionu; (3) liczba Polaków przebywających za granicą maleje, a liczba imigrantów rośnie, co skłoniło badaczy do stwierdzenia, że w Polsce rozpoczęło się tzw. przejście migracyjne – od stanu negatywnego do w miarę trwałego pozytywnego bilansu migracji (Fihel et al., 2023; Okólski, 2021).

Zmiany zachowania migrantów i potencjalnych migrantów do Wielkiej Brytanii stały się widoczne jeszcze zanim wiadomo było, jakie konsekwencje prawne dla obywateli UE będzie miało wyjście tego kraju z Unii i zanim do Brexitu faktycznie doszło z końcem stycznia 2020 roku. Liczba nowych migrantów z krajów Europy Środkowo-Wschodniej – oraz liczba osób już przebywających w Zjednoczonym Królestwie – znacznie spadła już w 2017 r., a tendencja ta nasiliła się w kolejnych latach (ONS, 2021b). Liczba osób przyjeżdżających z Polski do UK w celu zamieszkania zmniejszyła się między 2015 a 2017 prawie o połowę – z 39 700 do nieco ponad 25 400, a do 2019 roku (ostatniego, za który podano takie dane dotyczące przepływów) spadła dalej do 13 700 (ONS, 2020). Liczba wyjeżdżających z UK do Polski wzrosła z 12 700 w 2015 roku do 24 900 w 2017, a w 2019 wyniosła 18 000 (ONS, 2020). Wyglądało więc na to, że liczba Polaków wybierających ten kraj stale maleje, a spośród obecnych niewielka część decyduje się wyspę opuścić.

Dane dotyczące populacji Wielkiej Brytanii urodzonej w Polsce wskazywały na wzrost tej populacji, do maksymalnej liczby 922 tys. w 2017 roku, a następnie znaczący spadek w 2018 roku do 832 tys. i kolejny spadek w 2020, roku Brexitu, do 691 tys. i 682 tys. w czerwcu 2022 (Rys. 3.2) (ONS, 2021a, 2025). Wyjście Zjednoczonego Królestwa z UE w 2020 r. zbiegło się w czasie z pandemią Covid-19, co stanowiło dodatkowy impuls do powrotu do ojczyzny dla niektórych migrantów, którzy stracili pracę, podczas gdy koszty mieszkania i życia pozostawały znacznie wyższe niż w ich krajach pochodzenia (Economist, 2021; Grosa, 2022). ONS nie opublikował dotychczas aktualniejszych statystyk niż za 2022 rok. Według statystyk GUS, liczba emigrantów z Polski przebywających czasowo (ale powyżej 12 miesięcy) w UK spadła z 559 tys. w 2018 roku do 428 tys. w 2022 roku, a następnie nieznacznie wzrosła do 440 tys. w 2023 (prognoza) (GUS, 2024b).

Rys. 3.2.

Danych dotyczących liczby Polaków w Zjednoczonym Królestwie (lub mających za sobą doświadczenie życia w tym kraju) dostarczają też przyznane statusy osoby osiedlonej (*settled status*) i pre-osiedlonej (*pre-settled status*), które Londyn zdecydował się nadawać zamieszkałym w UK obywatelom UE i Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz ich rodzinom, by dać im prawo pozostania w kraju. By otrzymać *settled status*, należało wykazać się 5-letnim pobytem w UK, by otrzymać *pre-settled status* – krótszym, który następnie po upływie odpowiedniego czasu może zostać zamieniony na *settled status* (szczegółowe zasady pozwalają na pewne przerwy w pobycie lub ograniczenie wymagań – patrz: Gov.uk, n.d.). *Settled status* do końca czerwca 2025 otrzymało 942 654 Polek i Polaków, a kolejne 123 580 osoby miały *pre-settled status* (Home Office, 2025). Statusu tego nie traci się w razie wyjazdu z UK, więc część osób zapewne ubiegała się o niego nie tyle chcąc pozostać w UK, ile by mieć ułatwioną możliwość powrotu w przyszłości.

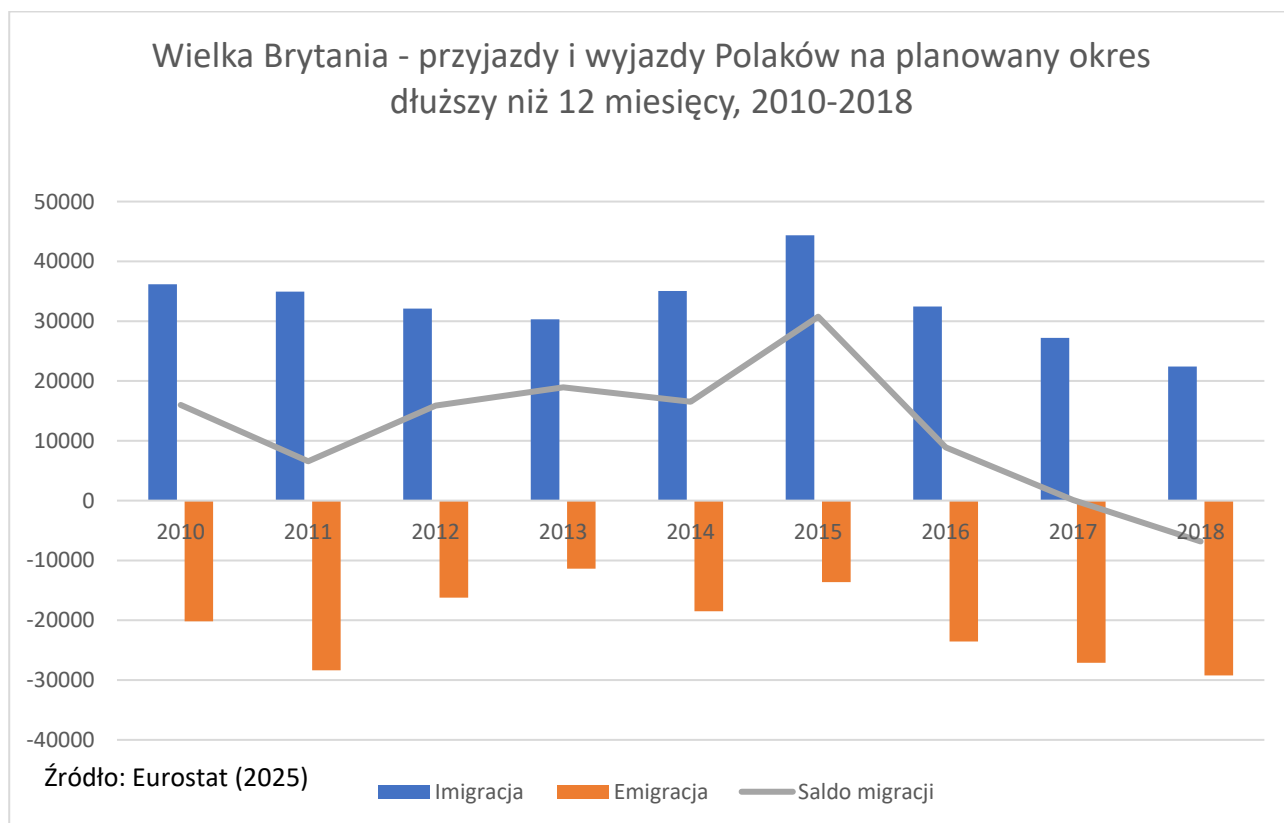
Wpływ Brexitu na strategię migracyjną stał się przejściowo jednym z najpopularniejszych tematów badań migracyjnych w Zjednoczonym Królestwie, a częściowo także w krajach wysyłających. Badania te, przeprowadzane zarówno przed jak i po wyjściu Zjednoczonego Królestwa z UK wskazywały, że Brexit sam w sobie nie spowoduje wyjazdu z UK większości przebywających tam polskich migrantów, a kluczowe znaczenie będzie mieć sytuacja ekonomiczna i dostępność odpowiedniej pracy (Jancewicz et al., 2020). Jednocześnie jednak wiele badań jakościowych wskazywało, że wynik decyzja Wielkiej Brytanii pozbawiła wielu Polaków poczucia stabilności na wyspie i popchnęła ich albo do podjęcia kroków ku zapewnieniu sobie takiej stabilności np. do ubiegania się o obywatelstwo, lub do większego poczucia tymczasowości swego pobytu tam (Di Iasio & Wahba, 2023; Kilkey et al., 2020; Kilkey & Ryan, 2019; McGhee et al., 2017; Pszczółkowska, 2024e; Szkudlarek, 2019).

Kurcząca się liczba polskich obywateli w UK, a jednocześnie stała lub nawet nieznacznie rosnąca liczba Polaków w Niemczech sprawiła, że – po kilkunastu latach przerwy – w 2018 roku Niemcy ponownie stały się krajem docelowym z największą liczbą Polaków (GUS, Rys. 3.1) i generalnie obywateli Europy Środkowo-Wschodniej (co stało się także za sprawą rosnącej liczby Rumunów, dla których Niemcy stały się drugim najpopularniejszym krajem docelowym po Włoszech (IOM, 2023)). Patrząc z perspektywy krajów docelowych, obywatele Polski byli w 2024 roku dopiero piątą najliczniejszą grupą cudzoziemców mieszkających w Niemczech (po Turkach, Ukraińcach, Syryjczykach i Rumunach), ale pierwszą najliczniejszą w kilku innych krajach: Holandii, Islandii, Irlandii, Szwecji i Norwegii (Eurostat, 2025b).

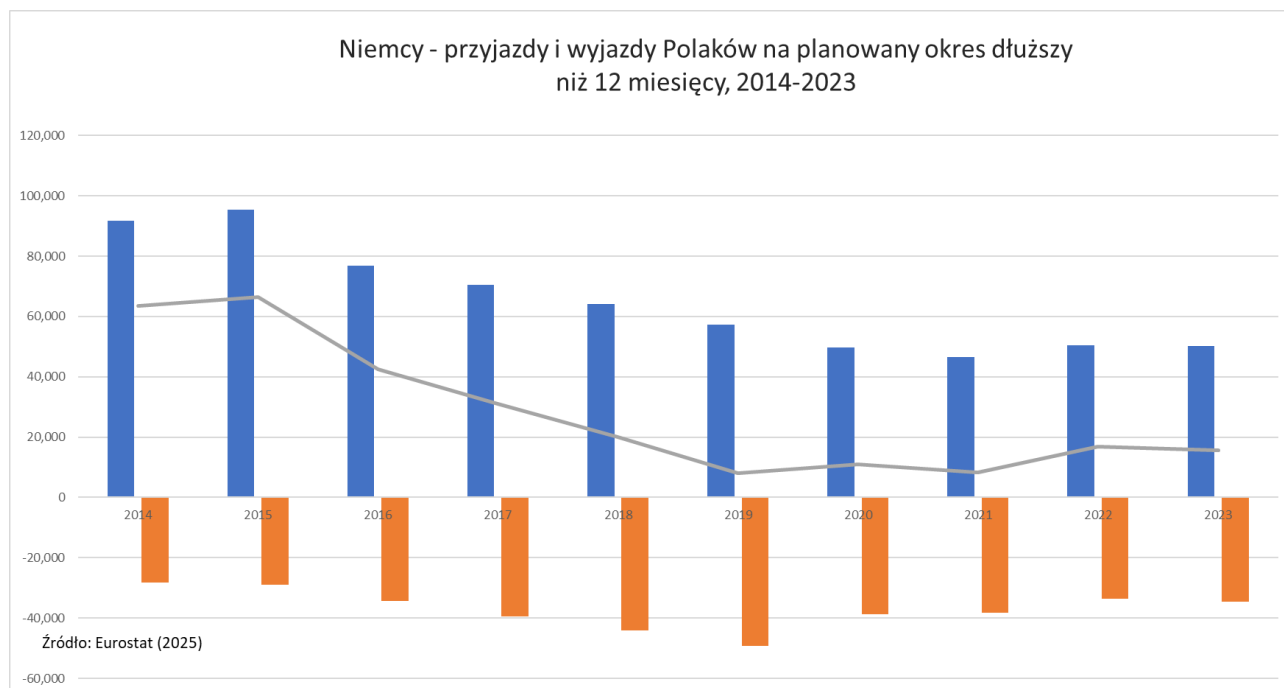
Wyszczególniony okres po 2016 roku to także czas, gdy Polska doświadczyła przejścia migracyjnego, czyli z kraju emigracji stała się przede wszystkim krajem imigracji (Okólski, 2021). Stało się to głównie za sprawą coraz liczniej przyjeżdżających do nas cudzoziemców, lecz w mniejszym stopniu także dlatego, że Polacy mniej chętnie wyjeżdżali. Według danych GUS, liczba Polaków przebywających za granicą dłużej niż 12 miesięcy nieznacznie malała z roku na rok w latach 2018-2022, z 1 mln 610 tys. do 1 mln 512 tys. (GUS, 2024b).

Szczegółowe dane dotyczące przyjazdów i wyjazdów do poszczególnych krajów UE i Europejskiego Obszaru Gospodarczego, udostępniane przez Eurostat wskazują, że mniej osób z Polski przyjeżdżało nie tylko do UK (Rys. 3.2), ale do większości głównych europejskich destynacji, w szczególności Niemiec (Rys. 3.3), Norwegii (Rys. 3.4), a także mniej popularnych np. Szwecji (Rys. 3.5) (Eurostat, 2025a). Wyraźnie malejąca liczba przyjazdów została odnotowana w większości krajów już od połowy drugiej dekady XXI wieku. Wyjątkiem pozostaje Holandia, gdzie saldo migracji z Polski od dekady pozostawało na stałym poziomie – około 10,000 osób rocznie więcej przyjeżdża z Polski do Holandii niż przenosi się w kierunku odwrotnym (Rys. 3.6). Od 2016 roku to Holandia, a nie Irlandia, jest według GUS trzecim krajem z największą liczbą migrantów z Polski (Rys. 3.1). Wyróżnia się m.in. tym, że więcej niż np. w UK czy Niemczech jest tam migrantów przebywających od relatywnie krótkiego czasu – prawie 70% przebywających tam Polaków rozpoczęło obecny pobyt w 2017 roku lub później (NBP, 2023). Wyższy niż w innych krajach był tam odsetek pracujących w rolnictwie, co sprzyja migracjom sezonowym, krótkoterminowym. Co ciekawe, według najnowszych danych z Polski do Holandii jako pracownicy delegowani (*posted workers*) jeżdżą nie tylko obywatele Polski, ale także innych krajów. W 2023 roku wśród prawie 23 tys. delegowanych z Polski, prawie 10,5 tys. miało obywatelstwo spoza UE (Odé et al., 2025). Warto zauważyć, że najnowsze dane holenderskiego urzędu statystycznego, które uwzględniają także pobyty na nieco krócej niż 12 miesięcy (za migrację uznają zmianę miejsca na co najmniej 8 z kolejnych 12 miesięcy), wskazują na malejącą liczbę przyjeżdżających z Polski w 2023 i szczególnie 2024 roku (porównaj Rys. 5.5 w rozdziale Skala i trendy powrotów).

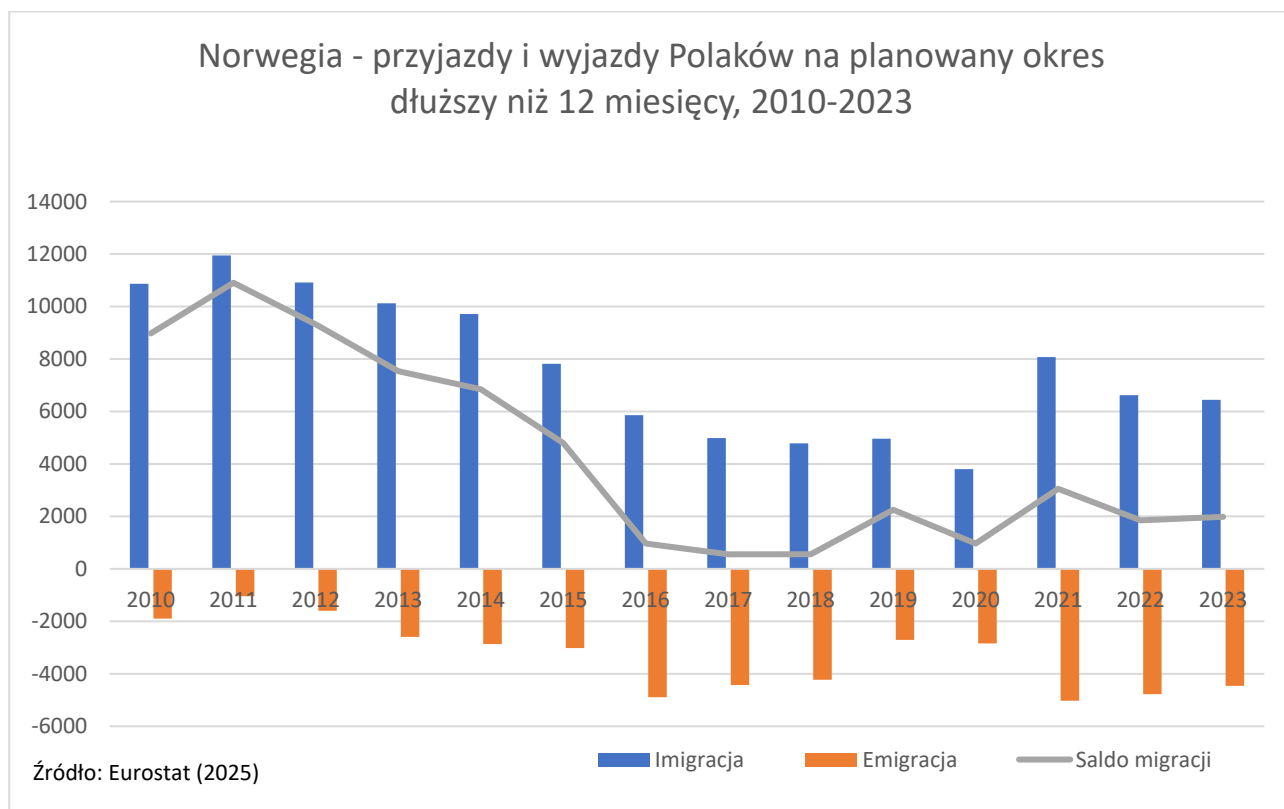
Rys.3.2.

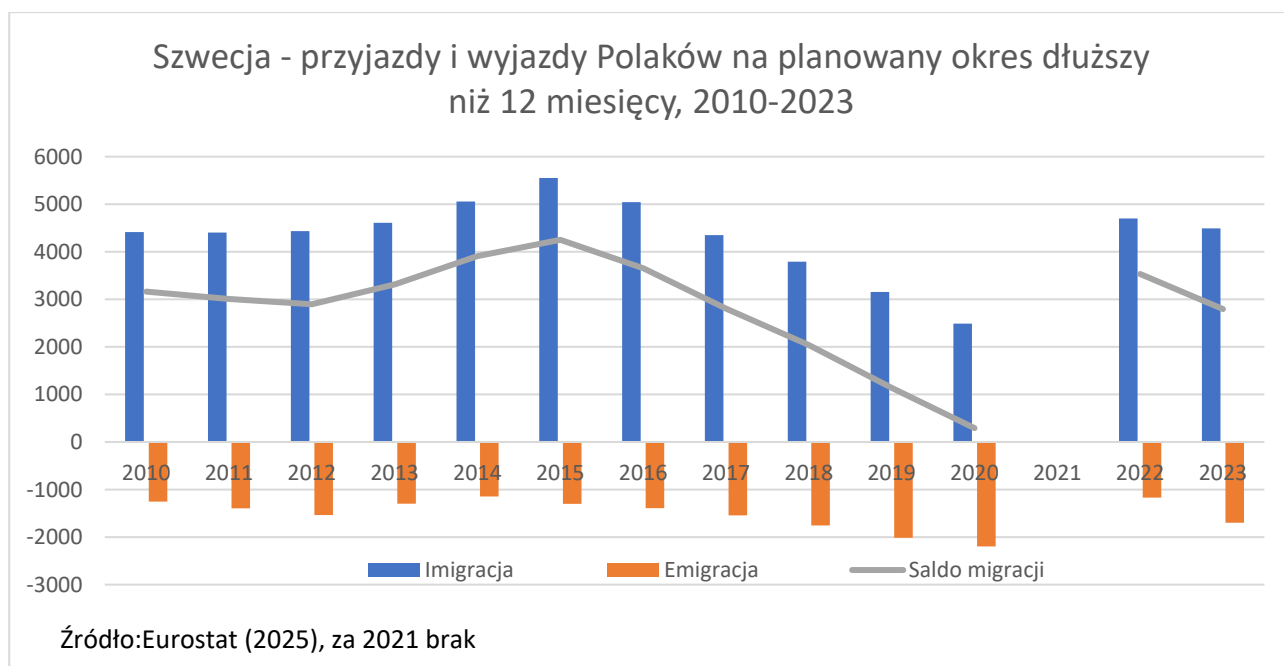
Rys. 3.3.

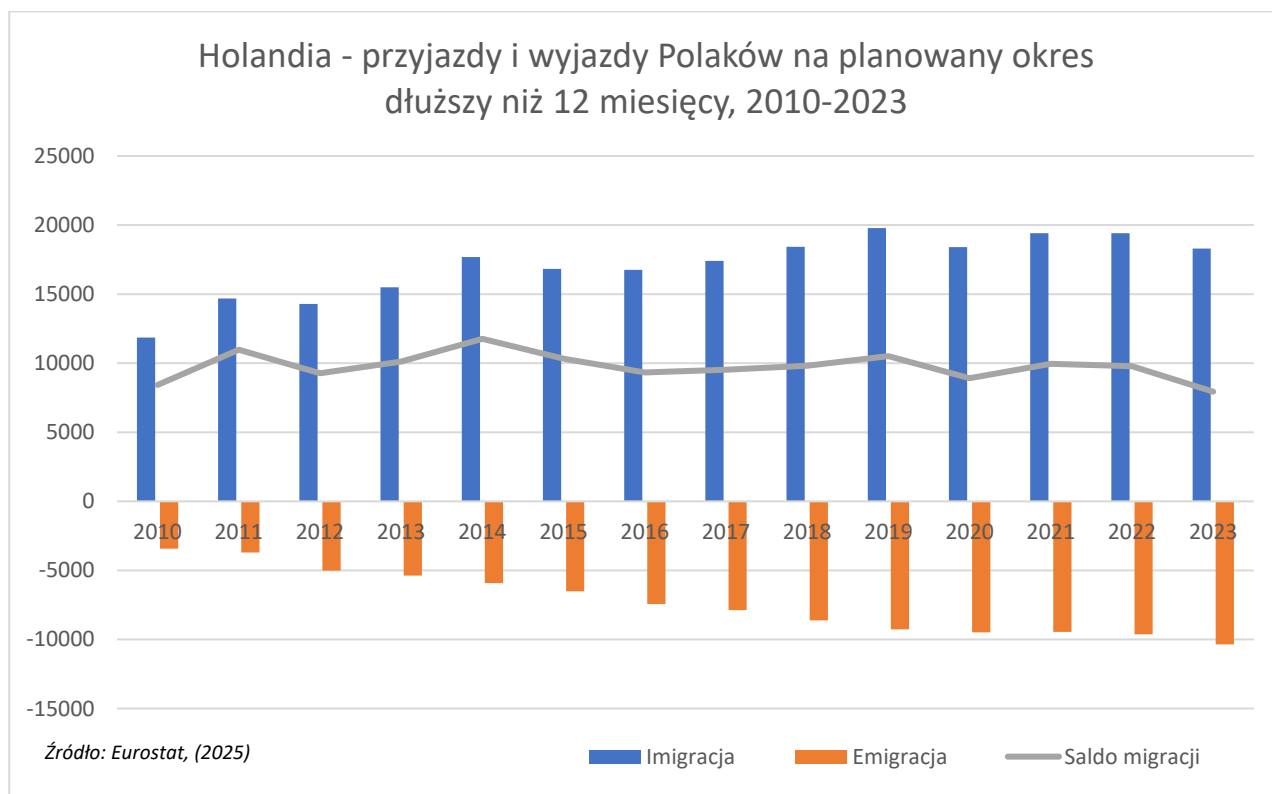
Rys. 3.4.

Rys. 3.5.

Rys. 3.6.

Mniej liczną grupę emigrujących z Polski w ostatnich latach można podzielić na dwie skrajne kategorie: (1) osoby wysoko wykwalifikowane i studentów, którzy często nie migrują z powodów ekonomicznych, lecz związanych ze stylem życia i samorozwojem, by zdobyć nowe doświadczenia życiowe np. podczas tzw. *gap year*. Jeśli ich migracja w ogóle ma podtekst ekonomiczny, wyjeżdżają z powodów związanych z karierą np. by zdobyć doświadczenie w określonej branży, w centrali firmy, dla której pracują lub odbyć staż. Migracje związane ze stylem życia podejmują też często osoby kupujące mieszkania w atrakcyjnych lokalizacjach. Dane gromadzone przez pośredników w obrocie nieruchomościami wskazują, że Polacy stanowią dziś jedną z najliczniejszych grup cudzoziemców kupujących nieruchomości w Hiszpanii (Agnes Inversiones, 2024), choć oczywiście nie oznacza to, że każdy kupujący zamieszkał tam na stałe.

(2) Drugą grupą osób wciąż podejmujących migracje, liczniejszą od pierwszej choć o wiele mniej liczną niż jeszcze dekadę wcześniej, są osoby z niskimi kwalifikacjami z małych miejscowości, gdzie trudno o odpowiednią pracę. Te osoby mają wybór między migracją do większego miasta w Polsce a migracją za granicę. Ze względu na rosnące koszty życia w polskich miastach, szczególnie mieszkaniowe, uznają za korzystniejszy wyjazd za granicę (Garapich et al., 2023). Dzieje się tak m.in., gdy taką migrację można zorganizować przez pośrednika, który często organizuje też miejsce zamieszkania. Jak wyliczyły na podstawie

danych BAEL (Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności) Grabowska i współautorki (2025), typowy migrant to dziś znów mężczyzna z obszarów wiejskich, z wykształceniem zawodowym. Z kolei wśród młodych migrantów dominują osoby z małych miast. Jak komentują autorki „Odzwierciedla to zapotrzebowanie na rynkach pracy destynacji takich jak Niemcy, gdzie jest duże zapotrzebowanie na umiejętności techniczne i zawodowe” (2025:14). Tego typu migracje przypominają migracje niepełne z lat 1990 i wczesnych 2000, które podejmowali mężczyźni ze średnim wykształceniem ze wsi i małych miast (Garapich et al., 2023).

3.3. Profile migrantów i selektywność migracji

Jedną z charakterystycznych cech przepływów wewnątrz UE była ich selektywność, zwłaszcza w pierwszej fazie migracji po przystąpieniu do UE (Elsner & Zimmermann, 2013; Fihel et al., 2015; Grabowska-Lusińska & Okólski, 2009; Kureková, 2013). Wiek, poziom wykształcenia oraz rodzaj i lokalizacja miejsca pochodzenia były głównymi czynnikami selekcyjnymi (Anacka & Fihel, 2012; Anacka & Okólski, 2010; Dustmann et al., 2010), przy czym wyspy przyciągały młodszych, lepiej wykształconych migrantów z większych miast w Polsce. W pierwszych latach po przystąpieniu do UE średni wiek polskiego migranta do Wielkiej Brytanii lub Irlandii nie przekraczał 28 lat, podczas gdy w Niemczech lub we Włoszech wynosił 35 lat (Grabowska-Lusińska & Okólski, 2009: 111). Różnice w poziomie wykształcenia były jeszcze bardziej uderzające. Odsetek osób z wykształceniem wyższym wśród Polaków w Irlandii i Wielkiej Brytanii był najwyższy (odpowiednio 26 i 22,5%), podczas gdy w Niemczech wynosił 6,1%, a w Holandii, która w pierwszych latach po akcesji przyjęła najmniej wykształconych Polaków, zaledwie 4% (Grabowska-Lusińska i Okólski, 2009: 113). Fala młodych, wykształconych i zazwyczaj bezdzietnych polskich migrantów udających się do Wielkiej Brytanii i Irlandii była nową, jakościowo odmienną falą migracji, wyraźnie odróżniającą się od przedakcesyjnej tradycji niepełnej migracji osób nieco starszych i mniej wykształconych, które często miały rodziny w kraju (Fihel et al., 2015; Kaczmarczyk, 2008, 2011).

Selektywność migracji i nowa fala młodych, wykształconych osób kierujących się na wyspy była zjawiskiem dotyczącym nie tylko Polaków. Po przystąpieniu Bułgarii i Rumunii do UE w 2007 roku sytuacja powtórzyła się: młodzi absolwenci, których wskaźniki emigracji wzrosły wraz z rozszerzeniem, wybierali zazwyczaj Wielką Brytanię lub Irlandię, a w pewnym stopniu także Niemcy, podczas gdy tradycyjne dla tych krajów destynacje – Włochy i Hiszpania nadal przyjmowały głównie osoby bez wyższego wykształcenia, podobnie jak miało

to miejsce przed przystąpieniem tych krajów do UE (Ambrosini et al., 2015; Anghel et al., 2017; Manolova, 2019).

Wraz z upływem czasu i zniesieniem ograniczeń w dostępie do rynku pracy kraje docelowe, które początkowo przyciągały głównie pracowników o niskich kwalifikacjach, takie jak Niemcy i Holandia, zaczęły przyciągać bardziej zróżnicowane grupy (Strockmeijer et al., 2019; White, 2022). Młodzi Polacy i inne osoby z Europy Środkowo-Wschodniej odkryli Berlin nie tylko ze względu na możliwości ekonomiczne, ale także jako wielokulturową metropolię, w której mogli się odnaleźć i czerpać korzyści z tętniącej życiem sceny kulturalnej lub przystępnego cenowo szkolnictwa wyższego (Cichocka, 2021; OECD, 2020; Szczepaniak-Kroll & Szymoszyn, 2023).

Niektórzy badacze (Grabowska 2019; Grabowska i Jastrzębska 2021; Szewczyk 2015) uważają, że można już mówić o dwóch pokoleniach polskich migrantów poakcesyjnych. Grabowska (2019) rozróżnia osoby urodzone w latach 1968–1982, dla których upadek komunizmu w Polsce był wydarzeniem formacyjnym, oraz osoby urodzone w latach 1983–1993, dla których takim wydarzeniem było przystąpienie Polski do UE. Ci drudzy zazwyczaj mówili po angielsku lub w innym języku obcym i byli bardziej zaznajomieni z realiami zachodnioeuropejskimi niż ich poprzednicy, dzięki czemu być może nie musieli w tak dużym stopniu polegać na sieciach kontaktów podczas migracji.

3.4. Motywacje wyjazdów

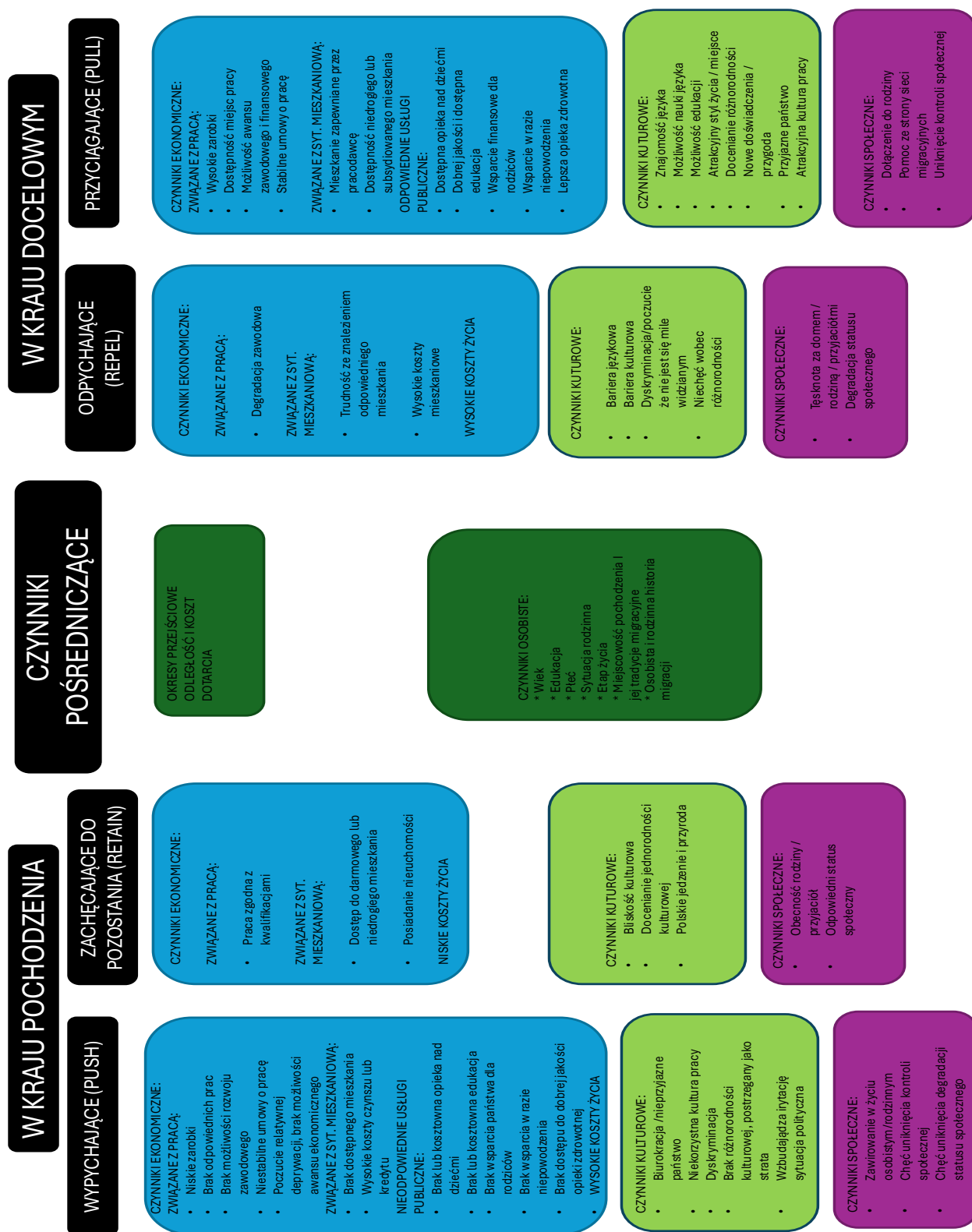
Różnice podkreślone powyżej sugerują, że powinniśmy mówić o co najmniej dwóch różnych rodzajach migracji (Kaczmarczyk 2011; White 2022). Jeden z nich obejmował młode, wykształcone osoby, które miały nadzieję skorzystać na migracji, zdobywając nowe doświadczenia zawodowe lub osobiste, drugi typ przypominał migrantów niepełnych (Okólski, 2001a, 2001b) z okresu przed akcesją, którzy pracują za granicą, lecz rodzinę i gospodarstwo domowe pozostawiają w Polsce.

Kilku badaczy zaproponowało klasyfikację obejmującą większą liczbę typów – w oparciu o strategię migrantów i planowany czas pobytu – a także inne cechy, takie jak sytuacja rodzinna, poziom wykształcenia i wykorzystanie kwalifikacji za granicą. Eade, Drinkwater i Garapich (2007) podzielili pierwszych polskich migrantów, którzy przybyli do Wielkiej Brytanii po przystąpieniu Polski do UE, na cztery kategorie w oparciu o ich strategię i cele: bociany (20% migrantów) – migranci cyrkularni, głównie wykonujący prace wymagające niskich kwalifikacji; chomiki (16%), którzy postrzegali swoją przeprowadzkę jako jednorazowe

wydarzenie mające na celu zdobycie kapitału na określony cel; poszukiwacze (42%), którzy „celowo pozostawiali sobie otwarte możliwości” oraz osoby pozostające (22%), które zamierzały pozostać na dłużej. Grabowska-Lusińska i Okólski (2009) zaproponowali podobną klasyfikację opartą na szeregu czynników, od sytuacji rodzinnej i wykorzystania kwalifikacji po zamiary powrotu, dzieląc migrantów na migrujących cyklicznie, celowo nieprzewidywalnych, migrantów/emigrantów (migranci długoterminowi, którzy zazwyczaj migrują z rodzinami i zamierzają powrócić dopiero po osiągnięciu określonych celów zawodowych lub osobistych, takich jak edukacja dzieci) oraz emigrantów (z zamiarem osiedlenia się). Luthra i współautorki zaproponowały klasyfikację opartą na badaniach przeprowadzonych w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Irlandii i Holandii i uznały, że najbardziej odpowiedni jest podział na sześć kategorii, obejmujących także motywacje niezwiązane z pracą, takie jak migracje studenckie lub rodzinne. Inne klasyfikacje skupiały się w szczególności na poziomie przywiązania do kraju pochodzenia i kraju docelowego (Düvell & Vogel, 2006; Engbersen et al., 2013). Wszystkie te klasyfikacje pokazują, że czynniki motywujące migrantów można umieścić na szerokim spektrum, od czysto ekonomicznych – takich jak oszczędzanie na określony cel – po nieekonomiczne, jak uzyskanie swobody wyboru stylu życia lub poznawanie świata. Jak wskazują Luthra i współautorki (2018), wszystkie „typy” były obecne we wszystkich krajach, choć z różną intensywnością.

Czynniki wpływające na decyzje migracyjne Polaków można podzielić (zgodnie z *push-pull framework* Everetta Lee (1966) i jej późniejszymi modyfikacjami) na czynniki działające w kraju pochodzenia, czynniki w kraju docelowym, czynniki pośredniczące (np. omówione powyżej okresy przejściowe, odległość geograficzna lub koszty dotarcia do destynacji) oraz czynniki osobiste (jak poziom wykształcenia, sytuacja rodzinna), które wpływają na to, które z powyższych są dla danej osoby ważne. Z kolei czynniki w kraju pochodzenia i docelowym można podzielić na ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Tak uporządkowany katalog ('drzewo') czynników wpływających na decyzje Polaków autorka niniejszego raportu zaproponowała w książce „How Migrants Choose Their Destinations...” (Pszczółkowska, 2024c), a w tłumaczeniu na język polski prezentuje poniżej (Rys. 3.7). Warto podkreślić, że nie są to wszystkie możliwe czynniki, a jedynie te, które faktycznie miały znaczenie – o których dotychczas pisano w bardzo bogatej istniejącej literaturze naukowej dotyczącej migracji z Polski, lub które pojawiły się w wywiadach przeprowadzonych na potrzeby powyższej publikacji. Niektóre z nich były kluczowe już w momencie wyboru kraju migracji, inne – dopiero gdy dany migrant był już na miejscu i decydował się tam pozostać lub wrócić do Polski (o czym więcej w kolejnym rozdziale – Determinanty powrotów).

Rys. 3.7. 'Drzewo' czynników wpływających na decyzje migracyjne Polaków w okresie po 2004 roku

4.1. Czynniki ekonomiczne

Czynniki ekonomiczne były niewątpliwie jednymi z głównych powodów przyczyniających się do emigracji Polaków. W pierwszym okresie po akcesji po stronie ekonomicznych czynników wypychających należy wymienić przede wszystkim wysokie bezrobocie w Polsce (19,1% w 2004 roku), w połączeniu z dużą nadwyżką młodych ludzi kończących szkoły i uczelnie, którzy nie mogli znaleźć odpowiedniej i stabilnej pracy (Fihel et al., 2006; Okólski & Salt, 2014). Jednocześnie szczególnie w Zjednoczonym Królestwie i Irlandii migrantów przyciągała sytuacja odwrotna – bezrobocia nie było tam prawie wcale (w Irlandii – 4,5%, UK – 4,7%, podczas gdy w Niemczech wynosiło 10,3% - (Eurostat, 2005). Na wyspach istniało duże i niezaspokojone zapotrzebowanie na pracowników. Brytyjski premier Tony Blair ogłosił na trzy dni przed przystąpieniem Polski i dziewięciu innych krajów do UE, że „na naszym rynku pracy jest pół miliona wolnych miejsc, a nasza silna i rozwijająca się gospodarka potrzebuje migracji, aby je zapełnić” (The Guardian, 2004).

Jednocześnie różnice płac między Polską a krajami Europy Zachodniej były bardzo znaczące, co nadal pozwalało w relatywnie krótkim czasie zarobić na emigracji na inwestycje czy dalsze życie w Polsce. Jak obliczył Jończy (2010), w momencie przystąpienia Polski do UE wskaźnik opłacalności migracji (będący porównaniem wynagrodzeń w kraju wysyłającym i przyjmującym) wynosił 5 dla Niemiec (co oznacza, że wynagrodzenia w Niemczech były pięciokrotnie wyższe niż w Polsce), 5,6 dla Irlandii i 5,8 dla Wielkiej Brytanii. Następnie szybko spadł do 3 w 2008 r. we wszystkich trzech krajach. O wadze czynników ekonomicznych po stronie przyciągającej świadczą różnice zachowania w kolejnych okresach – migranci nie kierowali się tam, gdzie z powodu kryzysu praca przestawała być dostępna, a czasem nawet zmieniali destynację migracji z tego powodu.

Znaczenie czynników ekonomicznych potwierdzono w kilku sondażach przeprowadzonych wkrótce po rozszerzeniu UE. W badaniu przeprowadzonym przez University of Surrey (2006) wśród Polaków mieszkających w Wielkiej Brytanii 58,4% respondentów jako powód migracji podało „kwestie finansowe/brak pracy w Polsce”. Drugą najczęstszą odpowiedzią, wybraną przez 41,4% respondentów, było „więcej możliwości/łatwiejsze życie”. Taka odpowiedź nie pokazuje jednoznacznie, czy przyczyny migracji były czysto ekonomiczne (łatwiej było utrzymać się z wynagrodzenia), czy też respondenci mieli na myśli inne możliwości. Kolejna najpopularniejsza odpowiedź, wybrana przez 31,3% respondentów, wskazywała na czynniki prawdopodobnie nieekonomiczne: „rozwój osobisty lub zawodowy”. Autorzy badania podkreślają, że odpowiedzi różniły się w

zależności od wieku respondentów. Przyczyną migracji dla 55% osób poniżej 24 roku życia i 83% osób powyżej 46 roku życia były powody finansowe. „Zestaw motywacji migracyjnych jest złożony i zależy od wieku i wykształcenia – młodszy i wykształceni migranci podkreślają chęć życia w obcym kraju, naukę języka, nawiązywanie przyjaźni i życie w globalnym mieście” – podsumowali autorzy (University of Surrey 2006).

W innych sondażach (Jończy, 2010; Milewski & Ruszczak-Żbikowska, 2008) także dominowały powody związane z możliwością znalezienia pracy i zarobkami, ale popularne były również odpowiedzi wskazujące na czynniki społeczne (obecność na miejscu rodziny i znajomych), znajomość języka kraju docelowego, a w przypadku polskich migrantów w Holandii, gdzie szczególnie aktywne są agencje zatrudnienia, najpopularniejsza okazała się odpowiedź „ponieważ łatwo jest znaleźć pracę, na przykład za pośrednictwem agencji pracy” (Jończy 2010).

Czynniki ekonomiczne wypychające z Polski szybko się zmieniały. Bezrobocie już pod koniec 2008 roku spadło poniżej 10%. Później wzrosło w związku ze światowym kryzysem gospodarczym, ale od 2015 roku znów znajdowało się poniżej dwucyfrowej granicy (GUS, 2025b). Osoby emigrujące w latach pokryzysowych pytane o przyczyny najczęściej nie mówiły już o braku pracy, lecz o złej jakości tej pracy, w szczególności niestabilnych formach zatrudnienia, które nie pozwalały planować życia rodzinnego (Pszczółkowska, 2024b). Jednocześnie rolę odgrywały inne czynniki ekonomiczne, jak dostępność mieszkań, zarówno dla młodych osób, które inaczej niż migrując nie były w stanie opuścić domu rodzinnego (Szewczyk, 2015), jak i starszych, którym warunki zatrudnienia nie pozwalały wziąć kredytu mieszkaniowego. Część migrantów wskazywała też na słabą jakość usług publicznych np. słabą dostępność żłobków i przedszkoli w Polsce jako czynnik, który sprawiał, że trudno im było planować w swoim kraju życie rodzinne.

Przed akcesją niektórzy w potencjalnych krajach docelowych obawiali się, że obywatele nowych krajów członkowskich będą imigrować w związku z oferowanymi tam zasiłkami i innymi formami opieki społecznej. Istnienie takich migracji sugeruje sformułowana przez Borjasa (1999) tzw. *welfare magnet hypothesis*, czyli hipoteza głosząca, że wysoki poziom opieki społecznej przyciąga migrantów, którzy chcą zabezpieczyć się przed zdarzeniami takimi jak bezrobocie, i zniechęca ich do opuszczania kraju docelowego w czasach trudności gospodarczych. W kilku badaniach dotyczących migracji z Europy Środkowej i Wschodniej po rozszerzeniu UE stwierdzono, że migranci nie korzystali nadmiernie z systemu opieki społecznej (Blanchflower & Lawton, 2008; Constant, 2011; Kahanec et al., 2010).

Poziom opieki społecznej w krajach docelowych prawdopodobnie nie był czynnikiem branym pod uwagę przez migrantów przy wyborze miejsca docelowego, co zmieniło się jednak, gdy podejmowali decyzje o pozostaniu (patrz rozdział Determinanty powrotów).

Badania sugerują, że niektóre czynniki związane z polityką publiczną w krajach wysyłających odegrały rolę czynników popychających, motywujących Polaków i innych mieszkańców Europy Środkowej i Wschodniej do opuszczenia swoich krajów pochodzenia (Chałupczak et al., 2018). Czynniki te obejmowały niski poziom ochrony socjalnej w przypadku bezrobocia, starości, problemów zdrowotnych, niepełnosprawności, rozpadu rodziny lub ubóstwa. Kureková (2013), która porównywała, dlaczego emigracja z niektórych krajów UE8 (np. Polski) była znacznie większa niż z innych (np. Czech lub Węgier), stwierdziła, że różnice w poziomie emigracji można przypisać różnicom w polityce społecznej. Ogólne wydatki na opiekę społeczną były znaczącym czynnikiem; zasiłki dla bezrobotnych, wsparcie dla rodzin i opieka zdrowotna miały duże znaczenie w przypadku osób starszych, podczas gdy dla młodych dorosłych najważniejsze były programy pośrednictwa na rynku pracy.

3.4.2. Czynniki społeczne

Kwestie ekonomiczne były najważniejszymi czynnikami motywującymi migrantów do wyjazdu, ale nie jedynymi. W pierwszej dekadzie po akcesji między badaczami migracji toczyły się debaty dotyczące istotności najważniejszego z czynników społecznych, czyli sieci migracyjnych. Kierunki wybierane przez polskich migrantów po 2004 r. sugerowały, że rola sieci kontaktów mogła stracić na znaczeniu. Migracje do krajów, w których przed przystąpieniem do UE istniały silne sieci polskie, takich jak Niemcy, Stany Zjednoczone czy Włochy (Jaźwińska & Okólski, 2001), straciły na znaczeniu. Liczba migrantów gwałtownie wzrosła w Irlandii, gdzie w 2004 roku prawie nie istniała polska społeczność. Na mniejszą niż przed akcesją rolę sieci wskazywał też fakt, że przystąpienie do UE pobudziło emigrację z regionów Polski, które wcześniej nie miały silnych tradycji migracyjnych (Anacka et al., 2014).

Jednocześnie jednak badania dotyczące Polaków i innych nowo przybyłych do Zjednoczonego Królestwa sugerowały, że konkretne miejsce docelowe wybierali oni na podstawie obecności rodzin i znajomych (Ryan, 2009, 2023; White & Ryan, 2008). Osoby z mniejszych miast w Polsce i o maksymalnie średnim poziomie wykształcenia prawie zawsze wyjeżdżały „do kogoś”, co w ich opowieściach było przeciwnością wyjazdu „w ciemno” (White, 2011). Sumption (2009) podkreślała, że dzięki nowoczesnym metodom komunikacji sieci migracyjne mogą działać i rozwijać się znacznie szybciej niż wcześniej. ‘Kompromis’ w tej

sprawie oferują wnioski Pszczółkowskiej (2024a), która wskazała na zasadnicze różnice w tej kwestii między osobami z wyższym wykształceniem i bez niego, co często wiązało się też z niższym kapitałem kulturowym i ekonomicznym. O ile dla pierwszej grupy wsparcie sieci migracyjnych nie było istotne, dla drugiej okazało się kluczowe i w wielu przypadkach determinujące wybór kraju i miejsca docelowego. Nawet osoby korzystające z pośrednictwa wspomnianych wyżej agencji korzystały z wiedzy oferowanej przez sieci wybierając te agencje, a dla bezpieczeństwa decydowały się na wspólny wyjazd z kimś znajomym.

Sieci migracyjne nie były jedynym czynnikiem społecznym wpływającym na decyzje migracyjne. Dla niektórych młodych ludzi emigracja była sposobem na ucieczkę od kontroli sprawowanej przez rodziny, sąsiadów i przyjaciół w miejscu zamieszkania (Grabowska, 2016; Sarnowska, 2016), rytuałem przejścia do dorosłości lub wręcz przeciwnie – metodą, by nieco odwlec wejście w dorosłe życie (Dziekońska, 2023; Favell, 2008; Krzaklewska, 2019). Osoby nieheteronormatywne migrowały, aby uzyskać większą swobodę w dokonywaniu osobistych wyborów, chociaż motywacja ta była zazwyczaj powiązana z innymi, jeszcze ważniejszymi czynnikami, często ekonomicznymi (Stella et al., 2018). W przypadku kobiet migracja okazywała się czasami decyzją emancypacyjną, okazją do rozwoju i podważenia tradycyjnych ról płciowych lub przynajmniej odpoczynkiem od presji związanej z zarządzaniem codziennym życiem rodziny, a czasem wręcz ucieczką od przemocy w domu (Aziz, 2015; Bargłowski & Pustulka, 2018; Grabowska-Lusińska & Jaźwińska-Motyłska, 2013; Kordasiewicz, 2016; Main, 2016; Main & Czerniejewska, 2017).

3.4.3. Czynniki kulturowe

Przed rozszerzeniem UE polscy migranci postrzegani byli jako motywowani ekonomicznie, raczej nie myślano o nich w kategorii migrantów 'lifestyle'owych' (Benson & O'Reilly, 2009). Po akcesji stało się jasne, że dla wielu, szczególnie młodych migrantów z Europy Środkowo-Wschodniej celem był już nie tylko zarobek. Wielu z nich brało również pod uwagę takie czynniki kulturowe, jak znajomość języka angielskiego lub chęć jego nauki, atrakcyjność brytyjskiego lub irlandzkiego stylu życia lub kultury pracy, atrakcyjność Londynu jako światowej metropolii.

W wielu badaniach zwrócono uwagę na znaczenie takich czynników jak dążenie do samorozwoju poprzez życie w innym lub wielokulturowym środowisku, zdobywanie nowych doświadczeń lub przeżywanie przygody, a także możliwość zwiedzania świata, nie tylko kraju docelowego migracji (Isański et al., 2014; Krings et al., 2013; Luthra et al., 2018; Salamońska,

2012). Według Grabowskiej (2019) można już mówić o dwóch pokoleniach migrantów poakcesyjnych. O ile dla wyjeżdżających tuż po akcesji ważnym celem była nauka języka i obcowania z cudzoziemcami, dla ich młodszych koleżanek i kolegów była to już codzienność. Ci drudzy wyjeżdżali do Londynu, a także coraz częściej do Berlina, by zdobyć życiowe doświadczenia, „odnaleźć siebie” i rozpocząć dorosłe życie inaczej niż pod dachem rodziców. Zamiast na zdobywanie twardych kompetencji np. językowych, nastawieni byli bardziej na pozyskiwanie kompetencji miękkich i lepsze zrozumienie siebie (Grabowska, 2019; Grabowska & Jastrzebowska, 2022).

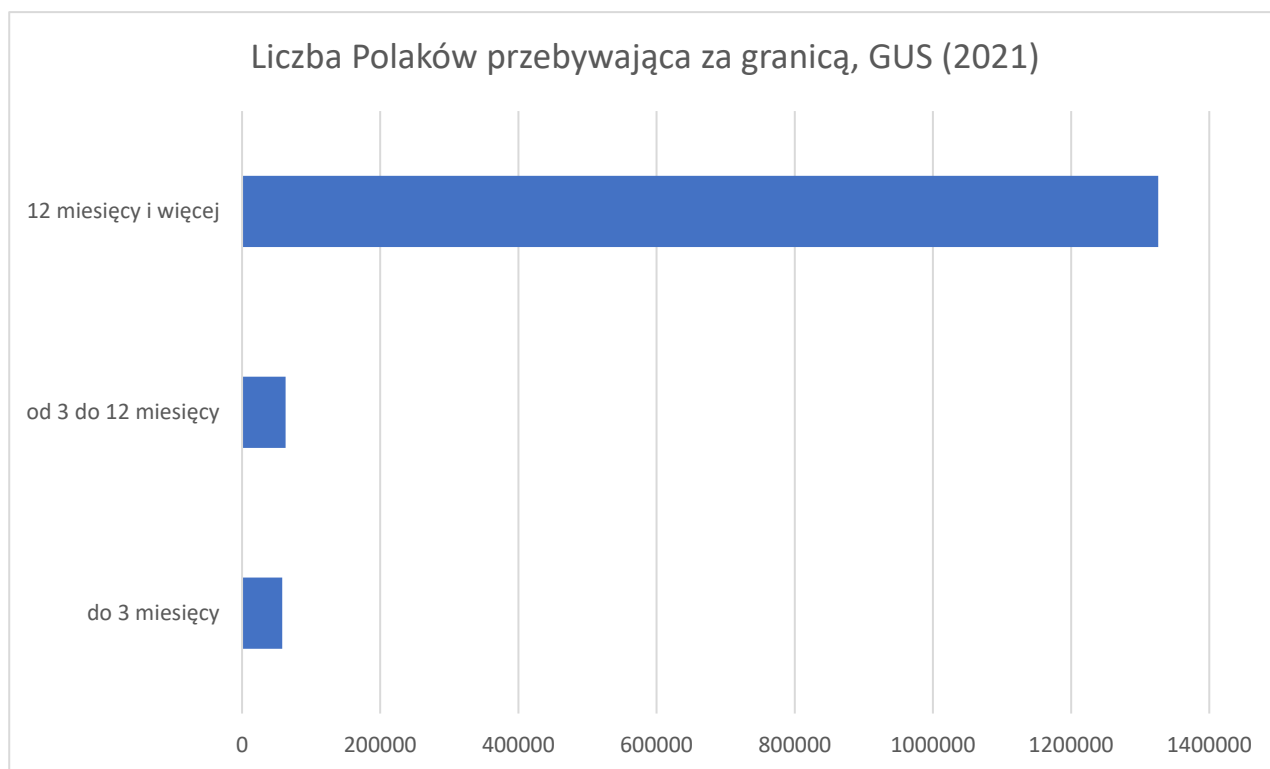
4. Determinanty powrotów

4.1. Od „płynnych” migracji do stabilizacji

Po rozszerzeniu UE charakterystyczną cechą opisów i klasyfikacji migrantów z Europy Środkowo-Wschodniej było skupienie się na nieprzewidywalnym charakterze ich migracji – znaczna część nie była w stanie w momencie wyjazdu określić, jak długo pozostaną w miejscu docelowym, kiedy wrócą lub dokąd udadzą się dalej. Zjawisko to nazwano celową nieprzewidywalnością (Eade et al., 2007), celową nieokreślonością (Moriarty et al., 2010) lub – najczęściej – płynnością (Engbersen, 2012; Engbersen et al., 2010; Engbersen & Snel, 2013). Wielu autorów postrzegało tę nieprzewidywalność lub płynność jako wynik nowych możliwości związanych z wolnością uzyskaną dzięki przystąpieniu do UE, którą młodzi ludzie wykorzystywali budując dla siebie nowe życie ponad granicami lub wręcz nowe tożsamości, czasami nie jako obywatele jednego kraju, lecz np. przede wszystkim mieszkańcy globalnej metropolii jak Londyn czy Amsterdam (Favell, 2008).

Wstrząsy ekonomiczne, jak kryzys w latach 2008-10 i geopolityczne, jak Brexit, przyczyniły się do tego, że wcześniej ‘płynni’ migranci zmuszeni byli szukać życiowej stabilności i podejmować bardziej długoterminowe decyzje co do miejsca zamieszkania (Jancewicz & Markowski, 2021; Janicka & Kaczmarczyk, 2016; Kilkey & Ryan, 2019). Skłoniły ich do tego wydarzenia zewnętrzne, lecz także upływający czas – dwudziestoparolatkowie, którzy wyjeżdżali szukać życiowych doświadczeń, stali się osobami w średnim wieku, często z dziećmi, więc bardziej musieli dbać o ekonomiczną i życiową stabilizację. Warto zauważyć, że choć migracje czasowe są nadal częstym lub wręcz dominującym zjawiskiem, w całej populacji Polaków mieszkających za granicą zdecydowanie dominują osoby, które są tam długoterminowo, ponad rok (Rys. 4.1.).

Rys. 4.1.

Te zmiany zainspirowało naukowców do stwierdzenia, że po wielu latach podkreślania „płynności” migracji nadszedł czas, by uwzględnić perspektywę zorientowaną na stabilność lub osiedlenie (Bygnes & Erdal, 2017; Friberg, 2012; Grzymala-Kazłowska & Brzozowska, 2017; Grzymala-Kazłowska & Ryan, 2022; Ryan, 2018). Proponowano w związku z tym pojęcia mające pomóc w zrozumieniu, jak migranci konstruują (i dekonstruują) więzi ekonomiczne, psychologiczne i społeczne z miejscami zamieszkania, takie jak pojęcie zakotwiczenia (*anchoring*) (Grzymala-Kazłowska, 2018, 2020) lub osadzenia (*embedding*) (Ryan, 2018; Ryan & Mulholland, 2015).

4.2. Powody powrotów

W klasycznej już pracy Francesco Cerasego (1974) autor dostrzegł prawidłowości dotyczące migracji powrotnych i zaproponował następującą typologię:

- (1) powroty z powodu niepowodzenia – następują zazwyczaj po mniej niż 5 latach spędzonych za granicą;
- (2) powroty z powodów konserwatywnych, do których należą tęsknota za rodziną czy za krajem – następują zazwyczaj po 10–15 latach spędzonych za granicą;

(3) powroty związane z innowacjami, czyli np. w celu założenia firmy w kraju rodzinnym lub by przekazać zdobytą za granicą wiedzę i umiejętności – następują zazwyczaj po 10–20 latach spędzonych za granicą;

(4) powroty związane z przejściem na emeryturę – następują zazwyczaj po ponad 20 latach spędzonych za granicą.

Ta klasyfikacja po części sprawdza się także w przypadku polskich powracających. W pierwszej dekadzie po przystąpieniu do UE w Polsce przeprowadzono kilka znaczących badań dotyczących osób powracających do kraju. Najczęstsze były powroty konserwatywne, których przyczyny, takie jak tęsknota za domem lub rodziną i przyjaciółmi w Polsce, podawano w ankietach – na przykład przeprowadzonej przez Frelak i Rogulska (2008) – a następnie powroty z powodu niepowodzeń (przyczyny takie jak trudności w zarabianiu wystarczających pieniędzy lub wysokie koszty utrzymania). Powroty związane z innowacyjnością były znacznie rzadsze (Anacka et al., 2014). Zważywszy zmieniający się profil powracających (patrz rozdział Skala i trendy powrotów), można podejrzewać, że dziś jest ich więcej. White (2022) podsumowuje jednak, że przyczyny osobiste dominowały wśród powodów powrotu nawet wśród osób, które wyraźnie wyemigrowały z powodów ekonomicznych. Powroty z powodów konserwatywnych, takich jak tęsknota za rodziną i przyjaciółmi oraz ich wsparciem psychicznym i praktycznym – na przykład w wychowywaniu dzieci – a także ogólna tęsknota za ojczyzną, okazały się również najczęstszymi przyczynami powrotów w innych krajach, które przystąpiły do UE w 2004 lub 2007 roku (Apsite-Berina et al., 2020).

4.2.1. Czynniki ekonomiczne zachęcające do pozostania lub powrotu

Ogólnie rzecz biorąc, dla większości migrantów, którzy opuścili Polskę w pierwszej lub drugiej dekadzie tysiąclecia z powodów ekonomicznych, warunki ekonomiczne pozostały bardzo ważnym czynnikiem brany pod uwagę przy podejmowaniu decyzji o pozostaniu w miejscu docelowym lub powrocie. Pokazuje to np. sondaż przeprowadzony przez Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego na zlecenie MRPiPS w 2018 roku w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Irlandii. We wszystkich krajach na pytanie co zachęca respondentów do pozostania, zdecydowanie najczęściej odpowiadano „wystarczająco dobrze zarabiam” i „tu mam lub mogę łatwo znaleźć pracę”. W Wielkiej Brytanii kwestie związane z pracą były dla respondentów dalece ważniejsze niż zmiany spowodowane Brexitem (który wtedy był dopiero planowany). Dostępność odpowiedniej pracy jest więc dla większości migrantów

warunkiem koniecznym, by rozważać zarówno pozostanie tam, gdzie są, jak i przeprowadzkę do określonego miejsca w Polsce lub za granicą.

Jednocześnie definicja tego, co uznawane jest za odpowiednie zmienia się w czasie, w szczególności w zależności od etapu życia danej osoby. Jak pokazały badania przeprowadzone przez autorkę niniejszego raportu w czterech krajach, do których często migrowali Polacy (UK, Niemcy, Holandia, Irlandia) (Pszczółkowska, 2024d), kluczową kwestią braną pod uwagę przez migrantów, którzy nie planowali wracać do Polski w ciągu najbliższego roku, było bezpieczeństwo. Bezpieczeństwo to wynikało przede wszystkim z pracy i odpowiednich zarobków, ale też stabilnej formy zatrudnienia, na umowę o pracę i z ubezpieczeniem zdrowotnym (Duszczyk, 2019), oraz z tego, że przepisy dotyczące czasu pracy były zazwyczaj przestrzegane, a nadgodziny wynagradzane.

Dla osób w średnim wieku lub posiadających dzieci, ważne okazało się też funkcjonowanie służb publicznych m.in. służby zdrowia. Polscy migranci mieszkający na stałe np. w Niemczech lub Holandii odkrywali, że świadczenia takie jak rehabilitacja czy pełna opieka dentystyczna należą im się w ramach publicznego systemu i płaconych składek. Jako ilustracja posłużyć mogą dwa cytaty z wywiadów z migrantkami mieszkającymi w Niemczech:

„Zaczęłam dbać o wszystkie zęby, ponieważ tutaj [w Niemczech] wszystko jest bezpłatne, to znaczy objęte ubezpieczeniem. W Polsce leczyliby tylko przednie zęby, a za resztę trzeba było zapłacić lub czekać w długich kolejkach”.

„Nie martwię się, że jeśli nagle będę musiała iść do lekarza lub coś mi się stanie, zostanę całkowicie bez środków do życia i będę zdana tylko na siebie. Albo, że nie będę miała wystarczająco pieniędzy, na przykład, jeśli zachoruję na raka i będę musiała zapłacić za leki. Tutaj takie problemy nie istnieją.”

Wiele osób migrujących nie wiedziało zbyt wiele o usługach publicznych w kraju docelowym w momencie podejmowania decyzji o migracji, dlatego nie uwzględniło ich w swoich kalkulacjach, ale doceniło je już mieszkając za granicą. Dotyczyło to zwłaszcza osób bez wyższego wykształcenia, które przed migracją często miały trudności z wiązaniem końca z końcem i nie mogły pozwolić sobie na prywatną opiekę zdrowotną lub płatną edukację dla swoich dzieci. Postrzeganie znaczenia różnych rodzajów usług państwowych, regulacji i wsparcia było związane z etapem życia. Rodzice małych dzieci zwracali uwagę na dostępność szerokiego zakresu bezpłatnych szczepień, leków i innych form leczenia. Mówili o wynagrodzeniach, które były na tyle wysokie, że tylko jedno z rodziców musiało pracować, aby

utrzymać rodzinę, a także o świadczeniach socjalnych. System wsparcia rodzin w Polsce był postrzegany jako znajdujący się w powijakach, oferujący co prawda wsparcie finansowe (w chwili przeprowadzania wywiadów było to 500+), ale z niewystarczającą liczbą publicznych żłobków i niedostateczną dostępnością publicznej opieki zdrowotnej dla kobiet w ciąży i dzieci. W Wielkiej Brytanii jednym z elementów polityki publicznej, cenionym przez niektórych, był dostęp do mieszkań komunalnych, wynajmowanych po konkurencyjnych stawkach.

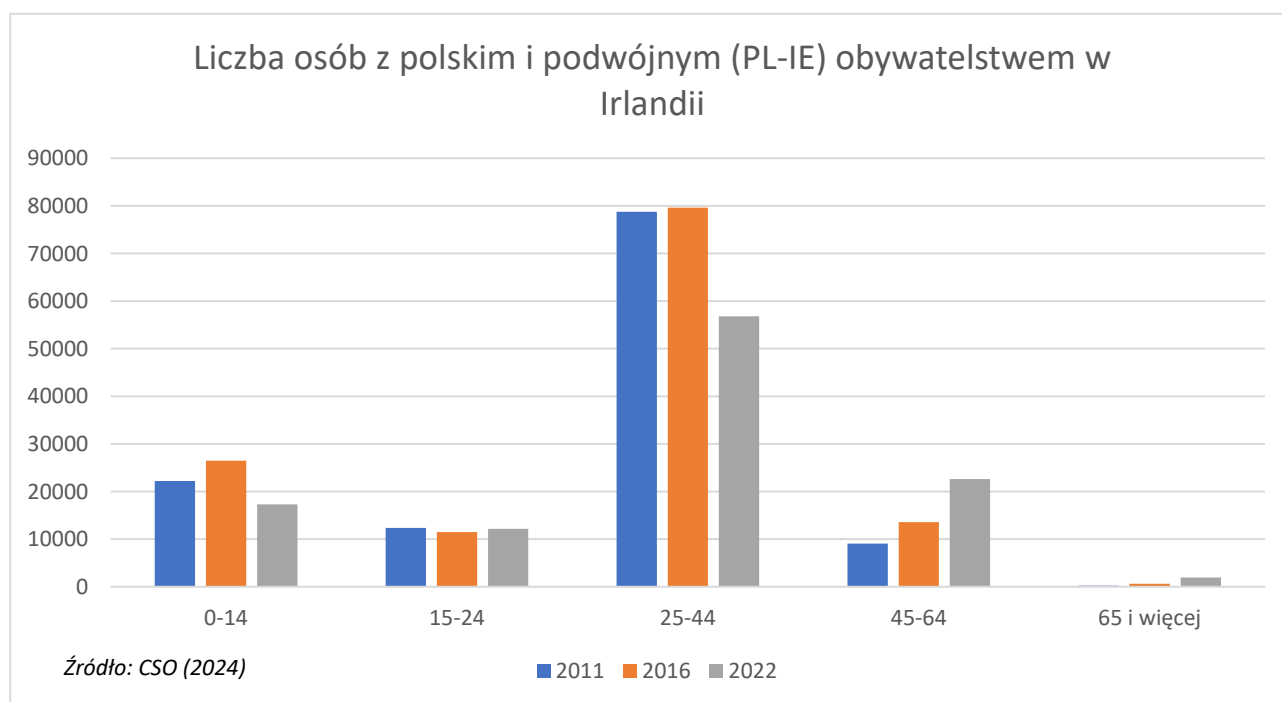
Jeśli porównać czynniki brane pod uwagę w chwili migracji i kilka lub kilkanaście lat później, gdy migranci decydowali się nadal pozostawać w miejscu docelowym, czynniki ekonomiczne nadal miały decydujący wpływ na decyzje migrantów – zwłaszcza tych z niższym wykształceniem – ale zakres argumentów ekonomicznych uległ poszerzeniu, pojawiły się nowe, w szczególności dobrze funkcjonująca opieka zdrowotna i system opieki społecznej stały się ważnymi argumentami przemawiającymi za pozostaniem w miejscu docelowym. Jak zauważyli już de Jong i de Valk (2020) oraz (Andrejuk et al., 2021), funkcjonowanie państwa opiekuńczego nie ma znaczenia przy podejmowaniu wstępnych decyzji o migracji, ale zyskuje na znaczeniu wraz z upływem czasu spędzonego w miejscu docelowym, ze względu na lepszą znajomość systemu przez migrantów, a często także ze względu na wejście w nowy etap życia. Dla krajów pragnących zachęcać swych obywateli, szczególnie rodziny, do powrotów z długotrwałej emigracji wynika z tego ważny wniosek. Polacy mieszkający za granicą mają nadal kontakty z rodziną i znajomymi w kraju i m.in. na podstawie rozmów z nimi orientują się w jakości usług publicznych. Jakiegokolwiek polityki mającej wspierać migrantów w decyzjach o powrocie mogą być nieskuteczne, jeśli migranci ci będą przekonani o słabej jakości usług w Polsce, w szczególności opieki zdrowotnej.

Możliwość zaspokojenia wszystkich podstawowych potrzeb z własnych zarobków, a czasem także korzystając z usług publicznych, była przez migrantów definiowana jako „normalne” życie, którego wg. części z nich nie mogli prowadzić w Polsce przed wyjazdem (Galasińska & Kozłowska, 2009; Piętka-Nykaza & McGhee, 2017). Mimo poprawiającej się sytuacji gospodarczej niektórzy – szczególnie osoby nisko lub średnio wykształcone i z mniejszych miejscowości – dekadę lub nawet dwie po wyjeździe nadal są przekonani, że w Polsce nie da się „normalnie” żyć.

Na postrzeganie czynników ekonomicznych wpływ miały zmieniające się warunki w kraju pochodzenia i zamieszkania, ale jeszcze większy – zmieniające się potrzeby migrantów, szczególnie, jeśli stawali się rodzicami. Często to koszty, a nie zarobki, decydowały o tym, jak

postrzegano czynniki ekonomiczne. Wśród tych kosztów jednym z najbardziej znaczących są koszty najmu lub kupna nieruchomości. Swego rodzaju naturalnego eksperymentu w tej kwestii dostarczyły wydarzenia w Irlandii, gdzie ceny i dostępność nieruchomości podlegały silnej fluktuacji. W ostatnich latach wysokie ceny i niewystarczająca dostępność mieszkań na wynajem były poważnym problemem, który dotyczył także migrantów (Lima, 2025; Smith, 2015). W mniejszym stopniu dotyczyło to około jednej piątej Polaków, którzy zdążyli nabyć w Irlandii nieruchomość (w sondaży przeprowadzonym w 2018 r. było to 19% - Kloc-Nowak, 2023), w większym stopniu – wynajmujących, szczególnie jeśli musieli zapewnić mieszkanie rodzinie. Brak co prawda badań jednoznacznie wiążących wyjazdy Polaków z Irlandii z kwestią cen nieruchomości, ale zbieżność czasowa tych zjawisk sugeruje, że była to jedna z kwestii wpływających na fakt, że Irlandia, która niespodziewanie stała się w 2004 roku jednym z głównych celów polskich migracji, równie gwałtownie przestała nim być i nie odzyskała już tego statusu po zakończeniu kryzysu gospodarczego. O ile między irlandzkimi spisami powszechnymi w 2011 i 2016 roku liczba Polaków na wyspie praktycznie nie zmieniła się, o tyle między 2016 a 2022 spadła o 16% (Rys. 4.2.) (Kloc-Nowak, 2023).

Rys. 4.2.

Wśród mniejszości Polaków, którzy zdecydowali się wyprowadzić z wyspy byli niewątpliwie tacy, których przestało być stać na wynajęcie mieszkania lub koszty czynszu zaczęły 'zjadać' ich oszczędności, które zamierzali przeznaczyć w przyszłości na inwestycję w Polsce lub w Irlandii. Koszty nabycia i najmu nieruchomości, a także kwestie związane z politykami publicznymi, jak dostępność komunalnych mieszkań na wynajem, do której to możliwości

przyzwyczaili się niektórzy migranci, jest i będzie z pewnością jedną z kwestii branych pod uwagę przez potencjalnych powracających.

4.2.2. Czynniki społeczne i kulturowe zachęcające do pozostania lub powrotu

Choć wystarczająco dobre warunki ekonomiczne są podstawowym czynnikiem determinującym miejsce zamieszkania, dla migrantów bardzo ważne są też inne czynniki społeczne i kulturowe.

Dla rozważających powrót, na pierwszym miejscu należy wymienić te związane z życiem rodzinnym, które w niektórych badaniach okazywały się nawet ważniejsze niż kwestie ekonomiczne (NBP, 2023). Wśród nich są zarówno czynniki związane z życiem dzieci, jak i starzejących się rodziców w Polsce. Posiadanie dzieci, zwłaszcza w wieku szkolnym, jest silnym czynnikiem przywiązującym polskich migrantów do miejsca zamieszkania (Ryan & Sales, 2013; Trevena, 2013, 2014; White, 2014). Jak pisze Trevena (2014), adaptacja do brytyjskich szkół jest często problematyczna dla polskich dzieci, ale gdy już się zaaklimatyzują, jest to dla rodzin silny argument za pozostaniem w miejscu docelowym, ponieważ uważają, że ich dzieci nie będą w stanie łatwo ponownie przystosować się do polskiego systemu edukacji ze względu na wyższy poziom i inny styl nauczania niż w Wielkiej Brytanii. Przypuszczenia te nie są bezpodstawne (o czym więcej w rozdziale Efekty powrotów i wyzwania). Z drugiej strony, punkty zwrotne w ścieżkach edukacyjnych dzieci, takie jak rozpoczęcie nauki w szkole lub ukończenie szkoły, sprzyjają decyzjom o powrocie, a w niektórych krajach np. UK czy Irlandii istotnym czynnikiem mogą być też koszty opieki nad małym dzieckiem lub koszty edukacji (Bojarczuk, 2023; Dziekońska, 2023; Snel et al., 2015).

Życie rodzinne to dla niektórych migrantów jednak nie tylko dzieci, lecz także starzejący się rodzice, którzy czasem są cennym wsparciem w wychowaniu wnuków, nawet na odległość lub dojeżdżając do kraju migracji (Kloc-Nowak & Ryan, 2023, 2024), lecz coraz częściej także sami wymagają wsparcia (Radziwinowiczówna et al., 2018, 2020). Jak wskazują Kijonka i Żak (2020), decyzje o powrotach bywają stopniowe, ale bywają też podejmowane nagle, w związku ze zmianą sytuacji osobistej migranta lub migrantki, od zajścia w ciążę po gwałtowne pogorszenie się stanu zdrowia rodziców pozostawionych w Polsce.

W początkowych decyzjach migracyjnych czynniki kulturowe były ważne dla respondentów z wyższym wykształceniem i wpływały szczególnie na wybór kraju docelowego (a nie na samą decyzję o wyjeździe z Polski). Rzadko były brane pod uwagę przez osoby bez wyższego wykształcenia, które kierowały się możliwością zdobycia pracy oraz

wsparciem w tym zakresie, oferowanym przez ich sieci migracyjne. Zmieniło się to w odniesieniu do decyzji o pozostaniu podjętych przez tę drugą grupę. Po pewnym czasie spędzonym w miejscu docelowym zaczęli oni doceniać aspekty życia związane z kulturą w szerokim znaczeniu, zwłaszcza stylem życia (Bobek, 2020) m.in. mniej stresującą edukacją dla dzieci, inną kulturą pracy (bardziej koleżeńskie stosunki i mniej hierarchiczne zarządzanie) i ogólnie bardziej uprzejmym stylem komunikacji między ludźmi, a także tolerancją wobec różnic, w tym wobec osób LGBTQ (Stella et al., 2018). Warto jednak zauważyć, że zdania w tej sprawie są wśród Polonii podzielone np. we wspomnianym powyżej sondażu OBM w sumie około jedna trzecia pytanych w UK wskazała na odpowiedzi „odpowiada mi tutejszy styl życia / kultura” i „odpowiada mi tutejsza wielokulturowość” jako zachęcające do pozostania, ale kolejne prawie 15% wskazało na „nie odpowiada mi tutejsza wielokulturowość”, jako na czynnik zniechęcający.

5. Skala i trendy powrotów

5.1. Powracający i pozostający

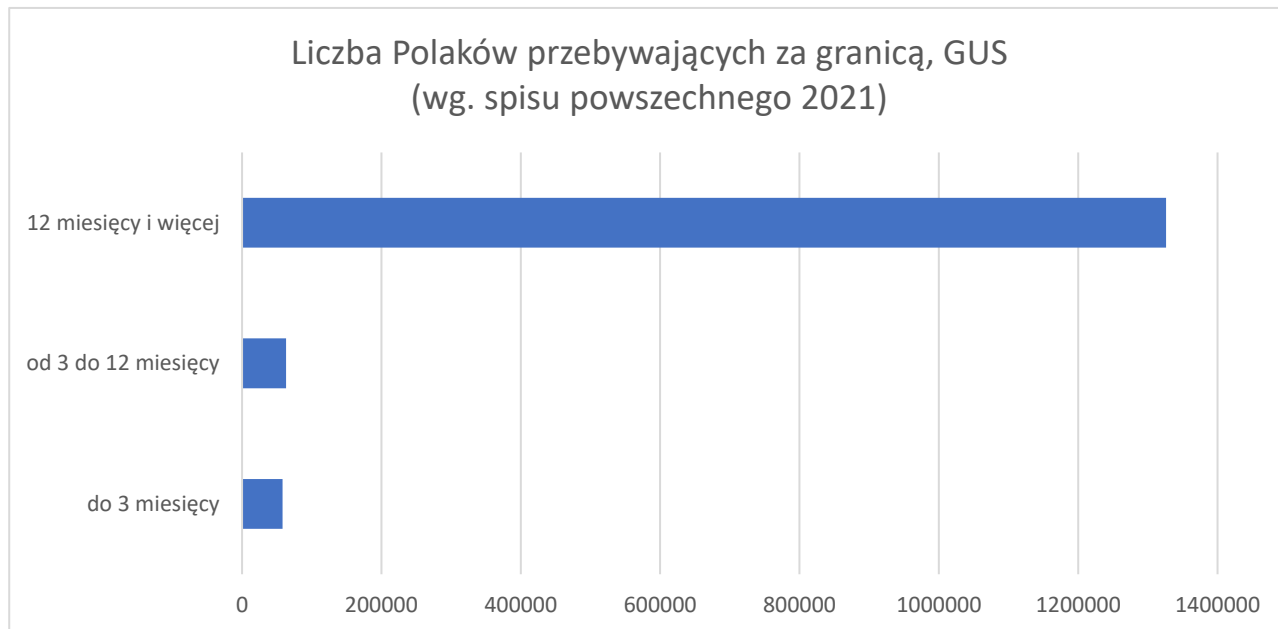
Powrotom Polaków do Polski poświęconych jest o wiele mniej badań niż wyjazdom. Brakuje też aktualnych danych statystycznych zbieranych przez polskie instytucje. Mimo to na podstawie dostępnych informacji można zaobserwować dwa trendy.

- (1) Większość z ponad 1,5 miliona Polaków pozostających według GUS za granicą jest tam od dawna, ponad połowa co najmniej od 2015 roku (NBP, 2023). Polska emigracja poakcesyjna z biegiem lat stała się bardziej zorientowana na osiedlenie, jeśli nie na stałe, to przynajmniej długoterminowo (Fihel & Kaczmarczyk, 2023).

Prawie 92% Polaków przebywających za granicą jest tam od co najmniej 12 miesięcy ((Główny Urząd Statystyczny) GUS, 2025a) (Rys.5.1). Oznacza to zasadniczą zmianę w stosunku do modelu migracji niepełnych, który dominował przed akcesją, a także w stosunku do ‘płynnych’ strategii życiowych, które przynajmniej na etapie zamierzeń deklarowali młodzi wykształceni migranci opuszczający Polskę w pierwszych latach po akcesji. W tej kwestii zaobserwować można jednak różnice między krajami – spośród Polaków obecnych w Wielkiej Brytanii 80% przyjechało tam w 2018 roku lub wcześniej, spośród Polaków w Niemczech – 69%, a spośród Polaków w Holandii – 51% (NBP, 2023). Poprawiała się sytuacja obecnych na rynku pracy – według danych NBP we wszystkich trzech badanych krajach zdecydowana większość Polaków miała w 2022 pracę najemną, inną niż sezonowa lub dorywcza i odsetek ten znacząco

wzrósł od poprzedniego badania w 2018 roku we wszystkich trzech badanych krajach (do 92% pracujących w Holandii, 80 w Niemczech i 77% w UK). Bardzo spadł między 2018 a 2022 rokiem odsetek wykonujących pracę sezonową np. w Holandii z 9 do 2% pracujących (NBP, 2023).

Rys. 5.1.

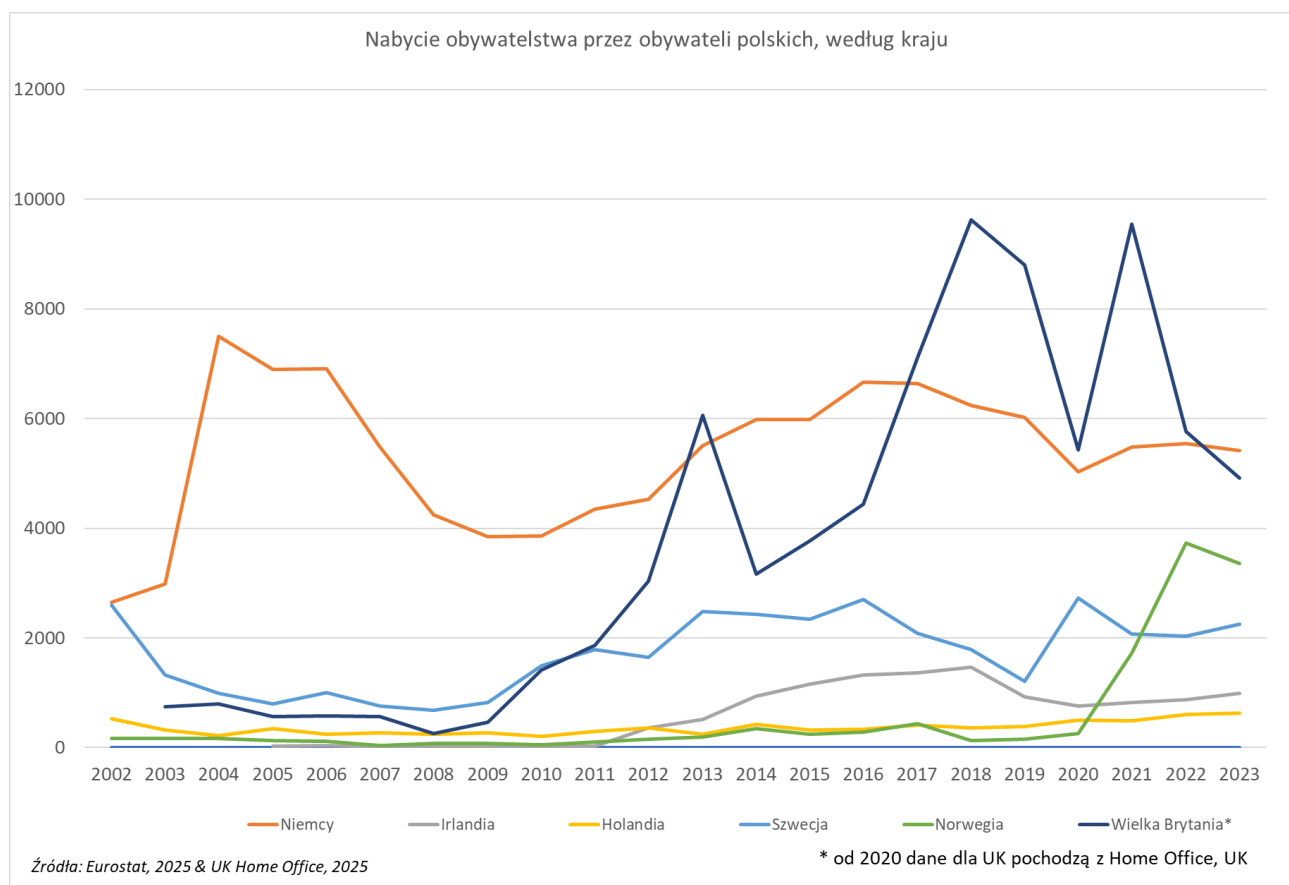
O długoterminowych, osiedleńczych zamiarach wielu polskich migrantów mogą świadczyć ich inwestycje i podróże. 15% Polaków w UK, 13% w Niemczech i 8% w Holandii mieszkało w 2022 we własnych domach lub mieszkaniach (NBP, 2023). W badaniu NBP między 2018 a 2022 znacząco spadła liczba odwiedzin w Polsce wśród migrantów w UK i Niemczech (ale nie w Holandii). Odwiedzający Polskę kilka razy do roku lub częściej to już mniejszość w UK (44%), ale większość w Niemczech (65%) i Holandii (70%) (NBP, 2023).

W stosunku do okresu przedakcesyjnego zmieniła się struktura płci migrantów – podczas gdy kiedyś dominowali mężczyźni, dziś 51% to kobiety. Dominują one szczególnie wśród migrantów długoterminowych, a mężczyzn jest więcej szczególnie wśród migrantów do 3 miesięcy i wśród wyjeżdżających ze wsi. Różnice, jeśli chodzi o równowagę płci były bardzo znaczące między krajami np. we Włoszech (tak jak od dziesięcioleci) zdecydowanie dominowały kobiety, a w Norwegii prawie dwie trzecie Polaków to mężczyźni. W Wielkiej Brytanii kobiety stanowiły w 2022 roku 55% polskich migrantów, w Niemczech 49%, a w Holandii (dokład częściej migrowano krótkoterminowo) 44% (NBP, 2023).

O silne związki części obywateli polskich z krajami zamieszkania mogą świadczyć także coraz liczniejsze grupy osób posiadających także obywatelstwo krajów, w których

mieszkają. Od 2004 roku obywatelstwo Niemiec przyjęło ponad 112 tys. osób, Wielkiej Brytanii – ponad tys., a w sumie w sześciu krajach europejskich – ponad 254 tys. osób (Rys. 5.2). Nabycie obywatelstwa wymaga zazwyczaj określonego czasu legalnego zamieszkania w kraju (np. dotychczas w UK – minimum 5 lat, w tym co najmniej 12 miesięcy od uzyskania statusu osoby osiedlonej lub innego tytułu do stałego pobytu), a także zdania testu i wniesienia opłaty (np. obecnie w UK £1,735 dla osoby dorosłej). Wyraźny przyrost nowych polsko-brytyjskich obywateli w 2013 roku był zapewne odzwierciedleniem nasilonych migracji po wejściu do UE – znacząca grupa spełniła wtedy warunki dotyczące zamieszkania (wtedy wymagane było 8 lat). Następny przyrost odnotowano w związku z Brexitem. Rośnie jednak liczba osób zainteresowanych nowym obywatelstwem także w innych krajach, w ostatnich latach szczególnie w Norwegii, która nieco później niż kraje UE stała się popularnym kierunkiem docelowym migracji z Polski.

Rys. 5.2.

(2) Mimo powyższych osiedleńczych tendencji wśród większości polskich migrantów, coraz liczniejsza mniejszość decyduje się na powrót do Polski. To, a także fakt, że mniej osób niż jeszcze kilka lat temu z Polski wyjeżdża, doprowadziło do odwrócenia trendu – zarówno w polskich jak i innych europejskich statystykach widać, że liczba Polaków za granicą maleje.

Najaktualniejsze dane z 2024 i 2025 roku, podane przez kraje docelowe polskich migracji wskazują, że negatywny bilans przyjazdów/wyjazdów Polaków notuje już nie tylko Wielka Brytania (jak stało się w latach po referendum w sprawie Brexitu), lecz także kraje kontynentalnej Europy, jak Niemcy i Holandia.

Pierwszy znaczący spadek liczby Polaków za granicą miał związek z Brexitem i wydarzył się po referendum w sprawie wyjścia Wielkiej Brytanii z UW w 2016 roku, jeszcze przed samym wyjściem w 2020. Według polskich statystyk liczba Polaków przebywających ponad 3 miesiące w UK spadła z 793 tys. w 2017 roku do 514 tys. w 2020 (Rys. 3.1.) Jednocześnie dane ONS dotyczące liczby Polaków w UK wskazywały, że spadała ona z 922 tys. w 2017 do 691 tys. w 2020 roku, a następnie ustabilizowała się (Rys. 3.2). Dane na temat osób wjeżdżających i wyjeżdżających do UK w celu zamieszkania pokazywały, że spadek miał miejsce za sprawą malejącej imigracji, ale też rosnącej emigracji Polaków z wysp (ONS, 2020). Efekty tamtej fali powrotów dały o sobie znać w polskim spisie powszechnym z 2021. Ponad 54 tys. osób na pytanie o identyfikację wybrało „angielską” (a jednocześnie tylko 3 tys. wyłącznie angielską, co oznacza, że tak identyfikowały się przede wszystkim osoby, które jednocześnie czuły się Polakami). Takich osób było pięć razy więcej niż w spisie w 2011 roku. Jednocześnie ponad siedmiokrotnie wzrosła przez dekadę liczba osób, które w domu używały języka angielskiego (zwykle nie jako jedyne) – było ich ponad 737 tys., dzięki czemu angielski stał się drugim po polskim najpopularniejszym językiem używanym w domach. Wzrosła także, choć nie aż tak znacznie, liczba osób używających hiszpańskiego, włoskiego, niemieckiego i innych języków.

Część polityków interpretowała spadającą wtedy liczbę polskich migrantów jako efekt dobrej sytuacji gospodarczej i warunków w Polsce. Niewątpliwie możliwość znalezienia w Polsce odpowiedniej pracy i miejsca zamieszkania odgrywała rolę i sprawiła, że migranci przyjeżdżali do Polski, a nie np. szukali innego miejsca docelowego (co zdarzało się dekadę wcześniej w czasie kryzysu gospodarczego, gdy np. pracownicy sektora budowlanego przenosili się z Irlandii lub UK do Norwegii). Główną rolę odegrały jednak zapewne omawiane już w rozdziale 3 czynniki wypychające po stronie brytyjskiej. Świadczy o tym fakt, że liczba Polaków w innych krajach Europy pozostawała raczej stabilna (wykresy 3.1 do 3.6 na podstawie danych GUS i Eurostat w rozdziale 3).

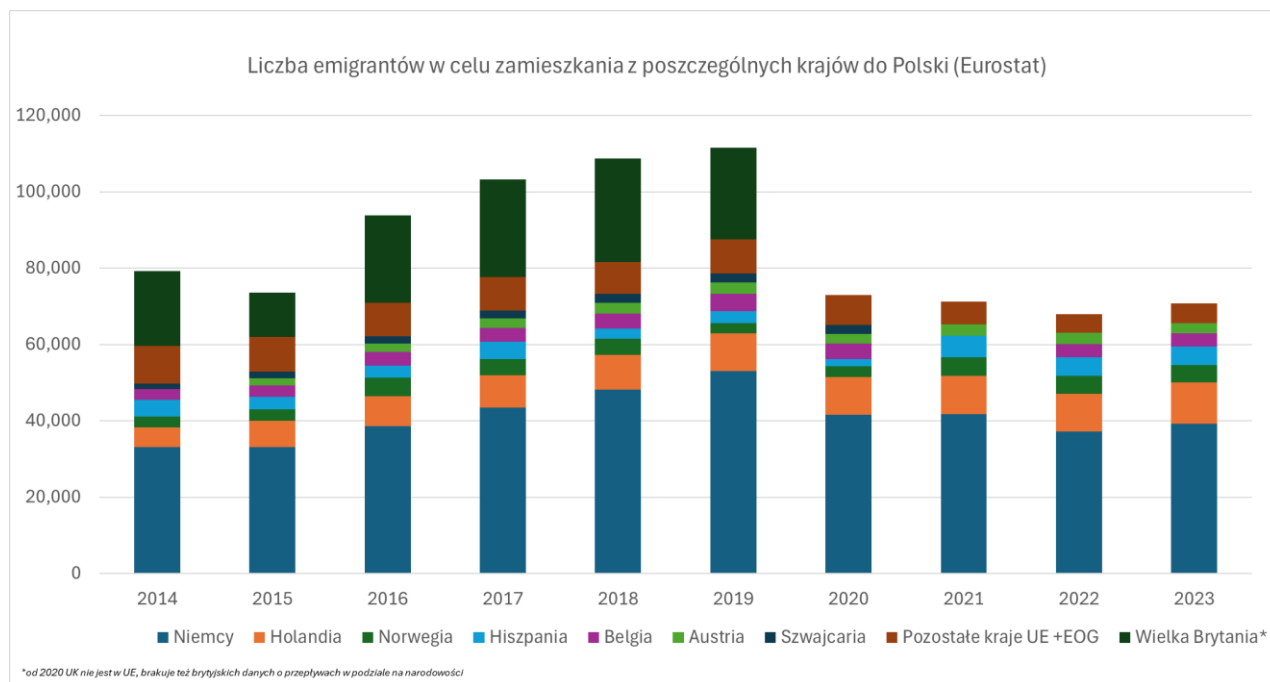
Liczba migracji do Polski w celu zamieszkania podawanych przez Eurostat (Rys. 5.3) także nie rosła znacząco, jeśli pominąć UK. Poniższe statystyki dotyczą migracji wszystkich, nie tylko Polaków, choć za większość odpowiedzialni są Polacy. Między 2015 a 2019 co roku przyjeżdżało co prawda nieco więcej osób z Niemiec, ale należy pamiętać, że na liczbę

powracających zasadniczy wpływ ma rozmiar populacji obecnej w kraju docelowym, a liczba Polaków w Niemczech także w tych latach, szczególnie między 2015 a 2017, rosła. W 2020 i 2021 statystyki zaburzył Covid-19, który zależnie od polityki antypandemicznej danego kraju, oraz od statusu zawodowego i sytuacji lokalowej danej osoby albo zmuszał do pozostania na miejscu, albo stymulował do powrotu. Z kolei w latach 2022 i 2023 liczba przeprowadzek z Unii, w tym z poszczególnych krajów np. Niemiec, Holandii, Norwegii do Polski pozostawała stabilna (prawie 68 tys. w 2022 i prawie 71 tys. w 2023 dla całej UE) (Rys. 5.3). Spośród kraju UE z liczną Polonią, w Eurostat brakuje danych z Irlandii. Liczb dotyczących przepływów z podziałem na narodowości w UE nie ujawnił też od 2020 brytyjski ONS.

Częściowo sprzeczne z powyższym są dane zaraportowane do Eurostatu przez polski GUS (Eurostat, 2025c), które pokazują gwałtowny spadek powrotów w latach pandemii – 2020 i 2021, a następnie ich ponowny wzrost w 2022 do poziomu z 2019 roku. Na tej podstawie w raporcie Komisji Europejskiej za 2024 rok (European Commission, 2025) pojawiło się stwierdzenie o podwojeniu się liczby powracających do Polski. Interpretacja sugerująca tak gwałtowny wzrost powrotów do Polski jest jednak sprzeczna z danymi krajów wysyłających i prawdopodobnie wiąże się raczej z rozbieżnościami w sposobach raportowania do Eurostatu w latach pandemii, co zbiegło się także z korektami danych na podstawie spisu powszechnego.

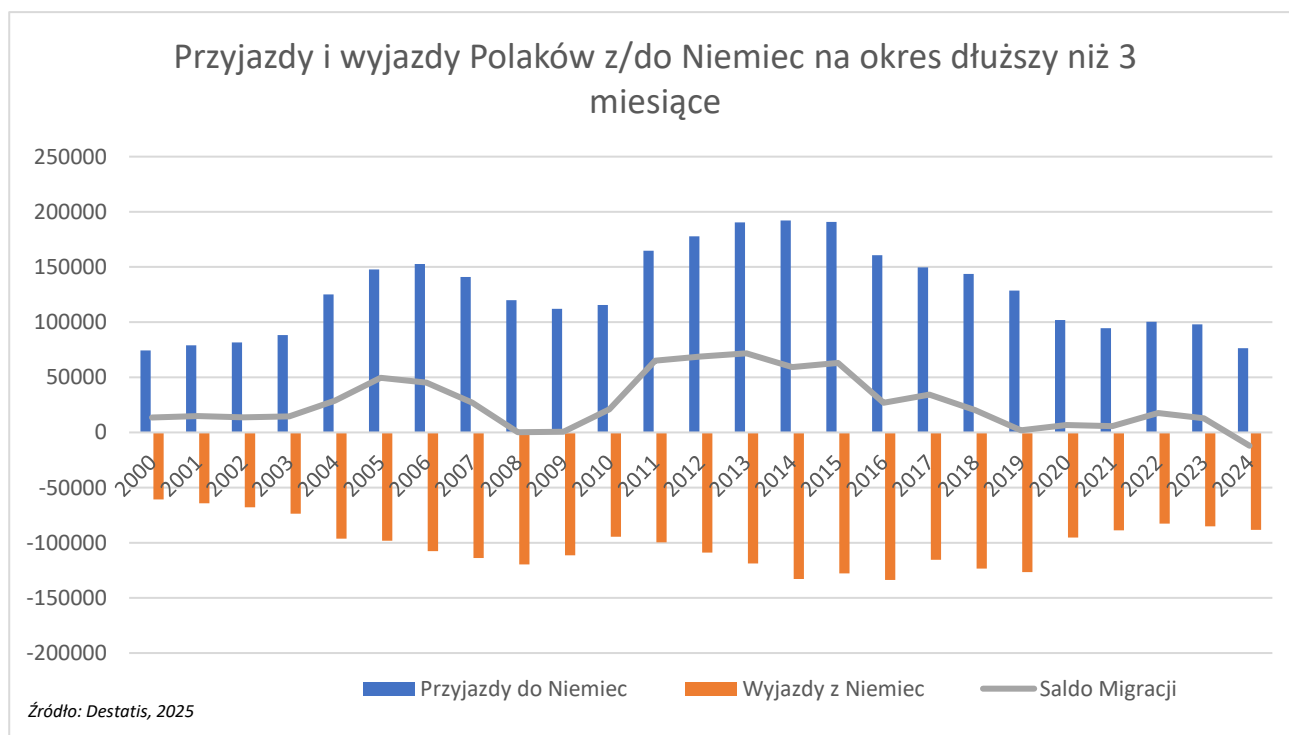
Według GUS, w 2023 roku po kilku latach spadków liczba Polaków za granicą wzrosła w ciągu roku o ponad 40 tys., do 1 mln 555 tys. osób (GUS, 2024a). Tej zaskakującej informacji nie da się na razie porównać z danymi z krajów docelowych polskich migracji z powodu braku danych z UK i Irlandii.

Rys. 5.3.

Na pewną zmianę trendów, w szczególności dotyczących wyjazdów z Polski, wskazują najnowsze dane niemieckiego i holenderskiego urzędu statystycznego za 2024 i część 2025 roku. Dane niemieckiego Federalnego Urzędu Statystycznego (Rys. 5.4 poniżej) (Destatis, 2025) wskazują, że w 2024 roku więcej było wyjeżdżających z Niemiec do Polski (88 tys.) niż przyjeżdżających (76 tys.), co zdarzyło się po raz pierwszy w tym tysiącleciu (podczas kryzysu 2008-2009 liczby były prawie równe) i odbiło się szerokim echem w niemieckiej i polskiej prasie. Liczby podawane przez Destatis dotyczą osób z polskim obywatelstwem przyjeżdżających na co najmniej 3 miesiące, a więc także migrantów krótkoterminowych lub niepełnych. Dane dotyczące migrantów długoterminowych (przedstawione w rozdziale 3 na podstawie danych Eurostat – Rys. 3.3) w 2023 nie pokazywały jeszcze negatywnego dla Niemiec salda migracji, ale stawało się ono coraz mniej wyraźnie pozytywne, co było w ostatnich latach efektem mniej licznych wyjazdów do Niemiec.

Rys. 5.4.

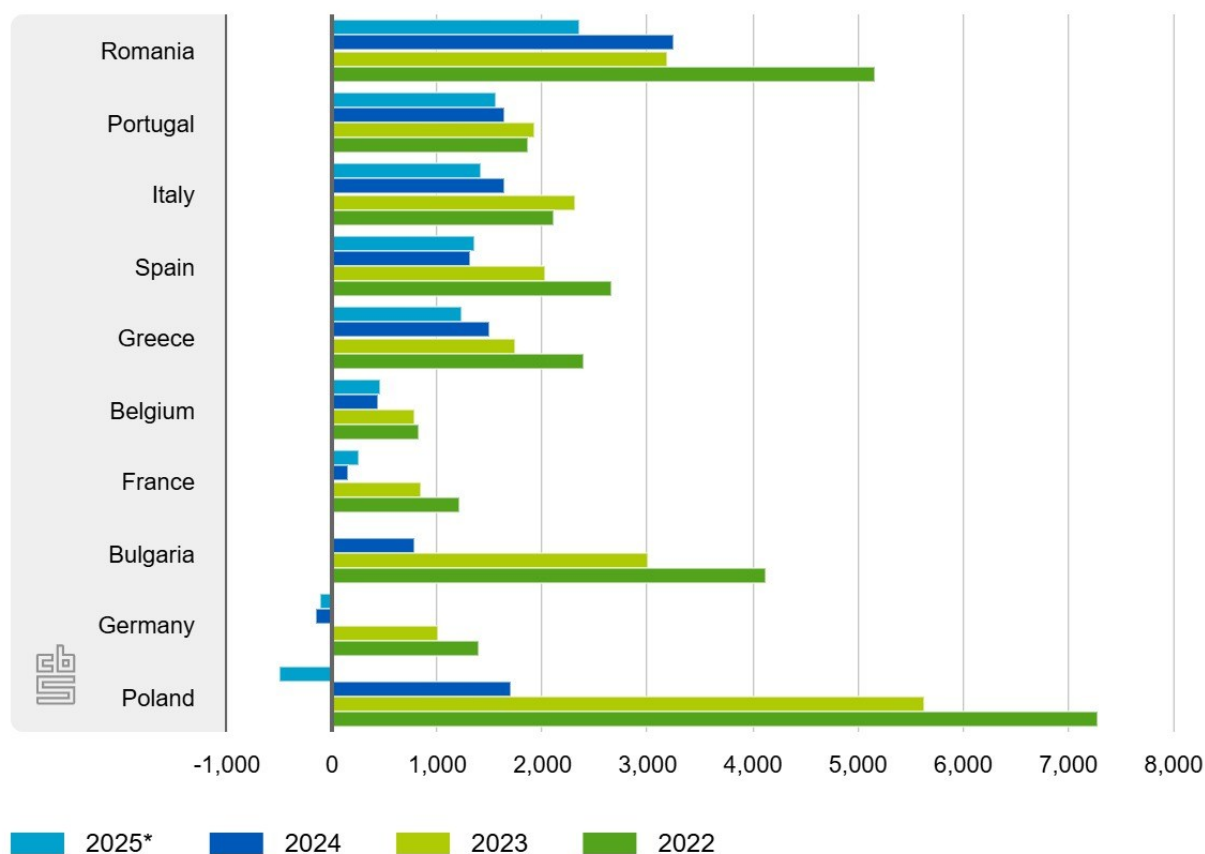

Holenderski urząd statystyczny (CBS, 2025c) ogłosił po trzech kwartałach 2025 roku, że po raz pierwszy saldo migracji z Polską jest dla Holandii negatywne (Rys. 5.5). Gwałtownie zmniejszyło się ono już w 2024 roku. Zjawisko to dotyczy Polski, Bułgarii, Rumunii, a w o wiele mniejszym stopniu także krajów Europy Zachodniej, co sugeruje, że przyczyną są zmiany w krajach pochodzenia, a nie np. na holenderskim rynku pracy.

Co ciekawe, dane z Holandii wskazują, że obok najliczniejszej grupy osób z Polski przyjeżdżających do pracy jest też prawie równie liczna przyjeżdżająca ze względów rodzinnych (Odé et al., 2025). Może to oznaczać, że polscy migranci w Holandii, nieco młodszy stażem niż ci w UK lub Niemczech, są obecnie na etapie dokonywania bardziej długoterminowych wyborów – część wyjeżdża, inni sprowadzają rodziny. Wśród wyjeżdżających do Polski w 2023 roku było 86,6% osób urodzonych w Polsce, ale też 6,8% urodzonych w Holandii (co sugeruje, że wyjeżdżali rodziny z dziećmi) i 6,5% urodzonych gdzie indziej (co być może można wyjaśnić tym, że wśród Polaków w Holandii najwięcej bo około jedna czwarta wcześniej migrowała do innych krajów) (NBP, 2023; Odé et al., 2025).

Rys. 5.5. Saldo migracji według kraju pochodzenia (tylko UE), pierwsze trzy kwartały. Rysunek za CBS.

Net migration by country of origin (EU only), first three quarters

* provisional figures

Także dane z 2024 roku z innych krajów będących celem polskich migracji sugerują zmianę trendów. Dane statystyczne z Islandii wskazują, że saldo przyjazdów i wyjazdów osób z Polski jest coraz mniej pozytywne dla tego kraju. O ile w szczytowym roku 2017 na wyspę przyjechało 3010 osób więcej niż wyjechało do Polski, w latach po pandemii Covid-19 widać wyraźny trend spadkowy – saldo wyniosło 2025 osób w 2022 roku, 1634 w 2023 roku i tylko 532 w 2024 roku (Statistics Iceland, 2025). Dla Norwegii saldo migracji z 2024 wynosiło plus 1604 osoby (SSB, 2025b), czyli także mniej niż w poprzednich latach, przy czym zmniejszyła się znacząco zarówno liczba przyjeżdżających, jak i wyjeżdżających. Na intensyfikację powrotów do Polski wskazują też dane GUS dotyczące migracji na pobyt stały (GUS, 2025a). Przez większość tego raportu nie powołujemy się na te dane, ponieważ są one oparte na zameldowaniach i wymeldowaniach (których mało kto dokonuje wyjeżdżając) i w związku z tym uwzględniają jedynie niewielką część migrujących. Pewne istotne informacje

może jednak zapewnić porównanie liczby zameldowań po przyjeździe z zagranicy z kolejnych lat. Liczba ta rosła w latach 2017-19 i ponownie po pandemii Covid-19 w latach 2021-2024. Szczególnie wyraźny, o ponad 15%, był wzrost między 2023 a 2024.

Powyższe dane wskazują, że liczba powrotów do Polski rośnie, a saldo migracyjne Polski z krajami kontynentalnej Europy Zachodniej już się stało lub lada chwila stanie się pozytywne dla Polski. Jeśli sytuacja ekonomiczna i geopolityczna pozostanie stabilna, można spodziewać się w najbliższych latach intensywniejszych powrotów, a także mniejszej liczby wyjazdów. Z drugiej strony, nie należy oczekiwać, że większość Polaków przebywających za granicą powróci w ciągu obecnej dekady. Intensywność powrotów z pewnością nie będzie porównywalna do intensywności wyjazdów z Polski w pierwszym okresie po wejściu do UE w 2004 roku, chyba że dojdzie do gwałtownej zmiany warunków ekonomicznych lub innych w krajach, gdzie mieszkają Polacy.

5.2. Profile osób powracających

Grupa obywateli polskich wyjeżdżających z krajów docelowych była silnie zmaskulinizowana np. wśród wyjeżdżających z Niemiec w 2023 roku prawie 7 na 10 osób stanowili mężczyźni, wśród wyjeżdżających z Holandii 6 na 10, a wśród wyjeżdżających z Norwegii 6,5 na 10 osób. Wynika to zapewne z częstszych wyjazdów osób przebywających w tych krajach krótkoterminowo (np. pozostawiając rodzinę w Polsce), a także ze specyfiki polskiej populacji w tych krajach, w których więcej jest mężczyzn niż kobiet (Eurostat, 2025a). Brakuje takich danych dla UK i Irlandii, lecz można podejrzewać, że ze względu na większą feminizację tamtych grup oraz bardziej długoterminowy charakter pobytu (całe rodziny), proporcje te wyglądają inaczej.

Wśród wyjeżdżających z krajów kontynentalnej Europy największe grupy wiekowe stanowiły osoby w przedziałach między 25 a 39 lat, a przytłaczającą większość (np. 84% w przypadku Niemiec) osoby w wieku roboczym (20-64 lata). Zdarzały się także powroty w przedziale wiekowym 65-69 i osób starszych (np. z Niemiec wróciło siedem osób w wieku 95-99 lat). Niedoreprezentowane (np. 8,5% wyjeżdżających z Niemiec) były dzieci. Znow można podejrzewać, że w przypadku Wielkiej Brytanii i Irlandii proporcje te wyglądają inaczej i dzieci jest znacznie więcej, co sugerują też dane z polskiego spisu powszechnego, w którym zdecydowanie najwięcej polskich dzieci, które wróciły do kraju przyjechało z Wielkiej Brytanii (Rys. 7.1).

Zmienia się także profil edukacyjny powracających. Osoby z wyższym wykształceniem były nadreprezentowane wśród migrujących po 2004 roku, nawet jeśli wziąć pod uwagę międzypokoleniowe różnice w poziomie wykształcenia (Brücker, 2009; Fihel et al., 2015; Holland et al., 2011). W pierwszych latach po akcesji, w szczególności w latach światowego kryzysu gospodarczego, następowała natomiast selekcja negatywna powracających – znacznie częściej wracały osoby z wykształceniem średnim zawodowym lub zasadniczym zawodowym, pochodzące ze wsi lub mniejszych miast (Anacka et al., 2014; Anacka & Fihel, 2012; Anacka & Okólski, 2010). Kierowały się często do tych samych regionów, z których pochodziły. Po kryzysie zarówno powroty, jak i naukowe zainteresowanie nimi, bardzo zmalały. Choć brakuje badań na ten temat, te które są wskazują, że poziom kwalifikacji powracających stopniowo rósł – wśród powracających w latach 2010-2015 około 30% podejmowało pracę na stanowiskach wymagających wysokich kwalifikacji (European Commission, 2021), a ostatnio liczba ta wzrosła w Europie Środkowo-Wschodniej do 47% (Grabowska, 2024).

Ciekawe dane dotyczące intencji powrotu do Polski znalazły się w opublikowanym właśnie (w listopadzie 2025) raporcie niemieckiego Instytutu Rynku Pracy i Badań Zawodowych (IAB) (Adunts et al. 2025), na podstawie sondażu przeprowadzonego wśród 1 735 osób w wieku 18-65 lat, urodzonych w Polsce. 52,2% z nich twierdzi, że jest w Niemczech na stałe, 14,5% że czasowo, a 33,3% jest niezdecydowanych w tej sprawie. Jednocześnie 30,7% rozważało wyjazd z Niemiec w ciągu ostatniego roku, a 4,1% miało konkretny plan wyjazdu w ciągu najbliższych 12 miesięcy. Intencje wyjazdowe częściej wyrażały osoby do 35-go roku życia i kobiety. Do Polski zamierzało wrócić 2,5% pytanych, a 1,6% zamierzało udać się do innych krajów, wśród których popularna była Szwajcaria, kraje UE i USA. Wśród potencjalnych wyjeżdżających najczęstsze powody to: preferencje osobiste (np. związane z klimatem lub stylem życia) (45,5% wskazań), znajomość języka (44,4%), sytuacja ekonomiczna w kraju docelowym (42,4%), osobiste powody zawodowe (40,4%) i obecność przyjaciół lub znajomych (40,1%), a dopiero na kolejnym miejscu obecność partnera lub rodziny (32,3%).

5.3. Pokolenie „jeden i pół” oraz Polacy urodzeni za granicą

Warto zwrócić uwagę, że wśród Polaków z poakcesyjnej fali migracji mieszkających za granicą są osoby, które należą już do drugiego pokolenia migrantów lub do pokolenia „jeden i pół”, czyli osób, które wyjechały z rodzicami jako małe dzieci i mają za sobą bardzo ograniczone

doświadczenia życia w Polsce. Trudno mówić o ich powrotach do Polski, lecz one także mogą zdecydować się na studia, czasowy pobyt lub osiedlenie nad Wisłą.

W pierwszych latach po akcesji w debacie publicznej wiele mówiło się o tym, że Polki wyjeżdżające za granicę rodzą tam więcej dzieci. Oceny te nie do końca okazały się prawdziwe, a najnowsze badania wskazują, że wzmożona płodność była raczej skutkiem odłożonych w czasie decyzji prokreacyjnych i była krótkotrwała (Mondal et al., 2025). Nie zmienia to jednak faktu, że poza Polską mieszka znaczna grupa młodych osób z polskim obywatelstwem lub pochodzeniem, której członkowie dorastają i coraz częściej samodzielnie podejmują decyzje dotyczące miejsca zamieszkania. Na podstawie przytoczonych poniżej danych można szacować, że dzieci z polskim obywatelstwem mieszka w Europie (poza Polską) minimum 300,000. Do tego, projektując ewentualne polityki skierowane do młodych ludzi, należy doliczyć kolejną, także liczną grupę wiekową do której należą studenci i młodzi dorośli. W samej Anglii i Walii w 2021 roku mieszkało 46 tys. osób z polskim paszportem w wieku 20-24 lata (ONS, 2021a).

Według niemieckiego spisu powszechnego z 2022 roku w Niemczech mieszkało 56 tys. 272 obywateli Polski w wieku poniżej 10 lat i 50 tys. 545 w wieku 10-19 (Destatis, 2022), czyli w sumie 106 tys. 817 dzieci mających polski paszport. Jednocześnie osób poniżej 10 roku życia urodzonych w Polsce było jedynie 17 tys. 205, a osób w wieku 10-19 – 51 tys. 938. Liczby dotyczące obywatelstwa i miejsca urodzenia należy interpretować niezależnie, bo nie wszyscy urodzeni w Polsce to Polacy oraz nie wszyscy Polacy muszą mieć polskie obywatelstwo. Powyższe sugeruje jednak, że o ile w starszej grupie dominowały przyjazdy do Niemiec z rodzicami, o tyle w młodszej większość obywateli Polski to już dzieci urodzone w Niemczech.

W Anglii i Walii według spisu z 2021 mieszkało 63 tys. 800 osób poniżej 10 lat i 94 tys. 125 10-19-latków (ONS, 2023), czyli w sumie 157 tys. 925 dzieci (do lat 19) z polskim paszportem. Jednocześnie dane spisowe wskazywały, że w UK mieszkało w 2021 roku 79 tys. obywateli Polski, którzy urodzili się w Wielkiej Brytanii (ONS, 2021a).

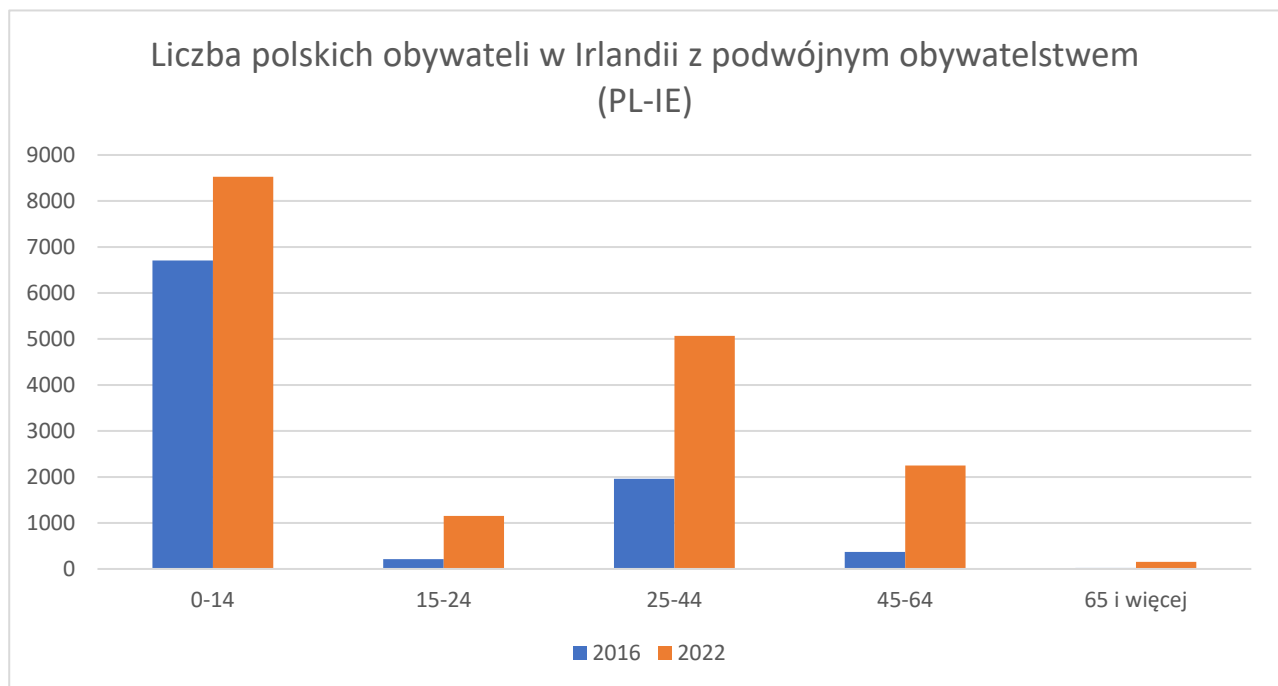
W Irlandii na podstawie spisu z 2022 podano jedynie informacje w podziale na dwie grupy wiekowe – dzieci (0-14) i młodzież (15-24). Dzieci w wieku 0-14 lat z polskim obywatelstwem mieszkało na wyspie 17 tys. 304, a młodzieży w wieku 15-24 lata 12 tys. 160 osób (CSO, 2024).

Holenderski urząd statystyczny podał, że w kraju mieszkało na początku 2024 roku 52 tys. osób o polskich korzeniach, ale urodzonych w Holandii. Nie uszczegółowił, w jakim były

wieku (CBS, 2025a). W 2025 norweski urząd odnotował 17 tys. 592 osób urodzonych w Norwegii, lecz mających polskich rodziców (SSB, 2025a). Według szwedzkiego urzędu statystycznego, w 2024 mieszkało tam 5 tys. 718 dzieci urodzonych w Polsce, z czego zdecydowaną większość stanowiły osoby 15-letnie i starsze (SCB Statistical Database, 2025).

Dzieci z polskimi paszportami mogły mieć i często miały także obywatelstwo kraju zamieszkania np. w Irlandii polskich dzieci (0-14 lat) mających jednocześnie obywatelstwo irlandzkie było w spisie z 2022 roku 8 tys. 527, czyli prawie połowa (CSO, 2024). Była to grupa wiekowa zdecydowanie najczęściej wśród Polaków posiadająca irlandzkie obywatelstwo, choć liczba osób o podwójnym polskim i irlandzkim obywatelstwie zdecydowanie wzrosła we wszystkich grupach wiekowych między 2016 a 2022 rokiem (Rys. 5.6). Jeśli dodać do tego 11 tys. 007 osób z polskim obywatelstwem w wieku 15-24 lat (plus 1,153 z podwójnym (CSO, 2024), oznacza to, że w Irlandii mieszka w sumie prawie 29 tys. 500 młodych osób w wieku przed-szkolnym, szkolnym lub studenckim, będących polskimi obywatelami. Ponad 32 tys. osób urodzonych w Irlandii zadeklarowało w spisie, że mówi w domu po polsku (CSO, 2023).

Rys. 5.6

Część z powyższej populacji to dzieci, za które decyzje o miejscu zamieszkania i ewentualnym powrocie do Polski będą podejmować rodzice. W przypadku nastolatków i kolejnej grupy wiekowej, czyli młodych dorosłych m.in. studentów, decyzje te podejmowane są już jednak niezależnie od miejsca zamieszkania rodziców. Plany i strategie życiowe tych osób zyskały dotychczas o wiele mniej uwagi w publikacjach naukowych, niż te ich rodziców. Już teraz takie osoby z polskimi korzeniami (a często także obywatelstwem) są coraz bardziej dostrzegalne

na uczelniach w Polsce. Choć brak statystyk na ten temat, ich obecność wykazały np. przeprowadzone przez Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego badania wśród polsko- i szczególnie angielskojęzycznych studentów 6go roku kierunków lekarskich na 13 polskich uczelniach medycznych. Takie studia wybrały np. osoby o polskim obywatelstwie lub jedynie polskich korzeniach z USA i Skandynawii, po części ze względu na niższy koszt studiowania i większą łatwość dostania się na studia, ale także z powodu związków z Polską (nie opublikowane jeszcze dane z projektu NCN Opus, „Plany migracyjne studentów uczelni medycznych oraz ich faktyczna realizacja. Czy naprawdę wyjadą?”).

Nauka w Polsce oznacza dla powyższych osób bardzo zdecydowane wzmocnienie ich więzów z krajem, ale jednocześnie nie gwarantuje, że po zakończeniu edukacji pozostaną w Polsce. Studenci medycyny często planują powrócić do kraju swojego dzieciństwa po zakończeniu edukacji. Choć nie są to bardzo liczne osoby, warto zabiegać o ich pozostanie w Polsce, tymczasem w ich ocenie polskie władze nie ułatwiają im tego m.in. nie ułatwiając procedur administracyjnych i nie włączając do programu studiów kursów języka polskiego na wysokim poziomie, także języka medycznego.

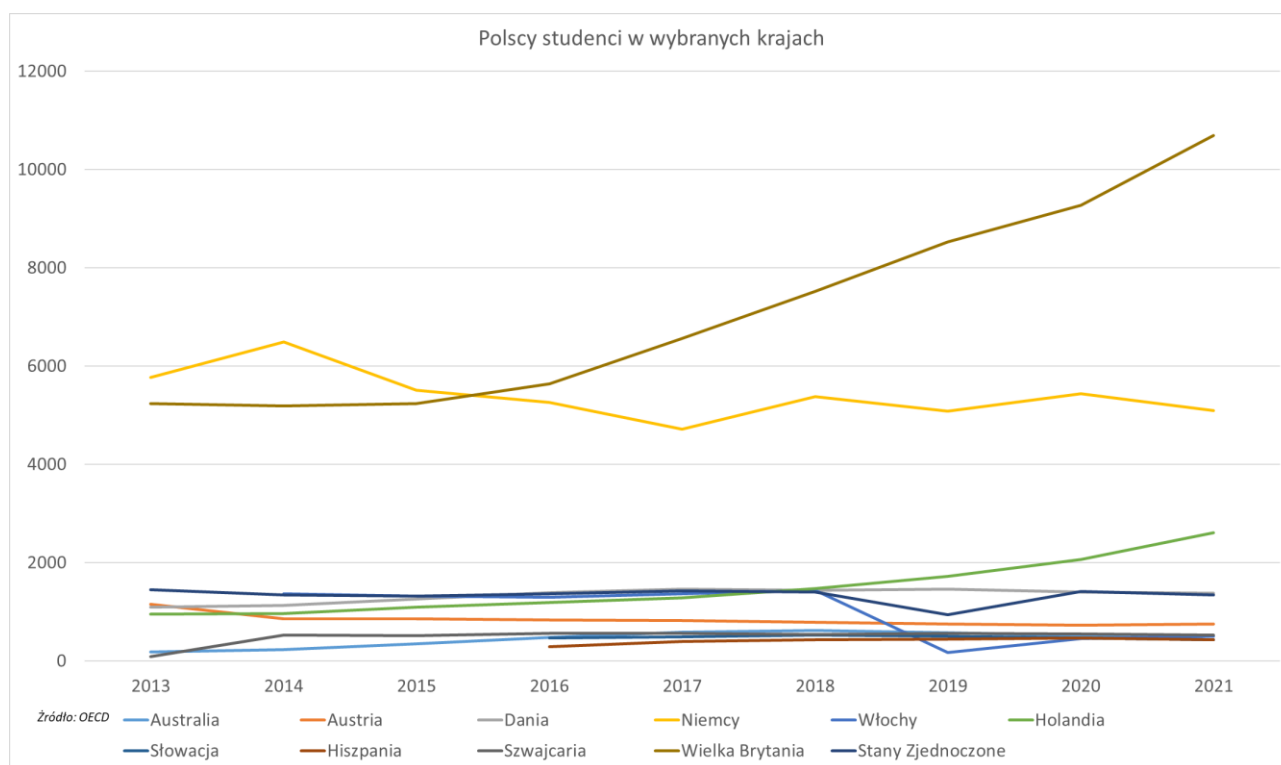
Jest dalece niepewne, jak wiele osób z tej grupy wiekowej mieszkających za granicą zechce przyjechać do Polski na dłużej lub na stałe. Z jednej strony niektóre z nich u progu dorosłości mówią o odkrywaniu na nowo swej polskiej tożsamości i budowaniu kontaktów z Polską. Z drugiej, nie jest to zjawisko powszechne, a nieliczne badania przeprowadzone wśród nastolatków z rodzin migrantów poakcesyjnych wskazują, że tożsamość często budowana jest wokół innych czynników niż narodowość (Moskal & Tyrrell, 2016), a powrót do Polski nie koniecznie jest pierwszym odruchem, nawet w przypadku pojawienia się niesprzyjających okoliczności w krajach zamieszkania, jak kryzys czy Brexit. Sondaż przeprowadzony w tej kwestii wśród nastolatków o środkowoeuropejskich korzeniach w Wielkiej Brytanii (osoby głównie 16-18 lat, 56% respondentów stanowili Polacy) wskazywał, że ci którzy myśleli o opuszczeniu Wielkiej Brytanii w związku z Brexitem częściej niż o udaniu się do kraju rodziców myśleli o innych destynacjach, nawet takich których dobrze nie znali, ale gdzie warunki byłyby ich zdaniem sprzyjające (Sime et al., 2020).

By zachęcić te osoby do powrotu lub przyjazdu do Polski, korzystne byłoby uświadomienie im możliwości np. edukacyjnych (w tym studiowania po angielsku), o których nie zawsze wiedzą. Kanałem do przekazywania takich informacji powinny być nie tylko szkoły polskie, do których większość dzieci i nastolatków nie uczęszcza, ale także np. zwykłe szkoły, w szczególności te w Wielkiej Brytanii i Irlandii, które oferują możliwość zdawania matury (A-

level) z języka polskiego (w czerwcu 2025 roku taki egzamin maturalny zdawało w UK 1 160 osób – AQA, 2025). Pomocne byłoby także np. dostosowanie terminów rekrutacji podstawowej na studia w Polsce tak, by maturzyści, którzy np. w Wielkiej Brytanii otrzymują wyniki swoich egzaminów w połowie sierpnia, mogli wziąć udział w rekrutacji na najbardziej oblegane kierunki (gdzie rekrutacja kończy się zwykle na pierwszej turze, czyli w lipcu).

Osobną grupą młodych Polaków przebywających za granicą, są osoby, które wyjechały na studia. One także po ich ukończeniu będą podejmować decyzje, gdzie podjąć pracę lub dalszą edukację, a o ich pozyskanie Polska będzie konkurować z krajami, w których studiują i które często oferują absolwentom dostęp do rynku pracy bez konieczności uzyskiwania dalszych wiz/pozwoleń np. kraje UE, UK, USA. Według danych OECD (OECD, b.d.) takich osób (na wszystkich latach studiów licencjackich, magisterskich i doktorskich w sumie; do tej liczby nie wliczają się osoby będące na wymianach lub krótkich kursach) było w 2021 roku 27,500, w tym zdecydowanie najwięcej kolejno w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Holandii (Rys. 5.7), a prawie 17 tys. stanowiły kobiety.

Rys. 5.7.

Narodowe agencje, publikujące aktualniejsze dane, pokazują, że w ostatnich latach zmieniły się trendy, jeśli chodzi o kierunki migracji edukacyjnych, przede wszystkim ze względu na Brexit, który pociągnął za sobą gwałtowny wzrost cen na uczelniach brytyjskich dla studentów z UE. Według danych brytyjskiej Higher Education Statistics Agency (HESA),

liczba Polaków na studiach licencjackich i magisterskich spadła z 10 tys. 755 osób w 2020 roku do zaledwie 3 665 w 2023 (HESA, 2025). Z kolei holenderska Nuffic doniosła, że w roku 2024 studiowało w Holandii 6 005 osób z Polski (Nuffic, 2025), czyli prawie trzykrotnie więcej niż przed Brexitem. Ci studenci to także grupa, o której powrót należałoby zabiegać np. za pośrednictwem polskich stowarzyszeń działających na wielu zagranicznych uniwersytetach.

6. Efekty powrotów i wyzwania

Choć wydawałoby się, że migranci powrotni wracają do „swojego” kraju, nie oznacza to, że zawsze łatwo im się odnaleźć. W mediach i literaturze naukowej pojawia się wręcz pojęcie „powrotnego szoku kulturowego” (Grzymała-Moszczyńska et al., 2015; Lisowska, 2025). Na łatwość reintegracji po powrocie ma wpływ wiele czynników, związanych m.in. z sytuacją migranta przed wyjazdem, długością pobytu za granicą i zdobytymi tam doświadczeniami, a także tym, dokąd i konkretnie do jakiego środowiska trafia po powrocie (czy wraca do miejscowości, z której pochodzi, czy do innej np. większego miasta?; do firmy mającej doświadczenia z wielokulturowością i powracającymi, czy bardzo jednorodnej kulturowo?). Dla części osób, które wyjechały z Polski w trakcie tuż po ukończeniu edukacji, powrót oznacza pierwszą styczność z rynkiem pracy, urzędami, rynkiem mieszkaniowym i z wieloma innymi aspektami dorosłego życia. Badania Dziekońskiej (2024) wskazują, że migranci, którzy spędzili za granicą ponad dekadę, nie czują się ponownie zreintegrowani w Polsce nawet po 1 do 4 lat po powrocie. W razie powrotu rodziny, jedną z najistotniejszych kwestii, która wpływa na decyzje o powrocie i o pozostaniu w kraju pochodzenia (a czasem – ponownym wyjeździe), jest integracja dzieci w systemie szkolnym, która nie zawsze przebiega bezproblemowo.

6.1. Rynek pracy

W pierwszej dekadzie po rozszerzeniu UE jednym z zasadniczych problemów była pozycja powracających migrantów na rynku pracy. Kilka badań (Anacka & Wójcicka, 2019; Coniglio & Brzozowski, 2018; Kaczmarczyk et al., 2016) wykazało, że – inaczej niż w okresie przedakcesyjnym – powracający z zagranicy radzili sobie na polskim rynku pracy gorzej niż nie-migranci. Objawiało się to wyższą szansą pozostawania bez pracy niż porównywalnych jeśli chodzi o wykształcenie osób, które nie migrowały. Problem dotyczył nie tylko osób zaangażowanych w migracje cyrkulacyjne (które mogły nie chcieć podejmować w Polsce pracy), lecz także tych powracających po dłuższym niż 12 miesięcy pobycie za granicą. W szczególności dotyczyła osób, które za granicą pracowały poniżej kwalifikacji (co deklarowało

np. 46% powracających w 2011). Także po powrocie miały one problemy ze znalezieniem pracy zgodnej z wykształceniem, w związku z czym częściej nie podejmowały pracy (Anacka & Wójcicka, 2019). Problemy były widoczne szczególnie na podstawie danych na poziomie regionalnym (Coniglio & Brzozowski, 2018).

Osoby z zagranicznym wykształceniem lub mniej formalnymi kwalifikacjami skarżyły się, że ich dyplomy – nawet te z najlepszych uczelni jak Oxford – nie były cenione przez pracodawców, którzy np. nie wiedzieli na czym polegał kierunek, którego dana osoba była absolwentem, a który nie istniał w Polsce (Pszczółkowska, 2012). Powracający narzekali też na różnice kulturowe, które ich zdaniem świadczyły niekorzystnie o kulturze pracy w Polsce np. zbyt dużą hierarchiczność, brak odpowiednich narzędzi, niepłacenie za nadgodziny. Sondaż internetowy przeprowadzony przez Grabowską i współautorki (2023) wskazuje, że najczęściej wykorzystywanymi umiejętnościami miękkimi powracających migrantów są dobra znajomość angielskiego i umiejętność pracy w zespole, a największą barierą w wykorzystaniu niemierzalnych kwalifikacji fakt, że pracodawcy nie byli w stanie rozpoznać i docenić umiejętności zdobytych za granicą. Badania jakościowe (Cekiera et al., 2022; Dziekońska, 2024) wskazują, że wielu migrantów nadal ma wrażenie, że ich miejsca pracy nie są otwarte na ich umiejętności i doświadczenia, że często ich sugestie są odrzucane jako obce lub jako próba wywyższania się czy pouczenia. Niektórzy czują się wręcz tak dalece nie doceniani lub niedopasowani, że decydują się na założenie własnego biznesu.

Niektórzy powracający, szczególnie z krajów anglosaskich, narzekają na olbrzymią biurokrację w Polsce i konieczność napisania podania i zdobycia pieczętki by załatwić choćby najbanalniejszą sprawę (Pszczółkowska, 2023). Jest to odczuwalne szczególnie dla pracowników w sektorze publicznym, a także dla osób zakładających firmy. Powracający kontrastują to z zaufaniem do obywatela, jakie demonstrują urzędy brytyjskie czy irlandzkie. Z drugiej strony np. migranci do Niemiec są często zdania, że tamtejsza biurokracja jest bardziej uciążliwa.

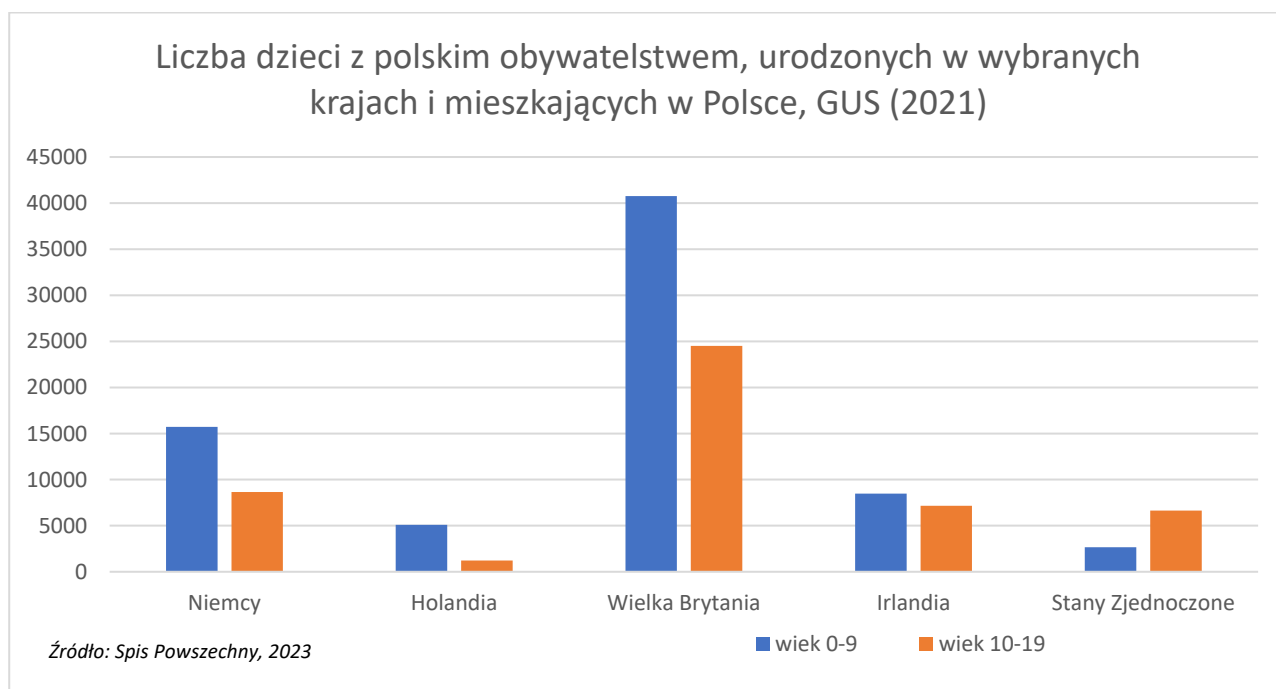
Można podejrzewać, że zmiany na polskim rynku pracy, w tym bardzo niskie bezrobocie i większe doświadczenie pracodawców w kontaktach z osobami powracającymi z zagranicy i cudzoziemcami sprawiły, że powracającym łatwiej jest dziś odnaleźć się na rynku pracy. Sugerują to dane dotyczące coraz pozytywniejszej selekcji powracających, jeśli chodzi o poziom wykształcenia, cytowane w rozdziale 5. Brakuje jednak opartych na dużych grupach respondentów analiz ilościowych dotyczących osób powracających w ostatnich latach, co wynika m.in. z niedostępności odpowiednich danych publicznych (pytania dotyczące

migrantów powrotnych pojawiły się w Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności jedynie w 2008 roku). Korzystne byłoby zbieranie przez państwo większej ilości danych dotyczących osób powracających, także z podziałem na województwa i rodzaje miejscowości w Polsce. Brakuje danych dotyczących tego, jak powroty polskich migrantów wpływają na rynek pracy i szerzej gospodarkę, co może być istotne szczególnie w perspektywie lokalnej.

6.2. Edukacja

Dane ze spisu powszechnego z 2021 roku wskazywały, że w Polsce już wtedy mieszkało ponad 120 tys. dzieci z polskim obywatelstwem, które urodziły się za granicą, w zdecydowanej większości w Wielkiej Brytanii (Rys. 7.1). Do tego należy doliczyć te, które nie urodziły się za granicą, lecz wyjechały jako małe dzieci, a następnie powracają do polskiego systemu szkolnego. W polskim systemie szkolnym uczą się więc nie tylko liczni cudzoziemcy, o których ostatnio wiele się mówi, lecz także znacząca grupa dzieci, które spędziły część dzieciństwa za granicą, w szczególności w krajach anglosaskich.

Rys. 6.1

Badania pokazują, że reintegracja z polskim systemem edukacyjnym nie jest prosta nawet dla dzieci, które w domu mówią po polsku (Białek, 2015; Grzymała-Moszczyńska et al., 2015; Stankiewicz, 2019). Problemem mogą być kwestie emocjonalne i integracja z rówieśnikami, różnice kulturowe (np. przyzwyczajenie zwracania się do nauczycieli per „ty”), ale także różnice programowe np. niewystarczająca umiejętność pisania po polsku, nieznajomość

słownictwa, które pojawia się głównie w kontekście szkolnym (np. terminów matematycznych i innych naukowych, słów związanych z wydarzeniami historycznymi np. „powstanie”).

Adaptacja do polskich warunków bywa problematyczna z punktu widzenia dzieci i ich rodziców, a czasem także z punktu widzenia nauczycieli, którzy wskazywali m.in. na takie kwestie jak różnice programowe i brak systemowych wskazówek, jak oceniać dzieci powracające, a czasem nawet – do której klasy powinny zostać zapisane (Grzymała-Moszczyńska et al., 2015). W polskich szkołach dzieci powracające mogą co prawda otrzymywać wsparcie w postaci dodatkowych lekcji języka polskiego i wyrównawczych (w sumie do 5h tygodniowo przez 12 miesięcy), ale możliwość ta nie zawsze istnieje w praktyce. Według danych cytowanych przez Najwyższą Izbę Kontroli, w 2019 roku z dodatkowych lekcji polskiego korzystało 5 600 dzieci obywateli polskich (NIK, 2019). Być może dodatkowe możliwości wprowadzi w praktyce wdrażana już instytucja asystenta międzykulturowego, tworzona przede wszystkim z myślą o dzieciach cudzoziemskich, ale która może być pomocna także dla niektórych dzieci polskich powracających po długim czasie za granicą.

W powyższych badaniach zarówno rodzice, jak i nauczyciele wskazywali na problemy systemowe i niewystarczającą elastyczność systemu, która może przyczynić się do porażek edukacyjnych dzieci np. na egzaminach końcowych, które przesądzają o kolejnym etapie edukacji. Jako ilustracja niechaj posłuży tutaj cytat z rozmowy z rodzicem, przytoczony w raporcie „(Z)Powrotem w Polsce wyzwania i potencjał powracających do Polski”

„Czujesz, że sprawiasz kłopot, bo wracasz w nieodpowiednim terminie, bo nie masz ocen, punktów, testów; potencjał dziecka, jego zainteresowania, zdolności, znajomość języków, otwarcie na świat, znajomość języka – to nie ma znaczenia. Przykre” (Białek 2015: 16).

Mimo, że w badaniach naukowych zwraca się głównie uwagę na problemy doświadczane przez powracające dzieci, ich rodziców i środowisko szkolne, warto zauważyć, że w badaniu Najwyższej Izby Kontroli (NIK, 2019) 83% rodziców powracających z zagranicy oceniło proces przystosowania i włączania dziecka do środowiska szkolnego „dobrze” i „bardzo dobrze”.

6.3. Przekazy społeczne, w tym polityczne

Jednym z fundamentalnych pytań dotyczących migracji i migracji powrotnych jest, jak migranci wpływają na kraj pochodzenia, nie tylko w wymiarze ekonomicznym (np. przekazów pieniężnych), ale także społecznym i kulturowym. Wyodrębnienie tego wpływu spośród wpływu innych czynników np. prawnych i ekonomicznych efektów bycia w Unii Europejskiej

czy wpływu polskich i zagranicznych mediów i kultury masowego nie jest proste (White et al., 2018). W ostatniej dekadzie w Polsce dynamicznie rozwijają się jednak badania dotyczące tzw. przekazów społecznych.

Autorka tego pojęcia Peggy Levitt zdefiniowała przekazy społeczne jako “idee, zachowania, tożsamości i kapitał społeczny, które przepływają między społecznościami z krajów docelowych do krajów wysyłających” (Levitt, 1998). Ta szeroka definicja obejmuje więc wszystkie inne niż pieniądze i dobra materialne rzeczy, które migranci przekazują do swych krajów pochodzenia. Później autorka i inni badacze doprecyzowywali to pojęcie i dziś większość zgadza się, że przekazy te nie mają miejsca wyłącznie w jednym kierunku, lecz raczej cyrkulują w przestrzeni transnarodowej, która może obejmować dwa lub więcej krajów (np. poprzez organizacje polonijne).

Jak pokazał zespół pod kierownictwem Izabeli Grabowskiej, niektórzy migranci, którzy wrócili z Wielkiej Brytanii (tzw. „agenci zmian”) wpływają na swe społeczności lokalne, przekazując normy dotyczące takich kwestii jak podział obowiązków w małżeństwie, dbanie o zdrowie, czy nawet takich szczegółów, jak właściwy strój na wesele (kapelusz!) (Grabowska et al., 2017; Grabowska & Garapich, 2016; Jaźwińska & Grabowska, 2017). Przekazy społeczne dotyczą też różnych kwestii w miejscach pracy np. organizacji pracy. Ich skuteczność zależy nie tylko od cech osobowych i intencji przekazującego, ale także od otwartości jego/jej środowiska. Część migrantów narzekała, że ich środowiska nie były otwarte na pomysły z zagranicy.

Sub-kategorią przekazów społecznych są przekazy polityczne, czyli te które mają na celu wpływanie na sferę publiczną (Krawatzek & Müller-Funk, 2020) i mogą dotyczyć szerokiego spektrum kwestii, od sposobów prowadzenia kampanii wyborczych po normy dotyczące takich publicznie dyskutowanych kwestii jak przepisy aborcyjne czy dotyczące osób nieheteronormatywnych. Większość autorów na świecie widzi przekazach politycznych szansę na dyfuzję demokracji, rozwój, promocję praw człowieka i wolności obywatelskich, zaangażowanie obywatelskie, świadomość prawną (Fomina, 2021). Wskazują na to także badania dotyczące przekazów politycznych Polaków (Kloc-Nowak et al., 2023; Pszczółkowska, 2023) np. niektórzy Polacy, którzy powrócili z Irlandii, przekazują normy dotyczące większego zaangażowania społecznego, bliskiej współpracy władz lokalnych z obywatelami, czy tolerancji wobec odmienności narodowej czy osób LGBTQ+. Jednocześnie najnowsze badania pokazują także transnarodowy wpływ postaw skrajnie nacjonalistycznych między Polską i Wielką Brytanią (Soborski et al., 2025).

6.4. Nieostateczne powroty

Warto pamiętać, że nie tylko decyzje o wyjeździe, ale także te o powrocie nie są ostateczne. Kilka lokalnych sondaży przeprowadzonych w pierwszej dekadzie po akcesji Polski do UE wśród osób, które powróciły z zagranicy wskazywało, że blisko połowa lub nawet więcej wśród nich rozważało ponowny wyjazd do tego samego lub innego kraju (CDS, 2010a, 2010b; Frelak & Rogulska, 2008; Iglicka, 2010; Szymańska et al., 2012; White, 2022). W badaniach jakościowych uchwycono już zjawisko re-migracji (Czeranowska et al., 2023) lub „podwójnych migracji powrotnych”, jak nazwała je brytyjska badaczka Anne White (2014). Takie podwójne migracje powrotne dotyczą osób, które nie odnalazły się w Polsce z powodów zawodowych, mieszkaniowych lub innych i w związku z tym wracają do poprzedniego miejsca swojej migracji w UK, tym razem z zamiarem pozostania długoterminowo. O takim długoterminowym zamiarze świadczą nie tylko deklaracje, lecz także np. większe niż podczas pierwszej migracji zainteresowanie lokalnymi wydarzeniami i polityką, korzystanie z tamtejszych mediów.

7. Wnioski, rekomendacje i przykłady dobrych praktyk z innych państw UE

- Jeśli tylko sytuacja geopolityczna i ekonomiczna w Polsce nie zmieni się zasadniczo, można się w najbliższych latach spodziewać rosnącej liczby powrotów Polaków, szczególnie z krajów Europy. Takim powrotem sprzyjają nie tylko możliwości ekonomiczne w Polsce, ale także etap życia wielu migrantów poakcesyjnych, którzy wyjechali najczęściej jako dwudziestoparolatkowie, a dziś są w wieku 30+ lub 40+ i – w części przypadków – bardziej cenią bliskość rodziny np. ze względu na możliwość otrzymania pomocy w wychowaniu dzieci lub chęć pomagania starzejącym się rodzicom.
- Jednocześnie nie należy się spodziewać, by do Polski wróciła większość osób, które wyemigrowały w okresie poakcesyjnym. Inaczej niż jeszcze na początku wieku, wśród Polaków przebywających za granicą dominują osoby, które są tam długoterminowo, od co najmniej roku, a często znacznie dłużej. Dotyczy to szczególnie krajów, jak np. Irlandii, do których najintensywniejsza migracja z Polski miała miejsce tuż po rozszerzeniu UE. Osoby te mają „ułożone” życia zawodowe i osobiste w miejscu zamieszkania np. pozostają w związku z cudzoziemcem lub do Polski nie planują wracać ich dorastające dzieci. Wobec takich osób jakiegokolwiek polityki powrotowej nie byłoby zapewne skuteczne. Masowe powroty, o skali porównywalnej ze skalą emigracji

poakcesyjnej w pierwszych latach po wejściu do UE, mogłoby wywołać jedynie dramatyczne pogorszenie się sytuacji ekonomicznej lub bezpieczeństwa w krajach, w których Polacy mieszkają. Jednocześnie pewne czynniki geopolityczne, jak Brexit, czy ekonomiczne, jak np. rosnące ceny nieruchomości, mogą stanowić „języczek u wagi”, który popchnie do powrotu osoby, które i tak to planowały w dłuższej perspektywie i czekały na odpowiedni moment np. zakończenie edukacji przez dzieci.

- Statystyki publiczne dotyczące migrantów powrotnych oferują bardzo ograniczoną wiedzę, a momentami (okres pandemii Covid-19) są wręcz rozbieżne ze statystykami zbieranymi przez urzędy statystyczne innych krajów. W celu prowadzenia polityki opartej na wiedzy, wskazane byłoby zebranie bardziej szczegółowych danych np. w ramach Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), także na poziomie regionalnym.
- Wracając do podziału na ekonomiczne, społeczne i kulturowe czynniki skłaniające do migracji, pozostania w miejscu docelowym lub powrotu można stwierdzić, że o ile czynniki ekonomiczne po obu stronach (w Polsce i kraju docelowym) pozostały bardzo ważne, o tyle przy decyzji o powrotach zwiększyła się istotność czynników społecznych, w szczególności związanych z sytuacją rodzinną.
- Wśród czynników ekonomicznych branych pod uwagę przez migrantów pozostających w krajach docelowych m.in. Niemczech i Holandii, zwiększyła się istotność tych wynikających z polityk publicznych, szczególnie jakość służby zdrowia. Polskie polityki publiczne tworzone wyłącznie z myślą o polskich migrantach mogą mieć jedynie bardzo ograniczone skutki, jeśli dobrze oceniane nie będą efekty polityk dotyczących ogółu mieszkańców Polski, jak jakość opieki zdrowotnej i edukacji, warunki zatrudnienia (w tym przestrzeganie istniejących przepisów np. dotyczących płacenia za nadgodziny). Niska zdaniem migrantów dostępność i jakość opieki zdrowotnej w Polsce, a także system szkolny postrzegany jako nieprzyjazny dzieciom są dziś powodem, dla którego część Polaków nie decyduje się na powrót, nawet jeśli byłby on dla nich zawodowo i ekonomicznie możliwy. Istotnym czynnikiem, na który mają wpływ polityki państw, jest także dostępność mieszkań (zarówno do kupienia, jak i wynajmu, a dla części powracających także mieszkań komunalnych, do których wynajmowania od władz lokalnych przywykli np. w Wielkiej Brytanii).
- W przypadku rodzin z dziećmi ważnym elementem wsparcia powinno być wsparcie w edukacji, w zakresie pogłębiania znajomości języka polskiego, geografii czy historii, ale także zrozumienia systemu i nawigacji w nim np. w przypadku zbliżającego się przejścia

na kolejny etap edukacji, szczególnie dla młodzieży, która rozpocząć ma niebawem naukę w szkole średniej lub studia. Wsparcie to istnieje, lecz realnie dostępne jest głównie dla osób, które same go poszukują.

- Powroty, nawet jeśli nieco zwiększy się ich intensywność, nie będą wystarczająco masowe, by rozwiązać kłopoty demograficzne Polski. Mogą natomiast przyczynić się do rozwoju. Polska powinna więc prowadzić selektywną politykę powrotową, zabiegając o powroty (lub przyjazdy, w przypadku osób urodzonych już za granicą) określonych grup zawodowych i wiekowych np. Polaków studiujących za granicą, osób pracujących w pożądanym w Polsce zawodach, dorastających osób z pokolenia 1.5 lub urodzonych za granicą.
- Obserwujemy (choć brak szczegółowych danych na ten temat) rosnącą liczbę osób z zagranicy z polskimi korzeniami, które przyjeżdżają do Polski na studia np. anglojęzyczne studia medyczne lub z nauk społecznych. Grupa ta mogłaby być liczniejsza, gdyby polskie uczelnie ze swoją ofertą jeszcze skuteczniej docierały do osób o polskich korzeniach np. nie tylko przez polskie szkoły za granicą, ale także przez brytyjskie czy irlandzkie szkoły, w których można zdawać maturę (tzw. *A-level*) z języka polskiego. Jednocześnie kluczowa jest tu jakość oferty edukacyjnej i nie tylko stricte edukacyjnej np. dostępność zakwaterowania w akademikach, a także terminy i szczegółowe przepisy w rekrutacji na studia (np. w UK na maturze wymagane są trzy przedmioty, a na część kierunków w Polsce potrzebne jest więcej). Sprowadzaniu osób polskiego pochodzenia na studia sprzyjają istniejące już polityki, jak Karta Polaka, którą od kilku lat mogą otrzymywać mieszkańcy całego świata, a nie tylko krajów postsowieckich. Zachęcać do studiowania w Polsce mogłyby też stypendia i krótkie programy np. wymiany dla licealistów. Jednocześnie, by studia w Polsce nie okazały się z punktu widzenia państwa inwestycją, która się nie zwróci, Polska powinna intensywniej zabiegać o pozostanie takich osób w kraju po ukończeniu edukacji, np. oferując wysokiej jakości kursy specjalistycznego języka polskiego dla studiujących medycynę po angielsku.
- Częściowo polityki dotyczące konkretnych grup są już prowadzone i były skuteczne np. sprowadzania do Polski naukowców, kiedyś poprzez programy NCN Polonez, a obecnie poprzez NAWA. W świetle niespójnej polityki naukowej polskiego rządu warto jednak przypomnieć, że przyjeżdżający naukowcy oceniają perspektywy rozwoju nauki w Polsce nie tylko na podstawie skierowanych do nich programów, ale na podstawie całości polityki naukowej i zarządzania instytucjami naukowymi. Jeśli uznają, że

warunki nie sprzyjają rozwojowi i budowaniu zespołów naukowych w Polsce, doświadczenia i kontakty, które mają za granicą sprawiają, że łatwiej niż inni naukowcy mogą podjąć decyzję o ponownej migracji.

- Celowe może być większe wsparcie w zakładaniu biznesów dla osób powracających, obejmujące nie tylko szkolenia z zakresu przepisów i warunków prowadzenia biznesu w Polsce, ale także np. programy mentoringowe, łączące osoby z tej samej branży. Przykładem takiej inicjatywy może być od lat działający w Irlandii, finansowany przez państwo program *Back for Business* (www.backforbusiness.com), który oprócz innych usług buduje też sieć mentoringową.
- Wsparcie dla powracających powinno być oferowane nie tylko na poziomie ogólnokrajowym, lecz także regionalnym i lokalnym np. w dużych miastach. Licznym migrantom, którzy nie wracają do swojej rodzinnej miejscowości, lecz (zwykle) do większej może brakować lokalnej wiedzy np. dotyczącej sytuacji mieszkaniowej, wyboru szkół dla dzieci. Lokalne programy zachęcające powracających migrantów do osiedlenia się mają np. niektóre regiony Hiszpanii, gdzie władze wspierają powracających także we współpracy z organizacjami zrzeszającymi osoby powracające np. *Asociación Andaluza de Emigrantes y Retornados 'Plus Ultra'* (Andaluzja), *Asociación Almeriense de Emigrantes y Retornados – ASALER* (Almeria). W Hiszpanii organizacje powracających obecne są w wielu regionach, istnieje też ich krajowa federacja – *Federación española de asociaciones de emigrantes retornados (FEAER)*, obok najbardziej znanej organizacji *Volvemos*. Wsparcie czy inicjowanie tego typu inicjatyw w Polsce, które na razie istnieją w o wiele bardziej ograniczonym zakresie niż w Hiszpanii, może być skutecznym sposobem oddolnego przekazywania wiedzy potencjalnym powracającym. Generalnie rzecz biorąc powierzenie pewnych zadań organizacjom pozarządowym lub partnerstwo publiczno-prywatne może okazać się skuteczniejszym sposobem wspierania migracji powrotnych niż centralne inicjatywy rządowe.
- Wielu dzisiejszych migrantów funkcjonuje w transnarodowej rzeczywistości, angażując się w przedsięwzięcia zawodowe, społeczne czy nawet polityczne nie tylko w kraju, w którym spędzają najwięcej czasu. Takie transnarodowe zaangażowanie może przynosić ekonomiczne czy społeczne korzyści, nawet jeśli dany migrant nie wróci do Polski. Angażowanie np. polskich naukowców pracujących za granicą we wspólne przedsięwzięcia może być zdaniem niektórych (Łuczaj, 2023; Raczyński,

2020) realniejszą opcją i przynosić nawet lepsze efekty naukowe niż sprowadzanie ich do Polski.

- Z kolei powracający coraz częściej bywają zaangażowani w kraju migracji np. zawodowo. Przepis i praktyka urzędnicza powinny uwzględniać tę nową rzeczywistość transnarodowej pracy. Hiszpańska *Volvemos* (www.volvemos.org) wspiera powroty osób, które będą nadal pracować za granicą, oferując np. pomoc w wyjaśnianiu kwestii podatkowych czy ubezpieczenia społecznego. Wydaje się, że szczególnie w okresie pandemii zwiększyła się liczba mieszkających w Polsce osób, które – w różnej formie prawnej – pracują dla pracodawców za granicą. Na dłuższą metę rodzi to komplikacje podatkowe, w zakresie ubezpieczenia zdrowotnego i innych. Wsparcie w wyjaśnianiu takich kwestii byłoby dla tych migrantów pomocne.

Bibliografia

- Adunts, D., Coskun, A., Hauptmann, A., Koch, T., & Kosyakova, Y. (2025). *Polnische Arbeitskräfte in Deutschland*. Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung (IAB).
https://doku.iab.de/arbeitsmarktdaten/Polnische_Arbeitskraefte.pdf
- Agnes Inversiones. (2024). *Rekordowy udział Polaków w hiszpańskim rynku nieruchomości*.
<https://agnesinversiones.com/blog/rekordowy-udzial-polakow-w-hiszpanskim-ryнку-nieruchomosci/>
- Alvarez-Plata, P., Brücker, H., & Siliverstovs, B. (2003). *Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15 – An Update. Report to the European Commission DG Employment and Social Affairs*. DIW Berlin.
https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/41211/report_european_commission_20040218.pdf
- Ambrosini, J. W., Mayr, K., Peri, G., & Radu, D. (2015). The selection of migrants and returnees in Romania. *Economics of Transition*, 23(4), 753–793.
<https://doi.org/10.1111/ecot.12077>
- Anacka, M., Brzozowski, J., Chałupczak, H., Fihel, A., Firlit-Fesnak, G., Garapich, M., Grabowska-Lusińska, I., Heffner, K., Jaźwińska, E., Jończy, R., Kaczmarczyk, P., Krzyżowski, Ł., Lesińska, M., Okólski, M., Praszałowicz, D., Rauziński, R., Rokita - Poskar, D., Slany, K., Solga, B., ... Urbańska, S. (2014). *Społeczne skutki poakcesyjnych migracji*

ludności Polski: Raport Komitetu Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk.
Warszawa: Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk.
<https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/18286>

Anacka, M., & Fihel, A. (2012). Selektywność emigracji i migracji powrotnych Polaków – o procesie „wypłukiwania”. *Central and Eastern European Migration Review*, 1(1), 57–67. <http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-1-no-1-december-2012/articles/selektywno-emigracji-i-migracji-powrotnych-polak-w-o-procesie-wyp>

Anacka, M., & Okólski, M. (2010). Direct demographic consequences of post-accession migration for Poland. In M. Okólski, R. Black, G. Engbersen, & C. Panțîru (Eds), *A Continent Moving West?* (pp. 141–164). Amsterdam University Press.
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt46n229.9>

Anacka, M., & Wójcicka, A. (2019). *Impacts of return migration in Poland*. ICMPD.
<https://www.reminder-project.eu/wp-content/uploads/2019/05/REMINDER-D6.4.pdf>

Andrejuk, K., Godin, M., Jolivet, D., Pereira, S., & Van Mol, C. (2021). Welfare Considerations in Migration Decision-Making through a Life-Course Approach: A Qualitative Study of Spanish EU-Movers. *Central and Eastern European Migration Review*, 10(2), 93–110.
<https://doi.org/10.17467/ceemr.2021.14>

Anghel, R., Botezat, A., Coșciug, A., Manafi, I., & Roman, M. (2017). *International Migration, Return Migration, and Their Effects: A Comprehensive Review on the Romanian Case* (SSRN Scholarly Paper No. 2895293). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2895293>

Apsite-Berina, E., Manea, M.-E., & Berzins, M. (2020). The Ambiguity of Return Migration: Prolonged Crisis and Uncertainty in the Life Strategies of Young Romanian and Latvian Returnees. *International Migration*, 58(1), 61–75. <https://doi.org/10.1111/imig.12580>

AQA. (2025). *A-level—Results statistics June 2025*.
<https://www.aqa.org.uk/search?q=exam+statistics+A-level+2025>

Aziz, K. (2015). Female Migrants' Work Trajectories: Polish Women in the UK Labour Market. *Central and Eastern European Migration Review*, 4(2), 87–105.
<http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-4-no-2-december-2015/articles/female-migrants-work-trajectories-polish-women-uk-labour-market>

Baas, T., & Brücker, H. (2008). Macroeconomic consequences of migration diversion: A CGE simulation for Germany and the UK. *IAB Discussion Paper*, 3.
<https://www.semanticscholar.org/paper/Macroeconomic-consequences-of->

migration-diversion-%3A-Baas-

Br%C3%BCcker/79873848622adffcf018d36881bfb3c12972ba12

- Barglowski, K., & Pustulka, P. (2018). Tightening early childcare choices – gender and social class inequalities among Polish mothers in Germany and the UK. *Comparative Migration Studies*, 6(1), 36. <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0102-6>
- Benson, M., & O'Reilly, K. (2009). Migration and the Search for a Better Way of Life: A Critical Exploration of Lifestyle Migration. *The Sociological Review*, 57(4), 608–625. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2009.01864.x>
- Bertoli, S., Brücker, H., & Fernández-Huertas Moraga, J. (2016). The European crisis and migration to Germany. *Regional Science and Urban Economics*, 60, 61–72. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2016.06.012>
- Białek, K. (2015). *(Z)Powrotem w Polsce wyzwania i potencjał powracających do Polski*. <https://ko.poznan.pl/wp-content/uploads/2017/02/powroty-publicacja.pdf>
- Black, R., Engbersen, G., Okólski, M., & Panțîru, C. (Eds). (2012). *A Continent Moving West?: EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1017/9789048510979>
- Blanchflower, D., & Lawton, H. (2008). The Impact of the Recent Expansion of the EU on the UK Labour Market. *IZA DP*, 3695. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1267836>
- BMP. (2010). *Slovakia. Extended migration profile*. Building Migration Partnerships. <https://www.pragueprocess.eu/en/migration-observatory/publications/36-migration-profiles/17-slovakia-extended-migration-profile-2010/preview?ml=1&iframe=1>
- Bobek, A. (2020). Leaving for the money, staying for the 'quality of life'. Case study of young Polish migrants living in Dublin. *Geoforum*, 109, 24–34. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.12.006>
- Boeri, T., & Brücker, H. (2000). *The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States. Final Report*. European Integration Consortium: DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER. https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/38468/EIC_Employment.pdf
- Boeri, T., & Brücker, H. (2004). *The impact of Eastern enlargement on employment and labor markets in the EU Member states: Final report - European University Institute Library*. European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs. <http://link.library.eui.eu/portal/The-impact-of-Eastern-enlargement-on-employment/i346taYnRzU/>

- Bojarczuk, S. (2023). Local migrant kin or floating grandmother? Reflections on mobility and informal childcare support strategies among Polish migrants in Ireland. *Global Networks*, 23(2), 444–458. <https://doi.org/10.1111/glob.12406>
- Borjas, G. J. (1999). Immigration and Welfare Magnets. *Journal of Labor Economics*, 17(4), 607–637. <https://doi.org/10.1086/209933>
- Brücker, H. (2009). *Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements*. European Integration Consortium.
- Budyta-Budzyńska, M. (2017). *Polacy na Islandii. Rekonstrukcja przestrzeni obecności*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. <https://www.empik.com/polacy-na-islandii-rekonstrukcja-przestrzeni-obecnosci-budyta-budzynska-malgorzata,p1230555120,ksiazka-p>
- Budyta-Budzyńska, M. (2020). Mobilność przestrzenna na obszarach peryferyjnych na przykładzie emigracji zagranicznych ze Starych Juch i imigracji wielkomiejskiej do Starych Juch. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2020 (XLVI)(Nr 1 (175)), Article Nr 1 (175). <https://doi.org/10.4467/25444972SMPP.20.006.11797>
- Budyta-Budzyńska, M. (2022). *Islandory i nowowiejscy. Migracje wiejskie na przykładzie mazurskiej gminy Stare Juchy*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bygnes, S., & Erdal, M. B. (2017). Liquid migration, grounded lives: Considerations about future mobility and settlement among Polish and Spanish migrants in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 102–118. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1211004>
- CBS. (2025a). *Bevolking—Integratie en samenleven 2024 | CBS* [Webpagina]. Bevolking - Integratie en samenleven 2024 | CBS. <https://longreads.cbs.nl/integratie-en-samenleven-2024/bevolking>
- CBS. (2025b, November 5). *Population is growing more slowly than last year* [Webpagina]. Statistics Netherlands. <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2025/45/population-is-growing-more-slowly-than-last-year>
- CBS, S. N. (2025c). *Population is growing more slowly than last year*. <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2025/45/population-is-growing-more-slowly-than-last-year>
- CDS. (2010a). *Kierunek Małopolska: Powroty z migracji zagranicznych do Małopolski. Skala zjawiska, charakterystyka oraz potencjał powracających*. Centrum Doradztwa Strategicznego.
- CDS. (2010b). *Migracja powrotna w województwie dolnośląskim – skala zjawiska, potencjał oraz pogłębiona charakterystyka powracających*. Centrum Doradztwa Strategicznego.

- Cekiera, R., Kijonka, J., & Żak, M. (2022). *Emigracja jako doświadczenie. Studium na przykładzie migrantów powrotnych do województwa śląskiego*. <https://doi.org/10.31261/PN.4100>
- Cerase, F. P. (1974). Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review*, 8(2), 245–262. <https://doi.org/10.1177/019791837400800210>
- Chałupczak, H., Firlit-Fesnak, G., Lesińska, M., & Nowosielski, M. (2018). Badania migracyjne w obszarze politologii i dyscyplin pokrewnych. In A. Horolets, M. Lesińska, & M. Okólski (Eds), *Raport o stanie badań migracyjnych w Polsce po 1989 roku*. Komitet Badań nad Migracjami PAN.
- Cichocka, E. (2021). Safe, accepted and charmed by the city. Why do migrants feel better in Berlin than in Amsterdam? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(9), 1940–1956. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1873113>
- Ciobanu, R. O. (2015). Multiple Migration Flows of Romanians. *Mobilities*, 10(3), 466–485. <https://doi.org/10.1080/17450101.2013.863498>
- Coniglio, N. D., & Brzozowski, J. (2018). Migration and development at home: Bitter or sweet return? Evidence from Poland. *European Urban and Regional Studies*, 25(1), 85–105. <https://doi.org/10.1177/0969776416681625>
- Constant, A. F. (2011). Sizing it Up: Labor Migration Lessons of the EU Enlargement to 27. *IZA Discussion Paper*, 6119. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1965136>
- CSO. (2008). *Census 2006: Non Irish Nationals Living in Ireland*. http://www.cso.ie/en/media/csoie/census/documents/NON_IRISH_NATONALS_LIVING_IN_IRELAND.pdf
- CSO. (2018, September 18). *Census 2016 -Non-Irish Nationalities Living in Ireland* [Central Statistics Office]. <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cpnin/cpnin/>
- CSO, (Central Statistical Office). (2023, May 30). *Census of Population 2022—Summary Results*. CSO. <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cpsr/censusofpopulation2022-summaryresults/migrationanddiversity/>
- CSO, (Central Statistical Office). (2024). *FY017—Population Usually Resident and Present in the State*. <https://data.cso.ie/>
- Czeranowska, O., Parutis, V., & Trąbka, A. (2023). Between settlement, double return and re-emigration: Motivations for future mobility of Polish and Lithuanian return migrants. *Comparative Migration Studies*, 11(1), 28. <https://doi.org/10.1186/s40878-023-00350-3>

- de Jong, P. W., & de Valk, H. A. G. (2020). Intra-European migration decisions and welfare systems: The missing life course link. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(9), 1773–1791. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1611421>
- Destatis. (2022). *Persons: Age (10-year age bands)/Age (11 age categories)—Citizenship (most common countries)*. <https://ergebnisse.zensus2022.de/datenbank/online/statistic/1000A/table/1000A-2006>
- Destatis. (2025). *Migration between Germany and foreign countries: Germany, years, nationality, sex* [Data set]. <https://www-genesis.destatis.de/datenbank/online/table/12711-0005>
- Di Iasio, V., & Wahba, J. (2023). *Navigating uncertainty: Understanding the impact of Brexit on EU migration to the UK* (Vol. 71). ESRC Centre for Population Change. <https://eprints.soton.ac.uk/478766/>
- Drbohlav, D., Lachmanová-Medová, L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D., & Dzúrová, D. (2009). *The Czech Republic: On its way from emigration to immigration country* [IDEA Working Papers]. https://www.academia.edu/48594920/The_Czech_Republic_on_its_way_from_emigration_to_immigration_country
- Dustmann, C., Casanova, M., Fertig, M., Preston, I., & Schmidt, C. M. (2003). The impact of EU enlargement on migration flows. In *(Home Office Online Report 25/03). Research Development and Statistics Directorate, Home Office: London, UK*. (Report No. 25/03; Issue 25/03). Research Development and Statistics Directorate, Home Office. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/14332/>
- Dustmann, C., Frattini, T., & Halls, C. (2010). Assessing the Fiscal Costs and Benefits of A8 Migration to the UK*. *Fiscal Studies*, 31(1), 1–41. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5890.2010.00106.x>
- Duszczek, M. (Ed.). (2019). *Why do People Migrate? Labour Market Security and Migration Outcomes*. Emerald Group Publishing.
- Düvell, F., & Vogel, D. (2006). Polish Migrants: Tensions between Sociological Typologies and State Categories. In A. Triandafyllidou (Ed.), *Contemporary Polish Migration in Europe. Complex Patterns of Movement and Settlement* (pp. 267–289). Edwin Mellen Press.

- Dziekońska, M. (2023). 'There is time to leave, and there is time to come back'. Polish migrants' decisions about returning from international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 0(0), 1–17. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2245157>
- Dziekońska, M. (2024). *Full article: Understanding the experiences of return and re-adaptation among Polish returnees from long-term international migration: A conceptual framework of re-adaptation*. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17450101.2024.2366858>
- Eade, J., Drinkwater, S., & Garapich, M. P. (2007). *Class and ethnicity: Polish migrant workers in London* (Research Report. ESRC End of Award Report No. RES-000-22-1294 ESRC). CRONEM, University of Surrey. http://www.surrey.ac.uk/cronem/files/POLISH_FINAL_RESEARCH_REPORT_WEB.pdf
- Economist. (2021, January 28). How the pandemic reversed old migration patterns in Europe. *Economist*. <https://www.economist.com/europe/2021/01/28/how-the-pandemic-reversed-old-migration-patterns-in-europe>
- Elsner, B., & Zimmermann, K. F. (2013). *10 years after: EU enlargement, closed borders, and migration to Germany*. Discussion Paper Series, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, No. 7130.
- Engbersen, G. (2012). Migration Transitions in an Era of Liquid Migration: Reflections on Fassmann and Reeger. In M. Okolski (Ed.), *European Immigrations: Trends, Structures and Policy Implications* (pp. 91–106). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1017/9789048517275.005>
- Engbersen, G. (2018). Liquid Migration and Its Consequences for Local Integration Policies. In P. Scholten & M. van Ostaijen (Eds), *Between Mobility and Migration: The Multi-Level Governance of Intra-European Movement* (pp. 63–76). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77991-1_4
- Engbersen, G., Leerkes, A., Grabowska, I., Snel, E., & Burgers, J. (2013). On the Differential Attachments of Migrants From Central and Eastern Europe: A Typology of Labour Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6), 959–981. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765663>
- Engbersen, G., & Snel, E. (2013). Liquid Migration: Dynamic and Fluid Patterns of Post-accession Migration Flows. In A. Kuvik, B. Glorius, & I. Grabowska-Lusinska (Eds), *Mobility in Transition: Migration Patterns after EU Enlargement* (pp. 21–40). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1017/9789048515493.002>

- Engbersen, G., Snel, E., & De Boom, J. (2010). A van full of Poles: Liquid migration from Central and Eastern Europe. In R. Black, G. Engbersen, M. Okólski, & C. Pantîru (Eds), *A continent moving west? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. (pp. 115–140). Amsterdam University Press.
- European Commission. (2021). *Annual Report on Intra-EU Labour Mobility 2020*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ab706f9b-74bf-11eb-9ac9-01aa75ed71a1/language-en>
- European Commission. (2025). *Annual report on intra-EU labour mobility: 2024 edition*. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/2077850>
- European Council Official Journal. (1993). *Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part*. <https://www.consilium.europa.eu/en/documents/treaties-agreements/agreement/?id=1992056>
- Eurostat. (2005, October 7). *Regional unemployment rates in the EU25 ranged from 2.4% to 32.8% in 2004*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators/-/1-07102005-ap>
- Eurostat. (2018). *4% of EU citizens of working age live in another EU Member State* (Newsrelease). Eurostat Press Office. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8926076/3-28052018-AP-EN.pdf/48c473e8-c2c1-4942-b2a4-5761edacda37>
- Eurostat. (2025a). *Emigration by age group, sex and citizenship* [Data set]. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_emi1ctz_custom_18809505/default/table
- Eurostat. (2025b). *File:Tab 3 Main countries of citizenship and birth of the foreign foreign-born population, 1 January 2024 rev5.png*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Tab_3_Main_countries_of_citizenship_and_birth_of_the_foreign_foreign-born_population,_1_January_2024_rev5.png
- Eurostat. (2025c). *[Migr_emi3nxt] Emigration by age group, sex and country of next usual residence*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_emi3nxt_custom_18905748/default/table?page=time:2023

- Favell, A. (2008). *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*. Blackwell.
- Fihel, A., Janicka, A., Kaczmarczyk, P., & Nestorowicz, J. (2015). *Free movement of workers and transitional arrangements: Lessons from the 2004 and 2007 enlargements*. Centre of Migration Research. <https://www.semanticscholar.org/paper/Free-movement-of-workers-and-transitional-lessons-Fihel-Janicka/32c6f2bc89cc6b7f3f8b53645399d214cfd99290>
- Fihel, A., Janicka, A., & Okólski, M. (2023). Predicting a Migration Transition in Poland and its Implications for Population Ageing. *Central and Eastern European Migration Review*, 12(1), 265–292. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.15>
- Fihel, A., & Jaźwińska, E. (2023). Polska jako kraj emigracji. In M. Lesińska & M. Okólski (Eds), *30 wykładów o migracjach*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Fihel, A., & Kaczmarczyk, P. (2023). Emigration From Post-Communist Central Europe After 1989 Interpreted Within the Aspirations/Capabilities Framework. *Comparative Population Studies*, 48. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2023-23>
- Fihel, A., Kaczmarczyk, P., & Okólski, M. (2006). *Labour Mobility in the Enlarged European Union* (No. 14(72); CMR Working Papers, p. 96). CMR. http://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/12/014_72.pdf
- Fomina, J. (2021). *Political Dissent and Democratic Remittances The Activities of Russian Migrants in Europe*. Routledge. 10.1177/0958928720960592
- Frelak, J., & Rogulska, B. (2008). *Powroty do Polski. Wyniki badań*. Instytut Spraw Publicznych. <https://www.isp.org.pl/pl/publikacje/powroty-do-polski-wyniki-badan>
- Friberg, J. H. (2012). The Stages of Migration. From Going Abroad to Settling Down: Post-Accession Polish Migrant Workers in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(10), 1589–1605. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.711055>
- Friberg, J. H. (2013). *Labour migrants from Central and Eastern Europe in the Nordic countries: Patterns of migration, working conditions and recruitment practices*. Nordic Council of Ministers.
- Galasińska, A., & Kozłowska, O. (2009). Discourses of a 'normal life' among post-accession migrants from Poland to Britain. In K. Burrell (Ed.), *Polish migration to the UK in the 'new' European Union after 2004* (pp. 87–105). Ashgate.
- Garapich, M., Grabowska, I., Jaźwińska, E., & White, A. (2023). Koniec fenomenu migracji poakcesyjnych? In M. Lesińska & M. Okólski (Eds), *30 wykładów o migracjach*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Gazeta Prawna. (2009, May 1). *Polacy od 1 maja mogą legalnie pracować w 13 krajach starej UE*. <https://www.gazetaprawna.pl/praca/artykuly/315123,polacy-od-1-maja-moga-legalnie-pracowac-w-13-krajach-starej-ue.html>
- Górny, A., & Kaczmarczyk, P. (2019). European Migration Transition in the Context of Post-enlargement Migration from and into Central and Eastern Europe. In C. Inglis, W. Li, & B. Khadria (Eds), *The SAGE Handbook of International Migration*. SAGE Publications. <https://us.sagepub.com/en-us/nam/the-sage-handbook-of-international-migration/book245296>
- Gov.uk. (n.d.). *Apply to the EU Settlement Scheme (settled and pre-settled status)*. GOV.UK. Retrieved 6 November 2025, from <https://www.gov.uk/settled-status-eu-citizens-families/what-settled-and-presettled-status-means>
- Grabowska, I. (2005). Changes in the International Mobility of Labour: Job Migration of Polish Nationals to Ireland. *Irish Journal of Sociology*, 14(1), 27–44. <https://doi.org/10.1177/079160350501400103>
- Grabowska, I. (2016). The Transition from Education to Employment Abroad: The Experiences of Young People from Poland. *Europe-Asia Studies*, 68(8), 1421–1440. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1233522>
- Grabowska, I. (2019). *Otwierając głowy. Migracje i kompetencje społeczne*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Grabowska, I. (2024). Return mobility and transnational intangible transfers: The case of Central and Eastern Europe. In *The Routledge International Handbook of Transnational Studies*. Routledge.
- Grabowska, I., Czeranowska, O., & Wermińska-Wiśnicka, I. E. (2025). The Return of Selective Young Adult Migration: Post-Brexit Reversal of Poland's EU Accession Migration Trends. *Ekonomista*, 1–18. <https://doi.org/10.52335/ekon/208782>
- Grabowska, I., & Garapich, M. P. (2016). Social remittances and intra-EU mobility: Non-financial transfers between U.K. and Poland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(13), 2146–2162. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1170592>
- Grabowska, I., Garapich, P. M., Jaźwińska, E., & Radziwinowiczówna, A. (2017). *Migrants as Agents of Change. Social Remittances in an Enlarged European Union*. Palgrave Macmillan.
- Grabowska, I., & Jastrzebowska, A. (2022). *Migration and the Transfer of Informal Human Capital: Insights from Central Europe and Mexico*. Routledge.

<https://www.routledge.com/Migration-and-the-Transfer-of-Informal-Human-Capital-Insights-from-Central/Grabowska-Jastrzebowska/p/book/9780367820312>

- Grabowska, I., Jastrzębowska, A., & Czeranowska, O. (2023). Tacit Skills of Return Migrants to Poland and Lithuania from the UK: Twenty Years After the May 2004 EU Enlargement. *Problems of Post-Communism*, Vol 72(4). <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10758216.2024.2387009>
- Grabowska-Lusińska, I., & Jaźwińska-Motyłska, E. (2013). ZNACZENIE MIGRACJI W ŻYCIU ZAWODOWYM KOBIET I MĘŻCZYZN / THE IMPACT OF MIGRATION IN THE VOCATIONAL LIFE OF MEN AND WOMEN. *Kultura i Społeczeństwo*, 57(3). <https://doi.org/10.2478/kultura-2013-0024>
- Grabowska-Lusińska, I., & Okólski, M. (2009). *Emigracja ostatnia?* Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Grosa, D. (2022). Anxieties Regarding Family Return to Latvia: Does the Imagined Turn Out to Be Reality? *Central and Eastern European Migration Review*, 11(2), 155–171. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2022.17>
- Grzymala-Kazłowska, A. (2018). From connecting to social anchoring: Adaptation and 'settlement' of Polish migrants in the UK. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 252–269. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341713>
- Grzymala-Kazłowska, A. (2020). Rethinking settlement and integration: Migrants' anchoring in an age of insecurity. In *Rethinking settlement and integration*. Manchester University Press. <https://www.manchesterhive.com/view/9781526136848/9781526136848.xml>
- Grzymała-Kazłowska, A., & Brzozowska, A. (2017). From Drifting to Anchoring. Capturing the Experience of Ukrainian Migrants in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, Vol. 6, No. 2, 103–122. <https://doi.org/10.17467/ceemr.2017.04>
- Grzymala-Kazłowska, A., & Ryan, L. (2022). Bringing anchoring and embedding together: Theorising migrants' lives over time. *Comparative Migration Studies*, 10(1), 46. <https://doi.org/10.1186/s40878-022-00322-z>
- Grzymała-Moszczyńska, H., Grzymała-Moszczyńska, J., Durlik, J., & Szydłowska, P. (2015). *(Nie)łatwe powroty do domu? Funkcjonowanie dzieci i młodzieży powracających z emigracji*. Fundacja Centrum im. Prof. Bronisława Geremka.
- GUS. (2013a). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2013*. Główny Urząd Statystyczny.

- GUS. (2013b). *Migracje zagraniczne ludności. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (2014). *Migracje zagraniczne ludności 2002. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002*. Główny Urząd Statystyczny (Central Statistical Office of Poland). http://www.stat.gov.pl/gus/8216_PLK_HTML.htm
- GUS. (2018, November 19). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2017*. Główny Urząd Statystyczny [Central Statistical Office of Poland]. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2017,2,11.html>
- GUS. (2021a). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2020*. stat.gov.pl. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2020,2,14.html>
- GUS. (2024a). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2018-2023*. stat.gov.pl. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2018-2023,18,2.html>
- GUS. (2024b). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2018-2023*. stat.gov.pl. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2018-2023,18,2.html>
- GUS. (2025a). *Główne kierunki emigracji i imigracji na pobyt stały w latach 1966-2024*. stat.gov.pl. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/glowne-kierunki-emigracji-i-imigracji-na-pobyt-staly-w-latach-1966-2024,4,2.html>
- GUS. (2025b). *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990-2025*. stat.gov.pl. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2025,4,1.html>
- GUS, G. U. S. (2021b, December 8). *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021 – Strona informacyjna o Narodowym Spisie Powszechnym 2021*. <https://spis.gov.pl/../>
- GUS, (Główny Urząd Statystyczny). (2025). *GUS - Bank Danych Lokalnych*. <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/metadane/cechy/4337?back=True>

- Hall, P. A., & Soskice, D. (Eds). (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/0199247757.001.0001>
- Hazans, M. (2019). Emigration from Latvia: A Brief History and Driving Forces in the Twenty-First Century. In R. Kaša & I. Mieriņa (Eds), *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics* (pp. 35–68). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-12092-4_3
- HESA. (2025). *Where do HE students come from?* / HESA. <https://www.hesa.ac.uk/data-and-analysis/students/where-from>
- Hirszfeld, Z., & Kaczmarczyk, P. (2000). Współczesne migracje zagraniczne ludności Podlasia. *Working Papers, Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski*, 30. <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/12/030.pdf>
- Holland, D., Fic, T., Rincon-Aznar, A., Stokes, L., & Paluchowski, P. (2011). *Labour mobility within the EU - The impact of enlargement and the functioning of the transitional arrangements*. National Institute of Economic and Social Research.
- Home Office. (2025). *EU Settlement Scheme*. <https://www.gov.uk/government/statistical-data-sets/immigration-system-statistics-data-tables#eu-settlement-scheme>
- Home Office, U. B. A. (2008). *Accession Monitoring Report May 2004–June 2008*. Home Office. UK Border Agency. <https://bip.brpo.gov.pl/pliki/12230402940>
- Horolets, A., Lesińska, M., & Okólski, M. (2018). *Raport o stanie badań nad migracjami po 1989 roku*. Komitet Badań nad Migracjami PAN. https://kbnm.pan.pl/images/Raport_o_stanie_bada%c5%84_nad_migracjami_w_Polsce_po_1989_roku.pdf
- Iglicka, K. (2010). *Powroty Polaków po 2004 roku. W pętli pułapki migracji*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. <https://www.ibuk.pl/fiszka/5981/powroty-polakow-po-2004-roku-w-petli-pulapki-migracji.html>
- IOM. (2023). *Interactive World Migration Report 2022*. <https://www.iom.int/wmr/interactive>
- IOM Lithuania. (2023). *Migration in numbers*. <https://123.emn.lt/en/>
- Isański, J., Mleczo, A., & Seredyńska-Abu Eid, R. (2014). Polish Contemporary Migration: From Co-migrants to Project ME. *International Migration*, 52(1). <https://doi.org/doi:%252010.1111/imig.12076>
- Jancewicz, B., Jancewicz, B., Kloc-Nowak, W., & Pszczółkowska, D. (2020). Push, Pull and Brexit: Polish Migrants' Perceptions of Factors Discouraging them from Staying in the

- UK. *Central and Eastern European Migration Review*, 9(1), 101–123.
<https://doi.org/10.17467/ceemr.2020.09>
- Jancewicz, B., & Markowski, S. (2021). Economic turbulence and labour migrants' mobility intentions: Polish migrants in the United Kingdom, Ireland, the Netherlands and Germany 2009–2016. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(17), 3928–3947.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1656059>
- Jancewicz, B., & Salamońska, J. (2020). Migracje wielokrotne w Europie: Polscy migranci w Wielkiej Brytanii, Holandii, Irlandii i Niemczech. *Studia Migracyjne - Przegląd Polonijny*, 46(2) (176)).
<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-9e2c12a1-1f32-4219-afb5-455a492cb646>
- Janicka, A., & Kaczmarczyk, P. (2016). Mobilities in the crisis and post-crisis times: Migration strategies of Poles on the EU labour market. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(10), 1693–1710. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1162350>
- Jaźwińska, E., & Grabowska, I. (2017). Efekty społecznych przekazów migracyjnych (social remittances) w polskich społecznościach lokalnych. *Studia Socjologiczne*, 1 (224), 139–165. <http://www.studiasocjologiczne.pl/a,135,.html>
- Jaźwińska, E., & Okólski, M. (Eds). (2001). *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jończy, R. (2010). *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty ekonomiczne i demograficzne*. Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Kaczmarczyk, P. (2008). *Współczesne migracje zagraniczne Polaków – aspekty regionalne i lokalne*. Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski.
<http://www.migracje.uw.edu.pl/download/publikacja/659/>
- Kaczmarczyk, P. (Ed.). (2011). *Mobilność i migracje w dobie transformacji—Wyzwania metodologiczne, [Mobility and Migration in the Transformation Era—The Methodological Challenges]*. Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Kaczmarczyk, P. (2019). Free Movement of Labour. In *Our Europe: 15 Years of Poland in the European Union*. CASE – Center for Social and Economic Research.
- Kaczmarczyk, P., Anacka, M., & Fiheł, A. (2016). Migration as an Asset? Polish Returnees at the Time of the Crisis. In M. Kahanec & K. F. Zimmermann (Eds), *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession* (pp. 219–245). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-3-662-45320-9_10

- Kahanec, M. (2013). Labor mobility in an enlarged European Union. In *International Handbook on the Economics of Migration* (pp. 137–152). Edward Elgar Publishing. <https://www.elgaronline.com/display/edcoll/9781845426293/9781845426293.00015.xml>
- Kahanec, M., Zaiceva, A., & Zimmermann, K. F. (2010). Lessons from Migration after EU Enlargement. In M. Kahanec & K. F. Zimmermann (Eds), *EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration* (pp. 3–45). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-02242-5_1
- Kijonka, J., & Żak, M. (2020). Polish return migrants. Analysis of selected decision-making processes. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 46(4 (178)), 115–136. <https://doi.org/10.4467/25444972smpp.20.041.12778>
- Kilkey, M., Piekut, A., & Ryan, L. (2020). Brexit and Beyond: Transforming Mobility and Immobility. *Central and Eastern European Migration Review*, 9(1), 5–12. <https://doi.org/10.17467/ceemr.2020.07>
- Kilkey, M., & Ryan, L. (2019, March 29). 'Unsettling Events': Understanding migrants' responses to geopolitical transformative episodes through a life course lens. Transforming Mobility and Immobility: Brexit and Beyond: IMISCOE Spring Conference, Sheffield.
- King, R., & Okólski, M. (2019). Diverse, Fragile and Fragmented: The New Map of European Migration. *Central and Eastern European Migration Review*, 8(1), 9–32. <https://doi.org/10.17467/ceemr.2018.18>
- Kloc-Nowak, W. (2017). *Zapuszczanie korzeni na Zielonej Wyspie? Polacy w Irlandii w drugiej dekadzie po akcesji do UE*. 104(162). <http://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/cmr-working-paper-nr-104162-w-przygotowaniu/>
- Kloc-Nowak, W. (2023). Polacy w Irlandii: Historia, dynamika i zróżnicowanie. In W. Kloc-Nowak, M. Lesińska, & D. Pszczółkowska (Eds), *Polacy w Irlandii. Transnarodowe społeczności w dobie migracji poakcesyjnych*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kloc-Nowak, W., Lesińska, M., & Pszczółkowska, D. (Eds). (2023). *Polacy w Irlandii. Transnarodowe społeczności w dobie migracji poakcesyjnych*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kloc-Nowak, W., & Ryan, L. (2023). Negotiating long-distance caring relations: Migrants in the UK and their families in Poland. In *Handbook on Migration and the Family* (pp. 154–169). Edward Elgar Publishing.

<https://www.elgaronline.com/display/book/9781789908732/book-part-9781789908732-16.xml>

- Kloc-Nowak, W., & Ryan, L. (2024). 'I am afraid to fly there': Informal care in Polish migrants' families immobilised by COVID-19. *Ethnic and Racial Studies*, 47(14), 3021–3040. <https://doi.org/10.1080/01419870.2024.2351634>
- Kordasiewicz, A. (2016). *(U)sługi domowe. Przemiany relacji społecznych w płatnej pracy domowej*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kovacheva, V. (2014). EU Accession and Migration: Evidence for Bulgarian Migration to Germany. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 173–188. <http://ceemr.uw.edu.pl/vol-3-no-2-december-2014/research-reports/eu-accession-and-migration-evidence-bulgarian-migration>
- Kovacheva, V. (2021). *The Unnoticed Effects of EU Accession: Evidence on Mobility and Integration of Bulgarian Migrants in Germany*. Springer Fachmedien. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-33110-8>
- Krawatzek, F., & Müller-Funk, L. (2020). Two centuries of flows between 'here' and 'there': Political remittances and their transformative potential. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(6), 1003–1024. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1554282>
- Krings, T., Bobek, A., Moriarty, E., Salamońska, J., & Wickham, J. (2013). Polish Migration to Ireland: 'Free Movers' in the New European Mobility Space. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(1), 87–103. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.723250>
- Krzaklewska, E. (2019). Youth, mobility and generations—the meanings and impact of migration and mobility experiences on transitions to adulthood. *Studia Migracyjne - Przegląd Polonijny*, 45(1). <https://doi.org/10.4467/25444972SMPP.19.002.10252>
- Kula, W., & Assorodobraj-Kula, N. (2012). *Listy Emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890-1891* (M. Kula, Ed.). Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW, Biblioteka Iberyjska. <https://bibliotekaiberyjska.pl/produkt/listy-emigrantow-z-brazyliei-stanow-zjednoczonych-1890-1891-2/>
- Kumpikaitė -Valiūnienė, V., Liubinienė, V., Žičkutė, I., Duobienė, J., Mockaitis, A. I., & Mihi-Ramirez, A. (2021). A Re-emergence of Lithuanian Migration Culture: Four Recent Emigration Waves in Lithuanian Society. In V. Kumpikaitė -Valiūnienė, V. Liubinienė, I. Žičkutė, J. Duobienė, A. I. Mockaitis, & A. Mihi-Ramirez (Eds), *Migration Culture: A*

- Comparative Perspective* (pp. 89–98). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73014-7_9
- Kupiszewski, M. (2001). Demograficzne aspekty wybranych prognoz migracji zagranicznych. In A. Stępnia (Ed.), *Swobodny przepływ pracowników w kontekście wejścia Polski do Unii Europejskiej: Praca zbiorowa* (Wydanie pierwsze). Pełnomocnik Rządu do Spraw Negocjacji o Członkostwo RP w Unii Europejskiej: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Kureková, L. (2013). Welfare Systems as Emigration Factor: Evidence from the New Accession States. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 51(4), 721–739. <https://doi.org/10.1111/jcms.12020>
- Lafleur, J.-M., Stanek, M., & Veira, A. (2017). South-North Labour Migration Within the Crisis-Affected European Union: New Patterns, New Contexts and New Challenges. In J.-M. Lafleur & M. Stanek (Eds), *South-North Migration of EU Citizens in Times of Crisis* (pp. 193–214). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-39763-4_11
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Lesińska, M., Okólski, M., Slany, K., & Solga, B. (2014). *Dekada członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*. Warsaw: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Levitt, P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review*, 32(4), 926–948. <https://doi.org/10.2307/2547666>
- Light, D., & Young, C. (2009). European Union enlargement, post-accession migration and imaginative geographies of the 'New Europe': Media discourses in Romania and the United Kingdom. *Journal of Cultural Geography*, 26(3), 281–303. <https://doi.org/10.1080/08873630903322205>
- Lima, V. (2025). *Housing Challenges and Needs of Migrants in Ireland*. 1–63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14905504>
- Lisowska, K. (2025). „Z ziemi włoskiej do polskiej” – powrotna akulturacja reemigranta w wieku późnej dorosłości. *Kultura i Edukacja*, 1(147), 181–194. <https://doi.org/10.15804/kie.2025.01.09>

- Łuczaj, K. (2023). Dlaczego trudno jest wrócić do Polski? Analiza czynników warunkujących powroty emigrantów akademickich. *Studia Socjologiczne*. <https://doi.org/10.24425/sts.2021.138477>
- Luthra, R., Platt, L., & Salamońska, J. (2018). Types of Migration: The Motivations, Composition, and Early Integration Patterns of “New Migrants” in Europe. *International Migration Review*, 52(2). <https://doi.org/10.1111/imre.12293>
- Main, I. (2016). Motivations for mobility and settlement of Polish female migrants in Barcelona and Berlin. *Social Identities*, 22(1), 62–79. <https://doi.org/10.1080/13504630.2015.1110358>
- Main, I., & Czerniejewska, I. (2017). Post-accession Female Mobility between Poland and Norway. New Trends and New Ways of Thinking about Migration. *Sprawy Narodowościowe*, 49, Article 49. <https://doi.org/10.11649/sn.1358>
- Manolova, P. (2019). ‘Going to the West Is My Last Chance to Get a Normal Life’: Bulgarian Would-Be Migrants’ Imaginings of Life in the UK. *Central and Eastern European Migration Review*, 8(2), 61–83. <https://doi.org/10.17467/ceemr.2018.01>
- Marek, E. (2008). *Praca Polaków w Niemczech. Półtora wieku emigracji zarobkowej*. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Markova, E. (2012). Optimising Migration Effects: A Perspective from Bulgaria. In C. Panțiru, G. Engbersen, M. Okólski, & R. Black (Eds), *A Continent Moving West?: EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe* (pp. 207–230). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1017/9789048510979.010>
- McGhee, D., Moreh, C., & Vlachantoni, A. (2017). An ‘undeliberate determinacy’? The changing migration strategies of Polish migrants in the UK in times of Brexit. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(13), 2109–2130. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1299622>
- Milewski, M., & Ruszczak-Żbikowska, J. (2008). Motywacje do wyjazdu, praca, więzi społeczne i plany na przyszłość polskich migrantów przebywających w Wielkiej Brytanii i Irlandii. *CMR Working Paper*, 35 (93). <http://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/No35.pdf>
- Mondal, N. A., Fihel, A., & Kloc-Nowak, W. (2025). The distortion of fertility due to migration: A comparative analysis of migrants in the Netherlands and stayers in Poland. *Demographic Research*, 53, 325–342. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2025.53.12>
- Moreh, C. (2014). A Decade of Membership: Hungarian Post-Accession Mobility to the United Kingdom. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 79–104.

<http://ceemr.uw.edu.pl/vol-3-no-2-december-2014/articles/decade-membership-hungarian-post-accession-mobility-united-kingdom>

- Moriarty, E., Wickham, J., Salomońska, J., Krings, T., & Bobek, A. (2010, July 29). *Putting Work Back in Mobilities: Migrant Careers and Aspirations*. New Migrations, New Challenges' Conference, Trinity College Dublin.
- Moskal, M., & Tyrrell, N. (2016). Family migration decision-making, step-migration and separation: Children's experiences in European migrant worker families. *Children's Geographies*, 14, 452–467. <https://doi.org/10.1080/14733285.2015.1116683>
- Napierała, J., & Trevena, P. (2012). Patterns and Determinants of sub-Regional Migration: A case Study of Polish Construction Workers in Norway. In C. Panțîru, G. Engbersen, M. Okólski, & R. Black (Eds), *A Continent Moving West?: EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe* (pp. 51–72). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1017/9789048510979.003>
- Napierała, J., & Wojtyńska, A. (2017). Trapped in migrants' sectors? Polish women in the Icelandic labour market. *International Migration*, 55(1), 128–141. <https://doi.org/10.1111/imig.12295>
- NBP, (Narodowy Bank Polski). (2023). *Polacy pracujący za granicą w 2022 r. Raport z badania ankietowego*. <https://nbp.pl/publikacje/rozne-publicacje/publikacje-o-przeplywach-migracyjnych/>
- NIK, (Najwyższa Izba Kontroli). (2019). *KSZTAŁCENIE DZIECI RODZICÓW POWRACAJĄCYCH DO KRAJU ORAZ DZIECI CUDZOZIEMCÓW*. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22685,vp,25384.pdf>
- Nuffic. (2025). *Inkomende diplomamobiliteit in het Nederlandse hbo en wo 2024-25*.
- Odé, A., Wiebe, K., & Lazëri, M. (2025). *Dutch SOPEMI report 2024*. <https://www.regioplan.nl/wp-content/uploads/2023/03/DUTCH-SOPEMI-REPORT-2024-FINAL-REPORT-11June2025-clean-version.pdf>
- OECD. (2013). *International Migration Outlook 2013*. Organization of Economic Cooperation and Development. https://doi.org/10.1787/migr_outlook-2013-en
- OECD. (2019). *Talent Abroad: A Review of Romanian Emigrants*. Organization of Economic Cooperation and Development. <https://www.oecd.org/countries/romania/talent-abroad-a-review-of-romanian-emigrants-bac53150-en.htm>
- OECD, (Organisation for Economic Cooperation and Development). (2020). *Enrolment of international students by country of origin* [Data set]. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EDU_ENRL_MOBILE

- OECD, (Organisation for Economic Cooperation and Development). (n.d.). *OECD Data Explorer—Archive • Enrolment of international students by country of origin*. [https://data-explorer.oecd.org/vis?tenant=archive&df\[ds\]=DisseminateArchiveDMZ&df\[id\]=DF_EDU_ENRL_MOBILE&df\[ag\]=OECD&dq=...&lom=LASTNPERIODS&lo=5&to\[TIME_PERIOD\]=false](https://data-explorer.oecd.org/vis?tenant=archive&df[ds]=DisseminateArchiveDMZ&df[id]=DF_EDU_ENRL_MOBILE&df[ag]=OECD&dq=...&lom=LASTNPERIODS&lo=5&to[TIME_PERIOD]=false)
- Official Journal of the European Union. (2003, September 23). *Treaty between the Kingdom of Belgium, the Kingdom of Denmark, the Federal Republic of Germany, the Hellenic Republic, the Kingdom of Spain, the French Republic, Ireland, the Italian Republic, the Grand Duchy of Luxembourg, the Kingdom of the Netherlands, the Republic of Austria, the Portuguese Republic, the Republic of Finland, the Kingdom of Sweden, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (Member States of the European Union) and the Czech Republic, the Republic of Estonia, the Republic of Cyprus, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Poland, the Republic of Slovenia, the Slovak Republic, concerning the accession of the Czech Republic, the Republic of Estonia, the Republic of Cyprus, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Poland, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic to the European Union*.
- Okólski, M. (2001a). Incomplete Migration: A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants. *Patterns of Migration in Central Europe*, 105–128. https://doi.org/10.1057/9780333985519_5
- Okólski, M. (2001b). Mobilność przestrzenna z perspektywy koncepcji migracji niepełnej. In E. Jaźwińska & M. Okólski (Eds), *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu* (pp. 31–61). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Okólski, M. (Ed.). (2012). *European Immigrations: Trends, Structures and Policy Implications*. Amsterdam University Press. <http://www.oapen.org/record/426531>
- Okólski, M. (2017). Nowa, krucha mapa europejskich migracji. *Studia Migracyjne - Przegląd Polonijny*, 43(1 (163)), 5–28. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-f11a1161-86a7-4fa1-83ed-5c7961b2cb74>
- Okólski, M. (2021). The Migration Transition in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, 10(2), 151–169. <https://doi.org/10.17467/CEEMR.2021.16>

- Okólski, M., & Salt, J. (2014). Polish Emigration to the UK after 2004; Why Did So Many Come? *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2).
<http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-3-no-2-december-2014/articles/polish-emigration-uk-after-2004-why-did-so-many-come>
- ONS. (2019). *International Passenger Survey 4.07, sex by age by citizenship dataset*. Office for National Statistics.
<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/internationalpassengersurvey407sexbyagebycitizenship>
- ONS, (Office for National Statistics). (2020). *International Passenger Survey 3.02, country of last or next residence by area of destination or origin within the UK*.
<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/internationalpassengersurveycountryoflastornextresidencebyareaofdestinationororiginwithintheuktable302>
- ONS, (Office for National Statistics). (2021a). *Population by country of birth and nationality*.
<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/populationoftheunitedkingdombycountryofbirthandnationality>
- ONS, (Office for National Statistics). (2021b, November 25). *Population of the UK by country of birth and nationality*.
<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/ukpopulationbycountryofbirthandnationality/yearendingjune2021>
- ONS, (Office for National Statistics). (2023). *Characteristics of the long-term international migrant population, England and Wales: Census 2021—Office for National Statistics*.
<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/characteristicsofthelongterminternationalmigrantpopulationenglandandwalescensus2021>
- ONS, (Office for National Statistics). (2025). *Polish nationals living in the UK - Office for National Statistics*.
<https://www.ons.gov.uk/aboutus/transparencyandgovernance/freedomofinformationfoi/polishnationalslivingintheuk>
- Orzechowski, M., & Verheugen, G. (2009). *Projekt Rozszerzenie Jak Polska Wchodziła Do Unii. Nieznane Kulisy Rozszerzenia*. Bellona.

<https://lubimyczytac.pl/ksiazka/47126/projekt-rozszerzenie-jak-polska-wchodzila-do-unii-nieznane-kulisy-rozszerzenia>

- Piętko-Nykaza, E., & McGhee, D. (2017). EU post-accession Polish migrants trajectories and their settlement practices in Scotland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(9), 1417–1433. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1241137>
- Pollard, N., Latorre, M., & Sriskandarajah, D. (2008). *Floodgates or turnstiles? Post-EU enlargement migration flows to (and from) the UK*. Institute for Public Policy Research. <https://www.ippr.org/research/publications/floodgates-or-turnstiles-post-eu-enlargement-migration-flows-to-and-from-the-uk>
- Pszczółkowska, D. (2012). *Polacy nie wracają*. wyborcza.pl. <https://wyborcza.pl/7,75398,11944068,polacy-nie-wracaja.html>
- Pszczółkowska, D. (2013). Review of: Witold Kula, Nina Assorodobraj-Kula, Marcin Kula (2012), *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890-1891*. *Central and Eastern European Migration Review*, 2(1), 139–143. <http://ceemr.uw.edu.pl/vol-2-no-1-june-2013/book-reviews/witold-kula-nina-assorodobraj-kula-marcin-kula-listy-emigrant-w-z>
- Pszczółkowska, D. (2023). Are They Building a “Second Ireland” in Poland? Political Remitting by Polish Migrants and Return Migrants from Ireland. *East European Politics and Societies*, 08883254221144712. <https://doi.org/10.1177/08883254221144712>
- Pszczółkowska, D. (2024a). Germany: The convenient life near home. In *How Migrants Choose Their Destinations*. Routledge.
- Pszczółkowska, D. (2024b). *How Migrants Choose Their Destinations: Factors Influencing Post-EU Accession Choices and Decisions to Remain*. Routledge. <https://www.routledge.com/How-Migrants-Choose-Their-Destinations-Factors-Influencing-Post-EU-Accession-Choices-and-Decisions-to-Remain/Pszczolkowska/p/book/9781032466620>
- Pszczółkowska, D. (2024c). Ireland: Where the calm things were. In *How Migrants Choose Their Destinations*. Routledge.
- Pszczółkowska, D. (2024d). Reasons to remain: Liquid migrants seeking solid lives. In *How Migrants Choose Their Destinations*. Routledge.
- Pszczółkowska, D. (2024e). The United Kingdom: Where the wild things were. In *How Migrants Choose Their Destinations*. Routledge.
- Pszczółkowska, D. (2024f). Two decades of East–West migrations in the enlarged European Union. In *How Migrants Choose Their Destinations*. Routledge.

- Pszczółkowska, D., & Lesińska, M. (2022). One step forward, two steps back in political integration: Why are Polish candidates not making progress in Irish local elections? *Irish Political Studies*, 37(1), 125–146. <https://doi.org/10.1080/07907184.2021.1929186>
- Raczyński, R. (2020). High-Skilled Migration-a Challenge for Poland's Policy on the Diaspora. *European Journal of Transformation Studies*, 8(2), 69–88. <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/5560>
- Radziwinowiczówna, A., Kloc-Nowak, W., & Rosińska, A. (2020). Envisaging post-Brexit immobility: Polish migrants' care intentions concerning their elderly parents. *JFR - Journal of Family Research*. <https://doi.org/10.20377/jfr-352>
- Radziwinowiczówna, A., Rosinska-Kordasiewicz, A., & Kloc-Nowak, W. (2018). *Ethnomorality of care: Migrants and their aging parents*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Ryan, L. (2009). How women use family networks to facilitate migration: A comparative study of Irish and Polish women in Britain. *The History of the Family*, 14(2), 217–231. <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2009.02.004>
- Ryan, L. (2018). Differentiated embedding: Polish migrants in London negotiating belonging over time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 233–251. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341710>
- Ryan, L. (2023). *Social Networks and Migration: Relocations, Relationships and Resources*. Policy Press.
- Ryan, L., & Mulholland, J. (2015). Embedding in Motion: Analysing Relational, Spatial and Temporal Dynamics among Highly Skilled Migrants. In L. Ryan, U. Erel, & A. D'Angelo (Eds), *Migrant Capital: Networks, Identities and Strategies* (pp. 135–153). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137348807_9
- Ryan, L., & Sales, R. (2013). Family Migration: The Role of Children and Education in Family Decision-Making Strategies of Polish Migrants in London. *International Migration*, 52(2). <https://doi.org/DOI:%252010.1111/j.1468-2435.2010.00652.x>
- Salamońska, J. (2012). Migracje i czas—Młodzi Polacy w Irlandii w świetle jakościowego badania panelowego. *Studia Migracyjne - Przegląd Polonijny*, 38(3(145)), 111–132. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-2f57426b-6aa7-45ba-8826-a5c5181d4e22>
- Salamońska, J. (2017). *Multiple migration – researching the multiple temporalities and spatialities of migration* (Working Paper No. 102; CMR Working Papers). Ośrodek Badań nad Migracjami. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/15190>

- Salamońska, J., & Czeranowska, O. (2021). Mapping the diversity and structuring of migration patterns: One-off, repeat and multiple migrants in the European Union. *International Migration*. <https://doi.org/10.1111/imig.12887>
- Sarnowska, J. (2016). Double Transition: University to Work Abroad to Adulthood. *Rocznik Lubuski*, 42(2a), 215–228. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.mhp-3b155195-6982-4e58-927f-493022220c46>
- SCB Statistical Database. (2025). *Population, number of persons by country of birth, age, sex and year*. PxWeb. https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/en/ssd/START_BE_BE0101_BE0101E/FodelselandArK/table/tableViewLayout1/?rxid=c7b051ac-6639-4714-8162-55b0a9d910eb
- Sime, D., Tyrrell, N., & Moskal, M. (2020). Going Back, Staying Put, Moving On: Brexit and the Future Imaginaries of Central and Eastern European Young People in Britain. *Central and Eastern European Migration Review*, 9(1), 85–100. <https://doi.org/10.17467/ceemr.2020.03>
- Slany, K., Ślusarczyk, M., Pustułka, P., & Guribye, E. (2018). *Transnational Polish families in Norway: Social capital, integration, institutions and care*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-06594-7>
- Smith, A. (2015). Immediate and short-term housing experiences and situations of Polish newcomers to Dublin, Ireland. *Journal of Housing and the Built Environment*, 30(1), 125–139. <https://doi.org/10.1007/s10901-014-9399-0>
- Snel, E., Faber, M., & Engbersen, G. (2015). To Stay or Return? Explaining Return Intentions of Central and Eastern European Labour Migrants. *Central and Eastern European Migration Review*, 4(2). http://www.ceemr.uw.edu.pl/sites/default/files/CEEMR_Vol_4_No_2_Snel_Faber_Engbersen.pdf
- Soborski, R., Garapich, M. P., & Jochymek, A. (2025). National populists of Christian Europe, unite! Exploring civilizationist alliances in the British far right. *Ethnic and Racial Studies*. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01419870.2025.2554752>
- Solga, B. (2012). Badania migracji zagranicznych w układzie regionalnym (analiza na przykładzie województwa opolskiego). In P. Kaczmarczyk & M. Lesińska (Eds), *Krajobrazy migracyjne Polski* (Paweł Kaczmarczyk, Magdalena Lesińska [red]). Ośrodek Badań nad Migracjami.

- SSB. (2009, September 2). *Statistisk årbok 2009*. ssb.no.
<https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/statistisk-aarbok-2009>
- SSB, (Statistics Norway). (2025a). *13880: Immigrants and Norwegian-born to immigrant parents, by gender, country background, contents and year*. Statbank Norway. SSB.
<https://www.ssb.no/en/system/>
- SSB, (Statistics Norway). (2025b). *Migrations*. SSB.
<https://www.ssb.no/en/befolkning/flytting/statistikk/flyttinger>
- Stankiewicz, K. (2019). Międzykulturowe otwarcie szkoły jako odpowiedź na potrzeby ucznia z doświadczeniem migracyjnym. Na przykładzie migracji powrotnych. *Kultura i Edukacja*, 1 (123), 248–262. <https://doi.org/DOI:%252010.15804/kie.2019.01.15>
- Statistics Iceland. (2024). *Statistics Iceland: The country's population was 383,726 at the beginning of 2024*. Statistics Iceland. <https://statice.is/publications/news-archive/inhabitants/the-population-on-1-january-2024/>
- Statistics Iceland. (2025). *External migration by sex, countries and citizenship 1986-2024*. PxWeb.
https://px.hagstofa.is/pxen/pxweb/en/lbuar/lbuar_buferlaflutningar_buferlaflmillilanda/MAN01404.px/table/tableViewLayout2/
- Stella, F., Flynn, M., & Gawlewicz, A. (2018). Unpacking the Meanings of a 'Normal Life' Among Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Eastern European Migrants in Scotland. *Central and Eastern European Migration Review*, 7(1), 55–72.
<https://doi.org/10.17467/ceemr.2017.16>
- Stenning, A., & Dawley, S. (2009). Poles To Newcastle. Grounding New Migrant Flows in Peripheral Regions. *European Urban and Regional Studies*, 16(3), 273–294.
<https://doi.org/10.1177/0969776409104693>
- Strockmeijer, A., de Beer, P., & Dagevos, J. (2019). Should I stay or should I go? What we can learn from working patterns of Central and Eastern European labour migrants about the nature of present-day migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(13), 2430–2446. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1562326>
- Sumption, M. (2009). *Social Networks and Polish Immigration to the UK* (No. 5; Economics of Migration Working Paper). Institute of Public Policy Research.
<https://www.ippr.org/research/publications/social-networks-and-polish-immigration-to-the-uk>

- Szczepaniak-Kroll, A., & Szymoszyn, A. (2023). Migratory success in the experience of poles from Berlin and London. *Ethnicities*, 14687968231164372. <https://doi.org/10.1177/14687968231164372>
- Szewczyk, A. (2015). 'European Generation of Migration': Change and agency in the post-2004 Polish graduates' migratory experience. *Geoforum*, 60, 153–162. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.02.001>
- Szkudlarek, A. (2019). *Brexit i co dalej? Dylematy polskich migrantów poakcesyjnych w Wielkiej Brytanii* (Working Paper No. 117/175). CMR Working Papers. <https://www.econstor.eu/handle/10419/213954>
- Szymańska, J., Ulański, C., & Bieńkowska, D. (2012). *Zaraz wracam... Albo i nie. Skala powrotów, motywacje i strategie życiowe reemigrantów z województwa śląskiego*. Centrum Doradztwa Strategicznego.
- The Guardian. (2004, April 27). Full text: Blair's migration speech. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/politics/2004/apr/27/immigrationpolicy.speeches>
- Trevena, P. (2013). Why do highly educated migrants go for low-skilled jobs? A case study of Polish graduates working in London. In B. Glorius, I. Grabowska-Lusińska, & A. Kuvik (Eds), *Mobility in transition. Migration patterns after EU enlargement* (pp. 169–190). Amsterdam University Press.
- Trevena, P. (2014). *Szkolnictwo a „sprawa migrancka”: Percepcje angielskiego a polskiego systemu edukacyjnego i ich wpływ na decyzje migracyjne* (No. 4 (40); Studia Biura Analiz Sejmowych).
- UCL. (2025). *Polish Migration*. <https://www.ucl.ac.uk/arts-humanities/ssees/research/polish-migration>
- Ulcuse, M., & Kahanec, M. (2023). Eastward enlargements of the European Union, transitional arrangements and self-employment. *Journal of Population Economics*, 36(2), 719–742. <https://doi.org/10.1007/s00148-022-00904-2>
- University of Surrey. (2006). *Polish migrants survey results*. University of Surrey. http://www.surrey.ac.uk/cronem/files/CRONEM_BBC_Polish_survey%20_results.pdf
- Van Mol, C., & de Valk, H. (2016). Migration and Immigrants in Europe: A Historical and Demographic Perspective. In B. Garcés-Mascareñas & R. Penninx (Eds), *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors* (pp. 31–55). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_3
- Walaszek, A. (2007). *Migracje Europejczyków 1650-1914*. Wydawnictwo UJ.
- White, A. (2011). *Polish Families and Migration Since EU Accession*. The Policy Press.

- White, A. (2014). Polish Return and Double Return Migration. *Europe-Asia Studies*, 66(2).
- White, A. (2022). Return migration experiences: The case of Central and Eastern Europe. In R. King & K. Kuschminder (Eds), *Handbook of Return Migration*. Edward Elgar. <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/handbook-of-return-migration-9781839100048.html>
- White, A., Grabowska, I., Kaczmarczyk, P., & Slany, K. (2018). *The Impact of Migration on Poland: EU Mobility and Social Change*. UCL Press.
- White, A., & Ryan, L. (2008). Polish 'temporary' migration: The formation and significance of social networks. *Europe-Asia Studies*, 60(9), 1467–1502.
- Zaiceva, A. (2006). *Reconciling the Estimates of Potential Migration into the Enlarged European Union* (SSRN Scholarly Paper No. 956385). <https://doi.org/10.2139/ssrn.956385>